

МІСЦЕВИЙ УСЛОВИНСЬКИЙ КОМПЛ.
"СВ. ЮРА" ПРИБУТКА
Ім. Матр. А. Демка
ФІЛІАЛ № 11 — 19-1-1000000

МОРІТІВРІ

БІБЛІОТЕКА
НОВІТНЬОЇ
ЛІТЕРАТУРИ

І В А Н Б А Г Р Я Н И Й

МОРІТУРІ

Ukrainian Booksellers
11672 McDougall
Detroit 12, Mich.
Ph. TW. 3-0388

diasporiana.org.ua

PRINTED IN GERMANY

Всі права застережені за Видавництвом

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ

КОЛИ НА КРЕМЛІВСЬКІЙ ВЕЖІ Б'ЮТЬ КУРАНТИ

В понурій темряві, десть за тюремним спецкорпусом, що виповнив собою ніч і заступив весь світ, розтинаючи тишу, десть з волі, десть з невидимої площі столиці республіки востаннє хрипить гучномовець:

— ГАЛЛЬО, ГАЛЛЬО! . . . ГОВОРИТЬ ХАРКІВ, еР-Ве ЧОТИРИ . . . РАДІО-ТРАНСЛЯЦІЙНИЙ ВУЗОЛ УРСР . . . ДЕННІ ПЕРЕДАЧІ ЗАКІНЧЕНО . . . СЬОГОДНІ — 22 ЧЕРВНЯ 1939 року, 23 години і 58 хвилин . . . ЗАРАЗ ВКЛЮЧАЄМО ЧЕРВОНУ ПЛОЩУ ЧЕРЕЗ РАДІО-СТАНЦІЮ «КОМІНТЕРН» . . . ПЕРЕВІРТЕ ГОДИННИКИ . . . ДОБРАНІЧ . . . ПЕРЕВІРТЕ ГОДИННИКИ . . . СЛУХАЙТЕ ЧЕРВОНУ ПЛОЩУ . . .

І вмовкає.

Чути, як ритмічно кує метроном . . .

— «ВНІМАНІЄ . . . СЛУШАЙТЕ «КРАСНУЮ ПЛОЩАДЬ» І БОЙ ЧІСОВ НА КРЕМЛЬОВСКОЙ БАШНІ . . . ПРОВЕРЬТЕ ЧІСИ ПО МОСКОВСКОМУ ВРЕМЕНІ . . . ВНІМАНІЄ . . .»

Ритмічно кує метроном, як велетенський невидимий маятник вічності, що нависла над заллятою темрявою «шостою частиною світу» . . . Крізь стук метронома пробивається тая «Червона Площа» — серце «світової революції» з мавзолеєм Леніна, — вона гомонить сигнальними ріжками й сиренами далеких автомашин — «Емок» і «Лімузинів», що десть елегантськи біжать-снівгають по тій «Червоній Площі» перед Кремлем, на грані між «Сьогодні» і «Завтра», мерехтячи звуками над вогким асфальтом.

Захрипівши, починають гомоніти куранти на Кремлівській

вежі . . . Вся всеросійська історія хрипить в тих курантах, — від царя Петра Першого, крізь всю династію Романових і ось тепер . . . Хрипить вона з древньої вежі на весь світ, трансльована через радіостанцію «КОМІНТЕРН» . . .

Оддзвонивши пригравку, куранти починають з маєстатичною розміреністю над усіма тими ріжками й гомоном «Червоної Площі» урочисто бити годину:

— Р-р-р а з!.. Д-д-д в а!.. Т-т три!..

За останнім — 12-тим — ударом гримить «Інтернаціонал» . . .

І тоді — покриваючи звуки урочистого гімну, — на тюремне подвір'я могутнім «гусячим» кроком вимаршовує **КАРАУЛЬНИЙ НАЧАЛЬНИК З ПАТРУЛЕМ** . . .

Їх троє — три сильвети, — дві з них тримають рушниці на плечі з примкненими багнетами. Як три привиди в пітьмі ночі, затоптавши «Інтернаціонал» і витиснувши його геть, вони гримлять поуз мур понурого і герметично замкненого спецкорпусу із щитками на вікнах, що обліпили мур, як ластів'ячі гнізда, рівними рядами — на всіх чотирьох поверхах . . . В трьох вони маршують так, ніби їх іде цілий батальйон, — відбивають крок за статутом: демонструють всю могутність і грізну невблаганність тієї сили, тієї волі, часткою якої вони є, виконавцями якої вони є. «Інтернаціонал» гасне, десь тане в темряві, розпливається в глупій ночі, зникає за тюремним спецкорпусом.

А три сильвети парадним кроком доходять до другого кінця муру й з гуркотом стають біля «грибка», де маячить закам'яніла тінь вартового.

Обмінюються паролем і відкликом . . .

То «розводящий» міняє караул.

Тінь здає, ставши на струнко й козирнувши:

— «ПОСТ ПО ОХРАНІ ВРАГОВ НАРОДА ЗДАВ!..»

Тінь приймає:

— «ПОСТ ПО ОХРАНІ ВРАГОВ НАРОДА ПРИЙНЯВ!..»

— «Струнко!.. Кроком . . . руш!..»

І знову три силуети, вдаривши ногами в брук, могутнім кроком маршують десь далі, вздовж муру. Ритм кроків помалу завмирає.

Тиша.

Гнітюча тиша гробовища. Спецкорпус, як велетенська домовина, заставив світ, заповнив його собою. Щитки, щитки й щитки, як залізні повіки, затулили очі тюремних вікон. Мур — це фасада велетенської залізобетонної скрині з рядами залізних шухляд.

Замовкли десь кроки нічної паради силуетів. Тиша.

І раптом в тій тиші, поволі видобуваючись звідкілясь, зринає тоскний і понурий голос... Десь, може, згори, десь, може, з землі, — а може десь з домовини з-за котрогось залізного щитка чиесь серце проривається глибокою, трагічною роздумою... Попереду зідхає, а тоді в розтяжку:

... «ПРИВИД

БРОДИТЬ

ПО ЕВРОПІ...»

І йому впоперек, десь з-за щитка поруч, жваве, глузливе: — «ІЗВІНЯЮСЬ!.. НЕ «ПРИВИД», а ПРИЗРАК!.. ВИ ІСКАЖАЄТЕ ВЕЛІКИЙ РУССКІЙ ЯЗИК СВОЇМ МАЛО-РОСІЙСКИМ НАРЄЧІЕМ...»

Третій з-за щитка:

— «ЕНШУЛЬДІГЕН ЗІ БІТТЕ... ВЕЛИКИЙ МИСЛИТЕЛЬ НАПИСАВ: Ein Gespenst geht in Europa — das Gespenst des Kommunismus! СУТЬ, ВІДДАНА НІМЕЦЬКО МОВОЮ ОРИГІНАЛУ, ІНША... РЮСКІЙ РЕДАКЦІЯ САМОВОЛЬНА...»

Перший голос саркастично сміється:

— «ГОЛОС ЕВРОПИ!.. ШУЦ-БУНД МАЄ РАЦІЮ!.. РЕДАКЦІЯ І РЕЖИСУРА...»

Другий голос:

— ПЕРЕВОД ГЕНІАЛЬНИЙ!!

Збентежена силуета вартового зіходить зі стійки і, задерши голову та наставивши багнета, сновігає навшпиньках вздовж муру — намагається вловити, з якого саме вікна йде

голос... Домовина ожила. То тут, то там спалахує гомін на всіх мовах, видобуваючись з домовини:

— «Гей, камера під нами!.. У вас є дашнаки?..»

— «Галльо, штрафная!.. Привіт Паолей — Сіон!!..»

— «В ВОСКРЕСЕНЬЕ МАТЬ-СТАРУШКА

К ВОРОТАМ ТЮРЬМИ ПРИШЛА...» — проснує все журлива арештанська пісня, а її перемежує інша, своїм глибоким трагізмом:

— «ЗЕЛЕНИЙ ГАЙ, ПАХУЧЕ ПОЛЕ

В ТЮРМІ ПРИСНИЛИСЯ МЕНІ...»

Другий голос:

— «ПЕРЕВОД ГЕНІАЛЬНИЙ!..»

Перший голос:

— ИМЕННО...

— «... І В ТЮРЬМУ РОДНОМУ СИ-И-НУ...» (пісня).

— ПЕРЕВОД РУССКІЙ І ПРОШУ НЕ ІСКАЖАТЬ!!.

— ИМЕННО... ПОСТАНОВКА І РЕЖИСУРА ТАКОЖ... ВИ МАЄТЕ РАЦІЮ, ТОВАРИШУ, — «ПРИЗРАК»... ТАК, ТАК... ВИ ТРАНСФОРМУВАЛИ ПО-СВОЄМУ ЧУЖОГО МИСЛИТЕЛЯ, А МИ ЛИШЕ ПЕРЕКЛАЛИ З ТРАНСФОРМОВАНОГО І ТО НЕВДАЛО... «ПРИЗРАК»... ЦЕ ТЕ, ЩО НА МОВІ МОГО НАРОДУ В ТОЧНОМУ ПЕРЕКЛАДІ ОЗНАЧАЛО Б «МАРА». ЖАСКА МАРА... В ПОСТАНОВЦІ...

— «Ей, камера над нами!.. Троцкісти йдуть на «конвеєр»!..*)

...» І Я ЗАПЛАКАВ ОПІВНОЧІ...»

— «Праві, ліві й перпендикулярні!.. Увага-увага!.. Дашнаки пішли на мило!.. Курить Є??

Перший голос (задумливо на тлі мелодії «Зелений гай...»):

— ... В ПОСТАНОВЦІ НАШОГО «ВЕЛИКОГО» РЕЖИСЕРА... (задумливо гірко:) — «ПРИЗРАК»... ХО-

*) Конвеєр — це кількадечний безперервний допит з катуванням.

ДИТЬ... Ці слова звучали лячно в дні моєї юности... і залишилися на все життя жаскою формулою епохи. Я відчував усе життя, як він «ходить», з лапами по коліна в крові. Який жах! Чи це фатальна помилка великого мислителя, чи це його апокаліптична, геніяльна прозорливість, підсвідоме пророцтво грядущої трагедії? Ось Він!..» «Прізрак»!.. Став хазяїном, безроздільним володарем мільйонів людських душ... Він ходить по всіх шляхах моєї землі, крадеться в темряві, чигає на розпутьях... Хапає людей і водить їх в ЧеКа, звідки вони вже не вертаються... Напаковує могили юними, сміливими, волюбними... Улаштовує Революції інквізицію... Він спопелив віру мільйонів трудівників, він убив надію всіх страждущих, він розп'яв апостолів Свободи і пророків її великого вірую, він розтоптав чоботом честь багатьох поколінь героїв і мучеників, що йшли на смерть за велику ідею Свободи і Рівності... Він спопелив радість звияжців і обернув її в розпач приречених...

І луною віддається крик десь із льоху — крик катованої жертви, доведеної до гістерії, — розпучливий крик крізь агонію муки:

— «АВЕ, ЦЕ ЗАР! МОРИТУРИТЕ САЛЮТАНТ!!..»

Все змовкає.

Аж вартовий прикипів.

Лише хтось сказав злякано:

— «О!..»

І тоді, як резюме, понурий 1-й Голос саркастично і тягуче виголосив на ціле тюремне подвір'я:

— «ПРИЗРАК»... БРОДИТЬ... ПО ЕВРОПІ!..

Патруль шарпнувся і, водячи наставленим багнетом по щитках і навколо себе в темряві, гримнув громовим голосом:

— ХТО ЦЕ СКАЗАВ!?.

Голос жіночий, понурий, наслідкуватий:

— А тобі яке діло, барбос?!.

— ХТО ЦЕ СКАЗАВ?!?!.. — зарепетувала тінь в

тій же позі, несамовито клацаючи закривкою в ніч, в темряву, до цілого світу.

Павза.

— КАРЛ МАРКС СКАЗАВ!.. — прогуло, як із діжки, і все затихло. Лише темрява. Понура. Німа.

Патруль прикипів на місці. Обвів німий спецкорпус рухом голови. А далі аж присів з реготу...

Він реготався, звиваючись, давився сміхом, скавулів у корчах. Нарешті видавив з себе:

— АГА ПОПАВСЯ, НІМЕЦЬКА ПИКА!! ХА-ХА-ХА. КАРЛ МАРКС... ХА-ХА-ХА... САМ КАРЛ МАРКС!..

І поставивши гвинтівку до ноги та одвівши багнета на всю витягнуту руку, широко розставив ноги в монументальній, тріумфуючій позі:

— Ну, тут Він ще й не те скаже...

І втопив кінець в спазмах нестримного, моторошного хихотіння.

— І ДІЙОТ!.. — почувся гнівний голос.

Патруль шарпнувся, тикаючи багнетом у темряву. Але кругом тихо.

— ТО МИ ЩЕ ПОДИВИМОСЬ!..

І розчепірівшись в монументальній позі тріумфатора, давився, захлинався сміхом чорний патруль.

РОЗДІЛ ДРУГИЙ

В ТЮРЕМНИХ КАТАКОМБАХ.

1.

В тюремних катакомбах глупої ночі правиться служба... Таємнича, захована від цілого світу, але безперервна і точна... Ні, це не всеношна якоїсь релігійної секти, або щось в тім роді, ні, — то інша служба. То робота пущеного на всю міць і досконало засекреченого, своєрідного м'ясокомбінату чи що. Воєнізованого, технічно удосконаленого. І ім'я тому комбінатові — тюрма. І не просто тюрма, а тюрма «епохи соціалізму». Слідча тюрма УТБ НКВД за наркома Єжова, колись же це була просто каторжна тюрма — за часів династії Романових.

На перехресті коридорів, якраз при вході з комендантури до тюремного підземелля, стоїть столик, на ньому телефон, над столиком на гаку в'язка ключів. Ще на столику кілька книг — одна реєстраційна, чи для нотаток, а дві для читання.

Біля столика сидить вартовий, — наглядач коридору, вірніше поверху. Суворий свідок дивовижних подій, обтяжений тягарем страшних таємниць, чорнявий, передчасно посивілий юнак в єжовській формі. Він коротає ніч, несучи свою страшну варту, — він щось читає. Заглиблено тримає велику товсту книгу, — «КАПІТАЛ» К. Маркса. Зосереджено листає її, чуває обважнілу голову, тре скроні — і знову листає...

А над входом, над чорною пащею коридору, на сірій стіні, там де був колись двоголовий орел, виділяється крилата пляма (місце колишньої емблеми імперії «білого царя»), передряпана навхрест. То тінь двоголового орла перекреслена глибокими борознами, переорана.

Над нею намальовано п'ятикутню зірку, грубим розгонистим контуром.

А під нею — хтось, невідомо хто, і невідомо коли написав

чимсь рудим ще й нерівними літерами розпачливий, тяжкий афоризм по-російськи:

«Оставь надежди, входящій сюда» — (надежди через «ять»).

З лівого боку входу виразний напис латинню:

«А В Е, Ц Е З А Р . . .» — та й не скінчено чи, може, зітерто патетичний кінець розпучливого викрику відданих, на смерть приречених.

З правого — викарбувано арештантську, не менш популярну сентенцію по-українськи:

«Хто не був, той буде.

Хто був, той не забуде...

Року божого 1937-го- за наркома Єжова».

Крім цього стіни списані безліччю дрібніших написів — там розписалися кілька арештантських поколінь за двох імперій і трьох революцій. Серед написів деякі виразніші і їх можна прочитати.

2.

Вартовий читає напружено «Капітал». Тре чоло стомлено... Шанобливо гортає сторінки, мріє:

— БІБЛІЯ РЕВОЛЮЦІЇ!.. — Зідхнув. Потім сторожко дослухається до тюремного шарудіння. Чуйним, досвідченим вухом ловить найменший звук, розпізнаючи безпомилково від чого й звідки саме він походить... І знову заглиблюється в читання, ще раз промовивши про себе: — «Біблія Революції...»

Через деякий час бере іншу книгу.

Тримає їх обидві, одну в правій, другу в лівій руці, і заклопотано позирає то на одну, то на другу. Кладає обидві на стіл та й розпучливо крутить головою, заплюючись, посилено тре скроні:

— Завтра Парт — мінімум!.. Завтра Партийний день!.. А голова — як діжа... (озирається й зідхає): — Від всього...

Встав. Пройшовся. Зупинився перед написами, промимри-вши:

— «Біблія революції»...

і помалу перейшов думкою до написів:

— Гм... Це те ж біблія!... Диви...

Водить по написах очима:

— Тю-у... Та тут же ж!... Тут мабуть від часів Івана Гро-зного все списано... А я й не бачив... — А думка все вертає до свого, роздвоюючи увагу. Вартовий раптом здвигає пле-чима, як від пропасниці, і трясє головою немов від болю, скаржиться сам собі:

— Багато роботи... Страшно багато роботи... Страшно!..

Стоїть перед написами задумано, заглиблений в себе... А далі читає апатично:

— «Чай Висоцького...

— «Сахар Бродського...

— «Россія Троцького...» — Гм...

Читає:

— «Да здоровствует Саща Керенській!» — і іронічно гмикає:

— Що ж... «Да здоровствует»...

Переводить очі:

— «Махно й Петлюра...» — придивляється:

— Що ж Махно й Петлюра?... — Знизує плечима, розчаровано:

— Стерлось... Записали іншим суккини сини... (Зідхає невиразно) — не відомо, що ж саме Махно й Петлюра... (Переводить очі):

— «Єжов не Ягода! —

Весь народ стал «врагом народа!» — Аж шапнувся:

— Що — о — о???. Чортова контрреволюція!..

Хотів зітерти. А далі — озирнувся і махнув байдуже рукою:

— Все одно про це ніхто й ніколи не передасть на волю...

(Хмурить брови) —

— Га... С-сук-кини сини... Все позаписували... Тюре-

мна історія государства... (Проходить вздовж стіни)...
Все... Все списано — від часів Івана Калити і Грозного...
І історію Революції теж...

Озирається.

Потім стоїть знову лицем до муру. Читає далі... Сперш мовчки, а потім перечитує вголос, сміючись з дотепного напису:

— «Хто не був — той буде.

Хто був — той не забуде...» — Х-ха!.. (І змінивши тон, вражений несподівано):

— «Пішли на розстріл... Дванадцять юнаків-студентів, в справі СУМ-у...» (і пояснив сам собі, здивований) — Ага, це та «Спілка Української Молоді!..» (Припадає до муру, бурмотить): — Трое дівчат... Імена... (Водить очима, мовчки читаючи імена. І враз відсахується, наче вдарений блискавкою):

— Гриша!?!?..

Трясе головою скажено... А потім шепоче побілілими губами — «Так... Гриша...»

Відступає від стіни... Дивиться на себе, ніби шукає доказів чогось страшного на собі... Тре очі, розгублений, як дитина, схвилюваний, і намагається перевести ті очі на інше... Стоїть, приг'явши погляд до іншого напису. Ворушить губами...

Поволі, ніби оддираючи кожне слово з муру з великою наругою, читає:

— «ОСТАВЬ НАДЕЖДИ, ВХОДЯЩІЙ СЮДА...»

І ще більше губиться, вражений страшною істиною, яку сам міг би ствердити. Ворушить побілілими губами, втративши панування над своїми нервами:

— «Це правда... Це правда...»

Потім шалено трясе головою, намагаючись оговтатись:

— Чорт!.. Ну-ну... Ти ж чекіст!.. — робить страшне зусилля. Обличчя стає жорстоким:

— І менем революції!..

Він в цьому визначенні шукав виправдання для себе і підпори:

— «Ти ж чекіст!..»

Замкнувся. Рівновагу відновлено.

Тяжким кроком вартовий маршує до столика.

— Гм... Розписалися... Сволота... Треба сказати, хай все геть забілять чи замалюють. Прахвости... Начальників багато, а... Кожен крутить хвостом... Прахвости... Перестріляти... Одробив свої години, як на бойні, і — спать до баби... Ич ти...

Бере книгу й цідить кріз зуби:

— «Вопроси ленінізма» — і злісно кидає знову на стіл. Бере «Капітал». Зідхнув. Любовно:

— «Біблія Революції...» — (сідає).

Читає заглиблено, заклавши ноги на стіл... Потім гарячково листає...

— Завтра Партійний день... Чор-рт!.. Минулого разу я зрізався... Я мушу знати про діалектичне заперечення... Коли саме процес діходить до діалектичного заперечення... — Гарячково листає:

— Гм... А-а, це в курсі «Діалектичного Матеріалізму». Чи ні?.. Але ж тут мусить бути все. Це ж — біблія Революції!. Сам Ленін...

Читає. Листає. Шарпає чуба задумано:

— Де ж це сказано про діалектичне заперечення?.. Коли саме процес діходить до діалектичного заперечання?!

ДЗВІНОК. Вартовий схоплюється й бере рурку. Лице робиться кам'яним. Слухає.

— «Так... Давай!!!» — Чіпляє рурку і жде, тримаючи в руці книгу.

3.

КЛАЦАННЯ ПАЛЬЦІВ — сигнал-запит, чи таємниця захищена?

КЛАЦАННЯ — відповідь — «Все в порядку».

Тоді з'являється, як дух,

ЧЕРГОВИЙ «КОРПУСУ». В формі й при пістолі, молодий і

самовпевнений, підкреслено брутальний, закоханий в свою тупість вірний пес-служака.

— Приймай людішек!.. Которі з слідства, з «конве-
ера»... — і подає записку — наряд. (Першу записку).

ВАРТОВИЙ бере:

— А-а... З камери дев'ятнадцятої... (рееструе)... Смали...

ЧЕРГОВИЙ кладає до когось пальцями й махає рукою:

— «Впускай!!..»

4.

В х о д и т ь Д І В Ч И Н А. Руки назад. Обличчя бліде, зму-
чене. Уста шепочуть сами до себе гнівно — «Лю-д-і-ш-е-к...
...п-р-и-в-і-з...» — Мерехтливими очима дивиться на Че-
ргового, — той спускає очі, одначе чвіркає призириливо.
Дивиться на Вартового — і той спускає очі. та:

— Камера?..

П а в з а. Дівчина тихо.

— Дев'ятнадцята... Одиночка...

— Знаю... Слідчий?..

П а в з а.

— Сергеев...

— Знаю... (чомусь злоститься). Прізвище?..

П а в з а.

— Прізвище?!.

— Валентина...

— Це ім'я... А прізвище!?.

— Там же... написано...

— Прізвище!!?.

ДІВЧИНА мовчить, закушує губу, а очі повні сліз. І
раптом видушує з себе напівгістерично, крізь сльози
й крізь корч лютої зненависти в горлі, з невимовним
призириством:

— «Людішка!..»

ВАРТОВИЙ змикає щелепи. ДІВЧИНА саркастично:

— Ей, ви!.. Я (гордо) донька пролетаря!.. Донька
розстріляного вами командира пролетарської

бригади... (замерехтіла очима) — А чи ви знаєте, хто називав людей «людішками»?!

Вартовий і Черговий презираються.

ДІВЧИНА:

— О-п-р-и-ч-н-и-к-и царя Івана Грозного... От хто!..

ЧЕРГОВИЙ:

— Ша—а... Давай іди!.. «Героїня»... — і показав рукою вперед глузливо.

Дівчина пішла. А за нею вартовий з ключами й запискою. З коридору ще долетіло докірливе й гірке, промовлене схвильованим дівочим голосом:

— Ех, ви... «СЛОВО І ДЄЛО»!..

5.

Черговий клацнув пальцями — і ДВОЄ НАГЛЯДАЧІВ у військових штаних, але в спідніх сорочках з закачаними рукавами внесли когось в ряднині і поклали його на підлозі.

ЖЕРТВА — юнак, геть весь обдертий і в синяках, — лежить непритомна. Раптом, вхопивши звук дівочого голосу, помалу, з мукою зводить голову... Слухає, широко розплющивши очі... Зводиться на лікті... Поривається встати, — скімлити:

— Чий то голос?! Чий то голос?.. Боже мій... Боже мій...

Поривається з останніх сил встати і не може...

Черговий наступає йому ногою на голову...

Десь бряжчать засови...

6.

ВАРТОВИЙ повертається з в'язкою ключів:

— Камера?..

— Дванадцять, — відповідає Черговий, тримаючи ногу на шії жертви, і подає записку-наряд.

— Слідчий?..

— Сергєєв, — відповідає Черговий.

ВАРТОВИЙ щось відмічає в журналі і махає рукою...
НАГЛЯДАЧІ беруться за кінці ряднини і, піднявши ношу,
йдуть з нею слідом за Вартовим в коридор...

7.

ЧЕРГОВИЙ обтирає чобіт:

— Затятий.. гад!.. Ну, не я твій слідчий!..

8.

Вартовий повертається. Наглядачі також, проходять мимо і щезають. Вартовий і Черговий дивляться якийсь час мовчки один одному в очі.

ЧЕРГОВИЙ:

— Девка — перший сорт!.. Ех, тее б... Все одно пропаде... Разочок...

ВАРТОВИЙ дивиться вогненними очима сторч:

— Революція... не потребує!..

ЧЕРГОВИЙ призириливо і цинічно, вихляючи стегнами:

— Все їдно піде на мило... А очі (ух!) — як у тигриці!..

ВАРТОВИЙ повільно:

— Ти знаєш, що то за дівчина?..

— Фюї-і-ть... — свистить Черговий і значуще: — Контрреволюція!.. Х-ха!.. Я б її... тее...

— Революція не потребує!!.. — і аж подався в самі очі чергового.

Черговий ногойдав стегнами, подивився якийсь час на стіл, на книги, скривився — і, регочучись, пішов геть.

9.

ВАРТОВИЙ сам. Витирає піт. Сідає.

— Це сьогодні вже триста сімдесят...

Сапнув. Зціпив зуби. Махнув рукою. Береться за «Капітал».

Листає.

ДЗВІНОК... Вартовий, взявши рурку, інстинктивно виструнчився:

— Так... Новичок?... В котору?... Нема одиночок... Ага.. Ну добре... Окремо пильнувати?... Єсть «окремо пильнувати»!

Почепив рурку:

— Якесь велике цабе... Подумаеш... Тут були нарккоми і маршали і ніхто не попереджав... Що там за птах!? Хіба сам Карл Маркс (посміхається іронічно).

А далі, засміявшись уголос, бере «Капітал» і закладає ноги на стіл... Читає. Зосереджено шукає те, що йому потрібне... Пріє... Починає дрімати...

Через деякий час чути клацання пальцями і голос Чергового:

— Ну, ну... Давай іди, дед!..

10.

Входить КАРЛМАРКС. А за ним Черговий.

Черговий смикає Вартового, — той схоплюється, протираючи очі.

ЧЕРГОВИЙ:

— Ідіота привів... Ха — ха — ха!!.. Ти чуєш, що він говорить?!.. (подає записку й ірже) — Га-га-га!..

Не дивлячись у записку й машинально беручи її, Вартовий влип очима в неймовірне...

— Прізвище?!.

ДІД, вп'явшись любовно очима в «Капітал», вхопився рукою за серце, прошепотів, аж наче здивовано:

— К — карл Маркс!..

Вартовий витріщився... Тре чоло... Перевів очі на книгу знову на діда... Шпарко відшукав у книзі портрет, звіряє... Відчуває, як у нього волосся стає дуба... А Черговий зайшовся реготом:

— Ха-ха-ха!!.. Цей ідіот видає себе за Карла Маркса!.. Ха-ха-ха!!.. Знаєм ми вас... у-у!.. Тут таких Карлів Марксів перебуло вже тисячі... Ух ти...

ДІД повертає до нього лице і Черговий враз вмовкає. Нишкне під дідовим поглядом.

Дід бере «Капітал», хитає головою скрушно, щось шепоче побілілими губами — і віддає «Капітал» Вартовому, що взяв його (як і віддав був) машинально, не спускаючи безтямних очей з К. Маркса.

А черговий регочеться. А потім карбує носком чобота свій їдкий сарказм:

— Карррл Маркс!.. Почекай!.. Ти тут ще станеш іпоньським імператором... І власноручно в тім розпишешся... Ну, чого баньки вилупив?.. (до вартового) — І ти теж... Не бачив їдійота?.. Приймай!

ВАРТОВИЙ бере ключі, а очима водить — то на арештанта, то на «Капітал»:

— Це... Ти... Написав... Біблію Революції??.

— Так... (і зідхнув)... Це біблія революції...

ЧЕРГОВИЙ стоїть, хижо ощерившись:

— Ну-ну, давай урок політграмоти... Ха-ха-ха... А дудки!.. Дострибався?!.. Їдійот!.. Та будь ти хоч сам Бог-Саваоф!.. Ти знаєш, куди ти попав?!.

ДІД дивиться мовчки в очі і від того черговий закипає:

— Партейний?!.

— Партейний...

— Ну от!.. Значить якась троцькістська морда... Давай іди!!.. (Махнув рукою в темний коридор).

ВАРТОВИЙ, задкуючи, бере ключі, ворушить губами, щось повертаючи в мізку; щось хоче спитати... І нарешті, перед тим як рушити, напівгістерично, з розпукою?

— Слухай!.. Якщо ти дійсно Карл Маркс, то скажи от... Скажи — коли процес діходить до діалектичного заперечення?!.

Павза.

— Чуєш?.. Коли процес діходить до діалектичного заперечення?!.

КАРЛ МАРКС дивиться на оцирену морду Чергового...

І в фанатичні, допитливі очі Вартового ... Дивиться пильно ...
А потім, зідхнувши, схиляє голову:

— Сьогодні...

Стрепенувшись, ВАРТОВИЙ повертається, тремтячою рукою забрязкав ключами:

— ... Ну... Давай... іди... — (таким заломаним, убитим голосом). — Давай іди...

А ЧЕРГОВИЙ:

— Ха-ха-ха!.. Каррл Маркс!.. (і люто) — Е!!.
Давай іди!!.. Ідійот!..

Щось згадуючи, КАРЛ МАРКС морщить чоло, глянув на «Капітал» і, схиливши голову, заплющив очі. Згадує...

— Так, так... Ага... «Прізрак — бродить — по Європі...»

— У-у!.. Сам ти призрак!.. — аж скинувся Черговий.
— Руки!.. Руки як тримаєш!?. Троцькістська ти пико!..

Взяв дід руки назад...

І повели діда Вартовий з Черговим до ближчої камери...

Загриміли засови. Чути, як гнівно запротестував дід:

— Куди!?. Куди ви мене викидаєте!?. Та ж тут повно трупів!.. Голих трупів...

ГОЛОС чергового:

— Роззуй глаза, дурак!.. Це ж живий народ! Народ, тобі кажуть...

ГОЛОС МАРКСА:

— Це трупи!.. Я не піду, це трупи...

— Що — о?!?.. Сам ти труп!.. (люто) — Е-е!!.. А ну давай іди!!.

Шамотня... Гримнули засови... Тихо. Жаский мефістофельський сміх ЧЕРГОВОГО. Удвох з ВАРТОВИМ вони виходять до столика.

11.

Черговий бере «Капітал», важить його в руці і дивиться на пригнобленого ВАРТОВОГО, поставивши ногу на стілець. Дивиться пильно і значуще:

— Ха!.. Дописався... А ти — дочитаєшся... «Капітал...» «Біблія Революції...» — і кидає книгу геть. А потім значуще показує великим пальцем через плече на напис збоку — «АВЕ, ЦЕЗАР...» — і повторив глумливо, з незрівняним цинізмом:

— «Аве, Цезар, Морітурі...» Пойняв?... Ха!.. Вони так усі кричать... там... І так нада!! В ім'я «р — революції»... А це... (бере знову «Капітал») — Гм...

— Ось наш ЧЕКІСТСЬКИЙ КАПІТАЛ, Капітал революції — (ляпає себе рукою по кабури з пістолем)!.. Пойняв?

Кидає ще раз «Капітал» геть. Бере «Вопроси Ленінізма».

— «Ле — ні — ні — з — ма»... — кладе книгу на стіл.
— Х-ха!..

Посвистів. Заскалив око та:

— Завтра я тобі приведу ідіота, який називатиметься Леніном... Ха-ха-ха-ха-ха...

Йде геть, несучи десь свій диявольський сміх.

— Ха-ха-ха-ха-ха-ха...

12.

ВАРТОВИЙ стоїть, як укопаний. Дивиться на напис... І нарешті закриває очі рукою.

РОЗДІЛ ТРЕТІЙ.

МЕСІЯ ІДЕ НА «КОНВЕЄР».

1.

Типова камера УГБ НКВД епохи 1937-39 років.

У ній, напівтемній і вогкій, освітленій лише тьмяною електричною лампкою, — повно голих людей. Власне — напівголих, бо було так тісно і так задушливо й вогко від поту, що годі було витримати одягнуеному. Хто й мав яку сорочку — геть скинув її і був лише в самих трусах, чи то в фабричних, чи то імпровізованих. За цією, власне, ознакою тільки й можна було визначити соціальний стан більшості арештантів, — чи то він з села, а чи з міста. Інші взагалі не потребували роздягатись, бо від довгого сидіння — місяцями й роками під слідством та чекаючи результатів «пролетарського» правосуддя, все на них зітліло від поту і подерлось від шарпанини; вони були так обчухрані, що лише шматки та гнілі рубці теліпались на них, «прикриваючи» ребра і стегна.

Люди були збиті, як вівці на тирловищі. Спали сидячи, бо не було змоги лягти... Проте деякі все таки «лежали», задерши коліна, як крокви, і ноги, як голоблі, вгору, — такі кістляві й худі людські кінцівки стирчали хаотично, мов би на звалищі трупів...

Кілька худоребрих і не худоребрих людей куняло, стоячи, бо їм не вистачало якраз по кілька сантиметрів площі щоб «зручно» лягти, або бодай присісти. Вони стояли, переступаючи з ноги на ногу, гойдаючись, як обчухрані будяки. Вони воювали зі сном... Чи щось мріяли?... Ворушили устами, зідхали...

Один з стоячих — в рудих трусах і з слідами від пенсне... Другий — в чорних трусах... Третій — з могутніми вусами, а сам миршавий та жалюгідний... Цей третій, маніякально витрищившись у нікуди, час-од-часу тряс розпучливо вусами,

зідхав і тихенько-тихесенько жебонів: — ... «Анцихрист... прийшов... на землю... Позаяк...»

На ґратах, закритих ззовні щитками вікон, висять і стирчать, позатикані межі прутів, вбогі арештантські пожитки — торбиночки, пайки хліба, лахи...

Люди спали на голій підлозі...

І представлені тут в сі нації великого «союзу народів». Як і в кожній камері, як і в усіх тюрмах. Ось така камера — чисто тобі ССРСР в мініятурі...

Українці, вірмени, грузини, жиди, німці...

З обличчя — здебільша люди високоінтелігентні, освічені... В кожному разі тут жодного криміналіста. Це спецкопус для політичних.

З ліва крайній, серед скулених, півлежачих купою людей, сидів напівголий, молодий в'язень, атлетичної будови, років 26-28-ми, — той, що його несли в ряднині. Похмуре обличчя його було наче кам'яне — не виявляло ніяких душевних рухів... Він сидів, глибоко зосереджений в собі. Весь в синцях і розмазаних рудих плямах... Поволі закурив товсту цигарку і понуро, задумливо припікав нею собі руку. Припікав — і лише зрідка смикав бровами.

І ті, що не спали, сидючи, і ті, що стояли, переступаючи з ноги на ногу, — нишком і з жахом позирали в його бік... Власне, може саме тому їм тікав сон з очей.

Позирнувши скося, в'язень в червоних трусах заводив очі під лоба і голосно зідхав, ворухив тремтячими губами... Інші, з тих, що стояли, теж... Другий... І третій...

А десь в глибині камери хтось в два голоси співав мелянхольїну, улюблену в цих камерах, арештантську пісню, співав тихо, пригашено:

— «ЗЕЛЕНИЙ ГАЙ... ПАХУЧЕ ПОЛЕ...
В ТЮРМІ ПРИСНИЛИСЯ... МЕНІ...»

— Старосто!.. Старосто!.. — хмиче хтось із стоячих.
— Я не маю місця... Позаяк... (зідхає) — О, ньенько, ньенько!..

Це той, що з вусами... І ще хтось хмиче:

— Старосто... Старосто!..

З глибини камери, обережно переступаючи через сплячих, притримуючись руками за чужі коліна, що стирчать, як крокви, виходить десь з глибини камери СТАРОСТА, — теж півголий арештант: сивий, високочолій, в окулярах, інженер... Він тримає в руках коротеньку мотузочку — мірку і шматочок крейди (хоч це й заборонені речі). Ставши посередині:

— Кому?... Це вам бракує місця?..

— Ні... Це КОМАНДАРМОВІ бракує місця...

СТАРОСТА безпорадно розводить руками і за малим не плаче:

— Де ж я вам візьму місця, люди?!.

— Який же Ви інженер?... — озивається хтось з підлоги.

СТАРОСТА тре чоло і з розпукою, ні до кого:

— Я збудував ДНІПРЕЛЬСТАН... Я будував мости і станції... Я збудував багато індустріальних велетнів... Але — спроектувати, розподілити цю підлогу для спання — це зверх моїх сил... Триста сорок чоловік на сто квадратних метрів... Три з половиною чоловіка на один метр!! І це в цій камері... А в корпусі?! А на цілій Україні?! А по всім ССРСР?!?!?.. Товариші!.. (Тремтить) — Натє крейду і виберіть собі другого старосту... Я не можу!.. — простягає до сплячих без пам'яті людей крейду і мірку. — Нема такого генія... — і так стоїть.

— Є!.. — озивається іронічний голос крізь сон.

— Де?!.. — аж скинувся СТАРОСТА.

— Слухай лишень...

Всі нашорошуються. Усим еством. За вікнами гуде мотор з відкритим глушителем. Крізь шум мотору проривається

жаский, тягучий крик, зойк... Староста опускає руку, поблідши, і без того блідий...

— Включили мотор... — шепоче той, що в червоних трусах, з жахом і, мов луна, додає другий, цокаючи зубами:

— Це... це... Р... р... р... р-розстрілюють...

І всі, що стоять, — хиляться, гойдаються, мов трава на вітрі, над звалищем півтрupів.

В'ЯЗЕНЬ В ЧЕРВОНИХ ТРУСАХ голосно зідхнув і, завівши очі під лоба, до стелі, з розпукою, з надривом:

— АВЕ, ЦЕЗАР! МОРІТУРІ ТЕ САЛЮТАНТ!..*

І повторив той, що в чорних трусах, як луна:

— Аве!.. Аве... — але не в силі був докінчити. Його трясло і корчі хапали за горло:

— О, мої діти!.. Мої бідні діти... — шепотів він.

СТАРОСТА похнюпив голову.

— Ні, цього не може бути!.. не може бути... — зідхав третій.

— Аве, цезар!! Морітурі те салютант!! — аж зойкнув перший.

ЮНАК повернув лице. Глянув пильно... І одвернувся. Мовчанка.

— «І я заплакав опівночі...

І тяжко пла — а — чучи...

проснувсь...» — кінчаючись, билася пісня. І кінчилася. Завмерла. Тиша...

І раптом камера починає ридати. Люди, що, здавалось, спали, нагло захлипали, затремтіли, стинаючись в приглушенім, уткнутім в підлогу, в бруд прихованім риданні. Від тієї пісні. Вони її слухали крізь яв і крізь сон, і крізь забуття.

— ЩО ВИ РОБИТЕ?!?... — раптом аж скинувся староста до ЮНАКА, бачучи як він припікає руку. — Що Ви робите?!.

— ЗАГАРТОВУЮСЬ, — понуро і байдуже відповів юнак, припікаючи...

* Слава тобі, Цезарю! Приречені на смерть вітають тебе!..

... А камера ще хлипала — то тут, то там...

ПЕРШИЙ КОТРИЙСЬ поглянув скося:

— То він ...думає... що витримає конвеєр...
Юнак промовчав.

— ...і врятує голову... — додав інший шепотом.

— **НЕ ВРЯТУЄШ!** — аж ступнув **СТАРОСТА** через лежачих. Юнак мовчав, а Староста зашепотів, озирнувшись і тремтячи весь:

— Ну, як... сьогодні?... Га?... Ви... Ви «розкололись», ви не витримали?... Га?..

ЮНАК призириливо посміхнувся, а **СТАРОСТА** допитувався з мукою в голосі, шукаючи моральної підпори в трагедії власного падіння:

— Ну, як же там?... Га?... Як?!.. Що?..

ЮНАК понуро:

— Спитайте он в тих... морітурі... (журно і призириливо).

— А... а Ви?..

— А я (збирається припикати цигаркою) не з морітурі... То пак я теж з морітурі, але (припікає і тихо, про себе) з тих, що не вітають цезаря...

— Але ж... Ох, що... що буде?... — озирнувся Староста тужно.

— Смерть... промовив юнак байдуже.

— **АВЕ, ЦЕ ЗАР!**... — зойкнув розпучливо той, що в червоних трусах.

— ... і ганьба!.. — додав юнак, кінчаючи свою фразу. А далі глянув на того, що в червоних трусах, на уста, що ворушились.

— Слухайте, **КОМАНДАРМ!**... До кого Ви адресуетесь? Цезар не чує...

Мовчанка, лише десь, як луна, жалібно — «Почує»...

— Не лицемірте... Цезар не чує... І не хоче вас чути...

Мовчанка.

— Ви хочете сказати, що ви йому вірні?

Мовчанка.

— Ви числите на вуха сексотів, що підслу-
хають і донесуть про вашу вірність?..

Мовчанка. ЮНАК зідхнув:

— Ви роздавлені і вже з'їхали з глузду...

Той, що в червоних трусах, метнув поглядом і закрив лице
руками:

— Я... вірний Революції...

— «Революції...» — Віддало луною десь серед сто-
ячих і там же хтось із зненавистю й задоволенням захі-
кав... То «добродій НЕНЬКАЛО».

ЮНАК глибоко зідхнув:

— Так... ви ветерани Революції... (гірко-гірко):
— То чому ж ви тут сидите?

— Так треба... Значить так треба... — про-
шелестіло безнадійно, непевно, ницо.

ЮНАК тихо і саркастично засміявся та й взявся до цигарки.

— Не врятуєш!.. — скрикнув хтось

— Кого? — спитав юнак, не підводячи голови.

— Голову...

— Ні... — промовив тихо, ні до кого. — Я хочу вряту-
вати лише свою честь...

— Не врятуєш!..

— ... і Правду... свою правду..

— Ха-ха-ха-ха... — зашелестіло серед стоячих і аж хтось
підвів голову із звалища здивовано:

— Його правду!?.

— Не врятуєш...

— Не переможеш...

— Не витримаєш...

— Не витримаєш!.. — аж ступнув СТАРОСТА.

— Анцихрист прийшов на землю... — заломив руки
в розпучі добродій Ненькало. — Погибіль і Стра-
шний суд... Ох, ненько... бідная... (плаче тихо).

СТАРОСТА:

— Не витримаєш... Тут ще ніхто не витримає... Скоріше загинеш у муках... Пожальй себе!..

ЮНАК затулювся од них рукою. А далі уперто, призірливо хмикнув, зіцпивши зуби, потяг цигарку, аж вона зашкварчала і, пустивши хмару диму, приклав цигарку до руки... Припік помалу — раз... удруге... Метнув огнем очей і довго дивився на НЕНЬКАЛА, та:

— Де Анцихрист?..

— Там... Світ посів... За гріхи наші кара...

ЮНАК, не зводячи очей з Ненькала, подивився якусь мить і несподівано:

— Скажіть — а чи «Анцихриста» можна розіп'ясти?.. Відтяти йому голову?..

НЕНЬКАЛА вдарив переляк, він захристівся, озираючись:

— Свят, свят, свят... — і сплеснув руками.

а ЮНАК байдуже:

— Ну, то ти його кадиллом!.. кадиллом!.. (і враз із з ненавистю, з призірством) — Ніякого Анцихриста немає!.. Чуєш? Немає... Його створили в своїй уяві «німії, подлії раби»... такі от... Слабодухи, що перед страхіттями упали ниць... І виправдали підлоту, приписавши їй божеську силу... «Анцихрист»... і лізуть плазом...

Шепіт. НЕНЬКАЛО зовсім зіщулювся, знітився, а ЮНАК закінчив:

— Ім'я ж тому «Анцихрестові» — підлий рабський страх, що на виправдання власної нікчемности вигадав всемогучого чорного бога... Ні, підлоту вивів в боги... Чуєш?.. Твій Анцихрист — це психіка патологічно хворого раба й кілька сот тисяч гицелів, що того раба дресирують... За це він тих гицелів величає Анцихрестом... (зідхнув і зів'яв).

НЕНЬКАЛО злякано:

— Ви донесете слідчому?..

ЮНАК:

— Ні, це ти сам зробиш... лізтимеш плазом...

— Ох, погибіль... погибіль...

— Так, погибіль... (глузливо, з огидою і так наче п'яний)
— погибіль...

— Аве, Цезар!.. — зашепотів, як молитву той, що в чорних трусах, і той, що в червоних, і пожмакали решту фрази в схлипуванні.

ЮНАК — звів голову, мов п'яний, до них:

— Ага... Це ви чекаєте Месію!.. Месію Революції, що почує і зжалиться над вами... Гм... (понура) — Як так ітимає, то Він — месія — теж скоро буде тут... Прийде, щоб розділити вашу долю... (зідхнув). Дух його давно вже тут, серед вас... Ха-ха-ха... «Праві», «ліві» і перпендикулярні... Троцкісти, дашнаки, сіоністи, соціалісти... Ветерани революції... Всі, всі сидите отут — на «Голготі Революції» (зідхнув) — і я серед вас... І МЕСІЯ — старенький ваш Месія старенької Революції — теж гряде... Пілат приведе Його — і умие руки, і... І ви його розпнете... І один одного розпнете... (зідхнув) — І мене розпнете... (Замерехтів очима, зашепотів гаряче) — а я ваш Месія!.. І новий, некоронований Цезар!.. Чуєте?..

Тиша. І враз...

3.

Загриміли засови... Всі нашорошилися нервоно.

Відчинились двері... За ними десь старечий голос розпучливо протестував:

— Я не піду... Там повно трупів... Голих трупів!..

— Сам ти труп!.. — гримнув грубий голос.

В камері всі, хто не спав, засміялись, кожен по-своєму. Та й урвали, вражені...

До камери впхнули сивого, аж білого — сяючого білизою — діда... Хряпнули двері за його спиною.

— Маєте Месію... — промовив юнак байдуже, крутячи другу цигарку.

Всі охнули, перезирнулись приголомшені, тручи очі тремтячими руками.

— «Карл Маркс!! Ох-х...» — прошелестіло, як вітер.

Фантастично, неймовірно, але факт, як маячіння хворої, стомленої арештантської уяви...

А він стояв, розпросторившись на дверях, як Саваоф, білий і величний, і особливий — вістун з того світу, свіжий і відмінний, не тутешній, майже неземний. І аж наче сяйво йшло від нього навколо, ніби він щойно спустився з неба... Стояв і запаленими, блискучими, маніякальними очима дивився на жаску картини, притискаючись до дверей спиною.

— Карл Маркс... — прошелестіло знову, охнуло.

— Камера!.. — зойкнув — видушив безтямно крізь корч — СТАРОСТА, задихаючись: — Камера, встать!..

Люди заворушилися, глипнули, засопли, і... Люди, що звикли втікати в сон від фантастичної дійсності, проти якої найдивніший сон є реальністю, вражені простяглися всі до дверей в єдиному імпульсі... Пошарпані, звічені арештантські нерви не витримали, — уламки тягучих, нервових снів, що носилися в головах, зімкнулися з дійсністю, змішалися з нею в єдине маячіння, переходячи в колективну психозу.

— Карл Маркс!.. — простяглися люди — простяглися руками, очима, устами — півлежачи, сидячи, стоячи, всі, як один:

— Карл Маркс!.. РЯТУЙ НАС!! Рятуй нас...

К. МАРКС — стояв біля дверей, влип в них, і переляканим поглядом дивився в камеру... Дивився в одну точку — туди, де сидів юнак з цигаркою... І враз простяг руку з жахом:

— Що Ви робите?!?!.. Що Ви робите?..

ГОЛОС, зринаючи з психози:

— А-а... Він загартовується... — відповів хтось за юнака, відповів, як луна.

К. МАРКС:

— Киньте вогонь!! Слухайте! Киньте вогонь!!

ЮНАК понуро, голосно засміявся.

А в камері шелестіло:

— Карл Маркс... Карл Маркс... Сам Карл... Маркс...

— Не може бути...

— Так, так... Все може бути...

— Ох — х...

Люди шепотіли, тремтіли, іронізували вже, гістерично сміялись, грубо злословили. Хтось уже знуцався:

— Він ідіот... Блеф!..

— Ш-ш-ш-ш-ш-ш...

То загула десь машина і всі враз простяглися, зойкнули:

— КАРЛ МАРКС! РЯТУЙ НАС...

К. МАРКС покрутив головою, бридчись... А тоді відділився від дверей, помалу, обережно ступив до середини...

ЛЮДИ розступилися, як вода... Схопились і стали густою шпалерою, мов «на поверку», або як перед генералом москалі... Молитовно дивились на нього.

К. МАРКС оглянувся кругом і вжахнувся... Бридився... Закрив лице руками з одчаєм:

— «ЖАХ... Скільки скільки їх!! Куди я потрапив?! — і тремтливо повів плечима. Демонстративно-гордо розправив бороду, одкинув розкішну шевелюру, обурився про себе:

— Я ще не був серед бандитів і злодіїв...

По камері пішов шелест. Хтось охнув. Всі принишкли. А Карл Маркс скоса знову оглянув усіх — люди дійсно мали жахливий вигляд, — і знову злякано заккрив лице руками, та й загойдався з гіркою розпукою:

— Серед люмпену... Я — СЕРЕД ЛЮМПЕНУ!..

ЮНАК:

— Галльо!! (злісно, понуро, тримаючи діловито цигарку) — Роззуй очі, діду!.. Це не люмпен, чуєш?.. А пролетаріят!..

К. МАРКС скинувся і завмер, як знак запитання ясно-білий.

ЮНАК:

— Так... І це ветерани революції, діду... В цілому ж-твоя продукція... Роздивись і пізнавай... Це авангард...

К. МАРКС розгублено, невпопад:

— Га... А ти?.. А ти хто?..

ЮНАК:

— Я?.. (і насмішкувато) — Я — вже теж ветеран, але «Контрреволюції».

К. МАРКС шпарко обернувся — округнувся на місці — і строго ткнув рукою в груди першого, хто підвернувся, це був в'язень в червоних трусах:

— Ти хто?

КОМАНДАРМ, виструнчившись:

— Я — командарм...

(а десь віддало луною, добавивши):

— «Легендарний полководець пролетаріату...»

К. МАРКС:

— Овва!.. Ць-ць-ць (поцмокав вражено)... Га... Ветеран Революції?..

— Так...

— А ти? — (ткнув другого).

— Я — будівничий і директор «Тракторбуду»... Колишній Червоний партизан...

— Партизан Революції?!

— Так...

— А ти? — (ткнув другого).

Я шахтар...

- А ти?..
- Я — металіст...
- А ти?..
- Я — (гордо) — авіатор...
- Соціяльне походження?!.
- (ще гордіше) — Син кочегара...
- А ти?..
- Директор Інституту Фізкультури на Республіку...
- Минуле?
- Каменяр...
- А ти?..
- Кораблебудівельник... Конструктор...
- З роду?..
- З роду наймитів...

ДАЛІ КАРЛ МАРКС ТІЛЬКИ ТИКАВ ПАЛЬЦЕМ З ВСЕ НАРОСТАЮЧИМ ЗДИВУВАННЯМ І ГАРЯЧКОВІСТЮ ВСЕ ДАЛІ Й ДАЛІ ВГЛИБ КАМЕРИ, А ЙОМУ У ВІДПОВІДЬ:

- Ливар...
- Шахтар...
- Голова колгоспу...
- Металіст...
- Колгоспник...
- Робітник...
- Колгоспник...
- Колгоспник...
- Директор...
- Робітник...
- Колгоспник...
- Робітник...
- Пролетар...

К. МАРКС вхопився за голову:

— Боже!.. Весь пролетаріят!.. Весь трудовий народ тут!! — і обвів усіх гарячковим, спантеличеним поглядом: — Щож це, га?! Де це я?.. Куди я потрапив?..

ГОЛОС іроничний, може й юнаків:

— Це... Ви потрапили «з царства Необхідності в царство Свободи»...

К. МАРКС:

— Ох... Все... Все тут!.. (і повів очима десь поза мури): — А там... А хто ж там!?.

— «Революція»... — зіронізував хтось. А хтось додав:

— Там — «царство необхідності»...

К. МАРКС, тримаючись за голову:

— ... Все тут!.. Чому?.. Га... Чому?!.

ГОЛОС, той самий:

— ... Бо тут — «царство свободи»...

Хтось злісно, нервово засміявся. Але й тільки. А кілька тоскно в голос:

— Карл Маркс!.. Рятуй нас...

К. МАРКС гарячково кинувся до дверей. Затарабанив у них розпучливо:

— Пустіть їх!!.. Випустіть їх... Випустіть, народ!.. ТРУДОВИЙ НАРОД!..

5.

Відчинилась «ковмушка»*) і просунулась... Навіть не голова, — просунувся грубезний КУЛАК і постукав по ляді, а хрипкий голос гримнув цинічно:

— Гей, ти!.. ЗАМРИ, КОНТРРРРЕВОЛЮЦІЄ!!.. ВРАГИ НАРОДА!.. (до Маркса) — А ти — заткни піддувало, старий хрич!.. ЗАМРИ!.. І лягай спать... Ї-д-і — й-о-т!..

(Хряпнула «кормушка»)

6.

КАРЛ МАРКС відсахнувся і позадкував. І відсахнулись ВСІ і позадкували...

Чути, як в тишині клекоче сміх в юнакових грудях...

*) «Кормушка» — віконечко в дверях для подавання їжі.

К. МАРКС обвів усіх помутнілими очима, спантеличений бубонить про себе:

— «Враги народа»... «Враги народа»... (Глянув на себе і враз розгублено, підозріло):

— Так хто ж ви всі?... Хто ви?!.. Чого ви маєте жаль до мене?..

ГОМІН:

— «Ми твої учні...»

— Колишні комунари ... І так...

— «Соціалісти»... «Дашнаки»... «Троцкісти»... праві... ліві... безпартійні... і інші... і інші... Весь народ... Ветерани Революції... Мисляча верхівка... Авангард...

К. МАРКС шепоче, мацаючи голову:

— «Враги народа»... «Народа»...

ГОЛОС, десь здалеку:

— Слухай, дед!.. Ти знаєш математику... Скажи: якщо в цій камері нас триста сорок, то скільки нас в усіх камерах цього корпусу?... А в усій тюрмі?... А в усій Республіці?... А в усіх тюрмах союзу Республік?... В усіх тюрмах, що постали — ха-ха-ха — «іменем Революції!»?

КАРЛ МАРКС відчуває, як у нього втікає ґрунт з-під ніг... А десь як луна пішло по камері:

ОДИН ГОЛОС:

— Це буде кільканадцять мільйонів...

ДРУГИЙ:

— А кільканадцять мільйонів не можуть бути ворогами народу, бо...

ТРЕТІЙ:

— ...це вже народ... Це є народ...

ЧЕТВЕРТИЙ:

— той, хто його садить...

ПАВЗА. Шикання. Мовчанка.

— є враг народа!.. — прозвучало десь тихо, але

чітко, стьобнувши по всіх зухвалою одвертістю, наче хто вистрілив.

Хтось хоче затушкувати... Хтось охнув... Хтось запротестував. Залебеділо «Аве Цезар...»

П'ЯТИЙ ГОЛОС запротестував гаряче, переконано:

— Так вимагає Революція!..

Всі змовкли.

КАРЛ МАРКС стоїть остаточно спантеличений. А тоді трагічно зводить руки й бороду:

— Якщо ви всі ТУТ, якщо тут весь пролетаріят і якщо ви — ветерани Революції, то навіщо ж тоді була Революція?!. Навіщо пролито стільки крові, га?... Навіщо ж потрібна була Революція?!.
Тихо. Гнітюча тиша... І раптом в тиші —

ГОЛОС ЮНАКА, з глибоким переконанням:

— Революція буда потрібна, щоб на арену прийшов Я!.. Щоб нарешті прийшов Я!..

Слова ці продзвеніли твердо в гнітючій тиші.

Мовчазне замішання...

КАРЛ МАРКС ступнув до юнака. ЮНАК звівся супроти нього — весь в синцях, напівголий, високий атлет.

МАРКС:

— Ти?... Хто ж ти?..

ЮНАК:

— Я?... (посміхнувся) — Твоє діалектичне заперечення... П-о-р-о-д-ж-ення Революції і її й твоє заперечення... Революційне заперечення.

— Ти троцькіст?..

ЮНАК з призи́рством:

— Ні...

— Бухаринець?

— Ні...

— Сіоніст?

— Ні...

— Дашнак?

- Ні...
- Соціяліст?..
- Ні...
- А-а... то ти не з них... (глянув на Командарма й інших).
- Ні... Вони вірять ще в Світову Революцію й її вождя...
- А ти?
- А Я — їхнє заперечення...
- Так ХТО Ж ТИ?..

Павза.

- Я — моряк... Чорноморської фльоти... Безпартійний ШТУРМАН крейсера «ЧЕРВОНА УКРАЇНА»... Микола Матяж!..
- А... З «Броненосця ПОТЬОМКІНА»?..
- Ні, з крейсера «УКРАЇНА»...
- Стривай!.. А нащо ж ти припікаєш собі руку?..

ЮНАК посміхнувся похмуро:

- Обороняю честь корабля...
- ГОЛОСИ з маси, різні — співчутливі, заздрісні, уїдливі:
- Його страшенно катують...
- Він «герольд майбутнього»...
- Носять непритомного в ряднині...
- «Він хоче перемогти систему... Меч Революції... Хі-хі...»
- Він — справжній контрреволюціонер...
- Ха-ха... Хочє витримати...
- Нічого, вони його розколять...
- Розколеться... Не таких кололи...

ЮНАК призирливо:

- Безпартійний ШТУРМАН з УКРАЇНИ не колеться...

К. МАРКС:

- Штурман чого?
- Крейсеру УКРАЇНА.

ХТОСЬ поправляє глузливо:

- Але ж... «Червона УКРАЇНА»...

ШТУРМАН:

— Ні... Не червона, а- (підкреслено, іншим тоном) — а «ЧЕРВОНА» Україна, — кров'ю підплила і все ж неупокорена... М'ятежна... Вічно революційна... МОЯ!..

МАРКС розводить руками, озирається:

— Україна?! Вперше чую...

ШТУРМАН:

— То не має значення...

— Вперше чую і... і не визнаю!..

— А це має значення — в тім твоя найбільша помилка і через те ти й сидиш тут...

— Вперше чую — (розводить Карл Маркс руками) . .

ГОЛОС пояснює:

— Це такий крейсер...

МАРКС:

— А... Це з тієї ескадри!

ШТУРМАН, з притиском:

Це перший, чоловічий корабель ескадри...

— Чорноморський корабель?..

— Так...

— Вперше чую... І чого він хоче?..

— Корабель нічого не хоче... Штурман хоче...

— А чого ж хоче штурман?..

ШТУРМАН, подивившись пильно:

— Про це спитаєте в мого слідчого...

МАРКС:

— А все ж таки?.. Штурман сидить в тюрмі — і вже немає чого боятись...

ШТУРМАН помалу:

— То вам здається, що це тюрма... Ні, це перша лінія бою...

МАРКС:

— Гм... (озирається, зрозумівши)... Ну, тоді — чого хотів штурман, якщо потрапив на першу лінію бою?

ШТУРМАН сміється:

— Ви діялектик і могли б бути слідчим... Ну, добре... Потрапив, бо хотів вивести корабель з ескадри й повести по своєму маршруту...

МАРКС:

- А-а... (обурився) — А Революція?!
- Яка?..
- Як це?.. Ну... ота сама...

ШТУРМАН свистить іронічно.

МАРКС хитає головою:

- І це хотів пролетарський штурман?..
- Так... Це хотів пролетарський штурман.
- А-а-а... (догадався враз Карл Маркс) — То ви... ви... націоналіст!..

Павза.

ШТУРМАН дивиться пильно і, так само як Маркс перед тим, хитає головою:

— І це Карл Маркс... Гм... (понуро, скептично) — ТОДІ Я СУМНІВАЮСЬ, ЩО ТИ КАРЛ МАРКС, ДІДУ... — і сів собі; взявся помалу крутити цигарку...

Серед інших неозначених шерех.

— Говори собі з ними... — кивнув Штурман.

КАРЛ МАРКС забігав по малій вільній площі, схвильовано мацаючи голову:

— Фу-у... Чи це моя голова, чи це не моя голова... Я нічого вже не розберу тут... Я нічого не розумію... Раз — виходить що ви всі сидите тут вірно... Раз — виходить щось жахливе, сатанинське безглуздя... (і враз до всіх, ткнувши їх у груди — в перші ліпші, що підвернулися, — то були груди Командарма):

- За що ви сидите?..
- Не знаю...
- Як?! А... А в чому ж вас обвинувачують?..
- В «зраді Вітчизни»...

— Що — о?!. Що за абсурд!.. Це в епоху соціалізму?!. Га... Якої вітчизни?..

— Пролетарської...

МАРКС хапається за голову:

— Господи... Така Вавилонська вежа і раптом... Ану повторіть — якої вітчизни?..

— Пролетарської... І нас обвинувачують в зраді... Це основний пункт для всіх... І ми звемось тому «Врагами народа»...

МАРКС:

— ПРОБІ!.. Та ж ПРОЛЕТАРІЯТ НЕ МАЄ ВІТЧИЗНИ!!.

ШТУРМАН мелянхолійно:

— Через те він і сидить тут... на підтвердження цієї тези... (павза) — І зважте — сидить весь інтернаціональний пролетаріат...

МАРКС, ігноруючи Штурмана і продовжуючи свою думку:

— А коли пролетаріат не має вітчизни (з величезним здивованням) — то якже можна її зрадити??.. Га?..

КОМАНДАРМ переконано:

— Можна... Пролетаріат не має вітчизни, це так, але ж... Революція має свою вітчизну, і партія має свою вітчизну...

— Що — о?!.

— Так. Пролетарська революція має свою вітчизну...

МАРКС починає сміятись, вхопившись за черево:

— Я, здається... (оглянув усіх) — в домі божевільних...

ЗА МАРКСОМ ПОЧИНАЮТЬ СМІЯТИСЬ ВСІ, спочатку тихо, потім дужче. Сміх той загрожує перейти в психозу і переконує МАРКСА, що він таки серед божевільних, — він відчуває, як у нього починає волосся ставати дуба. Він раптом махає руками, щоб замовкли, урвавши сам. Сміх вщухає, лиш зрідка ще спалахуючи десь в глибині камери.

МАРКС до командарма:

— Ну?..

КОМАНДАРМ продовжує:

— І є це Росія... Еге ж...

МАРКС ударився в поли:

— Але ж Карл Маркс і Енгельс зовсім до Росії не на-
лежали!..

— Це нічого... Карл Маркс міг не мати Вітчизни, але
Револуція, зроблена за його наукою, має Вітчизну... І тепер
весь світовий пролетаріят має ту Вітчизну... І
мусить боронити її, і бути їй вірний, або — або сидіти
в тюрмі... Або-або...

— А-а-а... Ха-ха-ха... Ну добре... (гамує сміх)... Ну
добре... І ви значить її зрадили?..

— В такій же мірі як і ВИ...

— Себто?..

— Себто — ні... Але... Я міг же колись її зрадити...
Теорія ймовірності... Гм... все ж можливе...

— Але ж вас посадили не за теорією ймовірності!..

— І менно... Револуційна профілактика...

МАРКС:

— Господи!.. Голова... (шалено трясє головою і враз ро-
здратовано): Я вас питаю, чи ви її зрадили?!.

КОМАНДАРМ гордо:

— Я маю два ордени «Червоного Прапора»... За заслуги
в Револуції...

ГОЛОСИ:

— І я... «І я!» І я...

МАРКС хапається за голову, тисне на скроні:

— Гм... Гм... Я вже нічого... нічого... нічого не ро-
зумію... Що це робиться? пощо це робиться?.. Як?.. Не
розумію...

— Зрозумієш... — це Штурман, не підводячи голови...

— Як це сталося?.. Чи це сталося від чиеїсь злої волі?..

— Ні, це сталося від злої доктрини, що мала заперечення в собі...

МАРКС обурено:

— Ви молоді і так дерзаете!..

ШТУРМАН, посміхнувшись:

— Це діалектично. Ще не було випадку, щоб дерзало старе заступати нове, а все буває навпаки... (і враз енергійно, важко) — Слухайте, Карл Маркс!.. Ви відстали... Ви довго лежали в землі, життя тим часом пішло далеко вперед, ваша наука також — і ви відстали...

МАРКС перебив:

— Штурмане... Все ж таки... За що ж ви сидите?..

— За зраду «Вітчизни»...

— Ага... І ви теж... І вас жмуть за те, що ви її таки зрадили... Ви її зрадили?

ШТУРМАН:

— Ні... Мене «жмуть» за те, що я не хочу її зрадити... Ви розумієте?

— Я нічого не розумію...

— Ім'я моєї Вітчизни написано на прапорі мого корабля. Моряк не може зрадити свого прапора... І не хоче зрадити...

— Але ж ви сидите за «зраду вітчизни»...

ШТУРМАН іронічно:

— Ви — теж сидите за зраду її... Ви чули про ту «Вітчизну»... (махнув рукою) — Та... зрештою... (зідхнув) Припустім таки, що Ви Карл Маркс, то я вже сказав — життя далеко пішло вперед і вашу науку піддало ревізії, життя таки...

— Ну?..

— Ну, скажім... «Пролетаріят не має Вітчизни»... Це ж, ніби, одна з головних підвалин вашої доктрини. І от на історичній перевірці на оцій ось землі ця теза оригінально скрахувала, бо справа виглядає зовсім інакше. Виходить, що пролетаріят не має вітчизни лише в двох випадках:

ПЕРШИЙ — коли доктрину Карла Маркса прикладають до життя, роблячи пролетаря її роботом, — тоді жаден пролетаріят не має вітчизни, крім «пролетаріату» що її прикладає, правлячи іменем своєї нації. Пролетаріатові всіх інших націй в цім праві відмовлено заздалегідь, під страхом смерти й ганьби і за допомогою вашого генія.

ДРУГИЙ — коли Вітчизна (отака собі перша ліпша малорозвинена індустріально Вітчизна) не має пролетаріату, тоді й пролетаріят не має Вітчизни, із зрозумілих причин. Але відколи він з'являється... Тоді постає для нього й проблема ВІТЧИЗНИ, бо інакше той пролетаріят все приречений отак сидіти в тюрмі, в прямім чи посереднім розумінні цього слова. І ще одну жахливу істину, доведено історичною практикою: — ось така Вітчизна, малорозвинена індустріально і з слабим пролетаріатом, віддана на відкуп вашій доктрині заздалегідь приречена на смерть і обертається в пекло... а потім в пустелю... І перший загиває пролетаріят, бо його убивають ще в зародку, убиваючи нещасний нарід, як «антагоніста» теоретичного вашого «пролетаріату»... його вбиває ваша доктрина... Крім того — взагалі теорія розходиться з практикою, а тут вона розійшлася кардинально і безповоротно... Зродивши те, що бачите...

(павза)

Це все Ваша заслуга. І за це таки ви сидите ось тут. Це закономірність. Якщо вас посадили в тюрму — це закономірність. Причини, закладені в вашій власній теорії... Ха-ха-ха...

МАРКС обурився, розгубився:

— Але ж... Ні, ні!!.. Але ж це жах...

— Але ж це так...

— Але ж я не хотів...

— Знаю... От тепер ідіть і воюйте з ними.. Ха... Здається найістотніше в діалектиці — все йде, все змінюється?... Так?... Ну, і найтвердіші істини теж дивовижно еволюціонують... Все змінюється... Скажем, — ви устінили істину — «Битіє определяет сознание», і думаєте, що

це вічна істина... А тим часом життя, система, на таких от істинах зрощена і рухана цілою вашою теорією, трансформувала цю істину, спростила, раціоналізувала (такий бач час) і тепер вона виглядає так:

— БІТІЄ (себто биття!) ОПРЕДЕЛЯЕТ СОЗНАНІЄ (себто зізнання і zarazом свідомість). От...

МАРКС злякано:

— Хіба тут б'ють??!

— Взнаєте...

ГОЛОСИ, в тім числі й того, що в червоних трусах:

— Не слухайте... Не слухайте його...

— Тут б'ють... Але не всіх... Нас не били... Ні, нас не били...

— Б-б-б-и-и-ли...

— Не били!.. То лише от...

— Аве, Цезар!.. (шепіт-зойк).

ШТУРМАН:

— Ви хочете сказати — «от таких!?!» (призирливо до МАРКСА) — Вони он моляться — «Аве, Аве...» Але то їм не допоможе... Ти теж молитимешся діду... Але теж тобі це не допоможе... Ви всі вип'єте чашу... До дна... Ви ще спробуете відкупитися МОЄЮ ГОЛОВОЮ, ПРОДАСТЕ МЕНЕ, але — не уникнете тієї чаші... (до Маркса) — За що тебе посадили?..

МАРКС:

— Не знаю...

— Ну, то я тобі скажу... Тебе обвинувачуватимуть в зраді «Революції»... В зраді «Вітчизни»... В тім, що ти перейшов нелегально кордон «соціалістичної Родіни» з метою шпіонажу на користь... ну на користь чиєїнебудь, еньської держави — фашистівської чи капіталістичної... І ти у всьому признаєшся...

Гомін. Шум.

МАРКС з жахом, з безмежним обуренням, з протестом
скрикує:

— Але ж це абсурд...

ШТУРМАН сумно:

— Нічого... Ти признаєшся сам. Ти признаєшся, що ти
дійсно — Карл Маркс — перейшов кордон «соціалізму» з
метою диверсії...

— Але ж це абсурд!! — затремтів Маркс.

— Подивися... І скажеш потім своєму слідчому...

— Тут немає елементарної логіки!..

— Гм... Тут своя логіка...

ХТОСЬ маячить чи то перекоонує:

— «ТАК ТРЕБА ДЛЯ РЕВОЛЮЦІЇ... І ПА-
РТІЇ...»

ШТУРМАН:

— Чув?.. Це початок... Тобі вже допомагають.
(повторює саркастично): — Так треба для Революції...

— Якої?!?!?!.

— Пролетарської... Що зросла на твоїй власній
доктрині.

— Але ж пролетаріят тут!..

— Нічого, але революція там... Вона трохи обросла
бородою і іншим... і тепер от потребує, щоб ми тут сиділи...
Вона потребує, щоб її ветерани падали перед нею ниць і
цілували ботфорти... позичені нею в Петра Першого...

МСІ ЖАХАЮТЬСЯ ТАКОЇ СТРАШНОЇ Й ОДВЕРТОЇ
РОЗМОВИ. ПІДОЗРІЛО ПОЗИРАЮТЬ ОДИН НА ОДНО-
ГО... НАМАГАЮТЬСЯ УДАВАТИ, ЩО ВОНИ ТОГО НЕ
ЧУЛИ...

МАРКС:

— Ви говорите страшні речі, штурмане!..

— Мій слідчий говорить ще страшніші...

— Ви говорите безглузді й страшні речі...

— Ні, я лише констатую безглузді й страшні речі... І
найстрашніша з них — це людська наша нікчемні-
сть... (дивиться на всіх запаленими очима, і люди одверта-

ються, втягують голови в плечі) — Система виховала раба... (і раптом розпучливо):

— На що ви зійшли, Ветерани Революції!!?. Ось вони... Дивись, діду!.. Слухайте, КОМАНДАРМЕ!.. Де ваша мужність!?. На що ви лицемірите?..

КОМАНДАРМ ніби й не чув, звів очі до гори, тяжко зідхнув і, мовби дамонструючи себе на розп'ятті, патетично:

— АВЕ, ЦЕЗАР МОРІТУРІ ТЕ САЛЮТАНТ...

За ним — другий... Третій... Як в синагозі...

В камері шелест.

ШТУРМАН:

— Чого ж ви не добиваетесь, щоб ВІН таки почув?... (до МАРКСА) — Скажи їм щось, Марксе...

МАРКС потис плечима і — теж зідхнув в тон...

ШТУРМАН враз схопився і злісно закричав до дверей.

— ДИЖУРНИЙ!!.. Дижурний!..

Доложи Цезареві, що морітурі вітають його!.. Скажи йому, що ось бувші ветерани Революції, а тепер приречені, мордовані, биті по обличчю орденами й партбілетами, тавровані найбруднішими іменами, мащені по голові людським калом в ім'я Його — ВІТАЮТЬ ЙОГО... Дижур-р-ний!!..

7.

Несподівано відкривається «кормушка». В «кормушку» просувається голова наглядача з обличчям лютого дегенерата:

НАГЛЯДАЧ:

— Що за шум?!.. Хто шумить?..

ШТУРМАН:

— Я...

— Н У?... (грізно).

ШТУРМАН до всіх:

— Маєте післанця від Цезаря... Повторіть йому...

Але ніхто не рухнувся. А НАГЛЯДАЧ мовчки й люто закрутив баньками. Тоді ШТУРМАН став проти нього й урочисто виголосив:

— Аве, Цезар! Морітурі те салютант!..

НАГЛЯДАЧ:

— Чого розкрив халяву?!. Що верзеш?.. Ну?!.

ШТУРМАН:

— Дозвольте, кажу, винести парашу, бо повна...

— НІЗЗЯ!..

— Але ж повна... і тече...

— ЗЛИЗУЙ!.. — гримнув наглядач люто і хряпнув «кормушкою».

8.

ШТУРМАН робить реверанс до всіх:

— Цезар гніваються... І не приймають вашої жертви... Велять ЗЛИЗУВАТИ...

Велике заміщення. Хтось десь тихо сміється. Люди лягають, сідають, намагаються втиснутися подалі.

ШТУРМАН обертається до МАРКСА:

— Бачив?.. А згодом ти побачиш, що з тебе самого вийде в цім «чортовім колесі»... (і до всіх сумно, зідхнув та:) — Ех... Товариші Морітурі!.. (до Маркса) — Ти теж з морітурі. То тобі лише здається, що ти Карл Маркс... Твій час пройшов... Отже... Я знаю що це мені дорого обійдеться — моя прямота... Але я на те й Штурман, щоб не любити туманів... Отже — БАЧИЛИ??.. То й робіть сами висновок... (іронічно) — Щоб не пришили мені камерну агітацію... (та й зідхнув ураз гірко, махнув рукою) — Але деякі вже пришили мені її... Я бачу по очах (всі спускають очі)... Ну, що ж... (зідхає беззлобно): ГОМО ГОМІНІ ЛЮПУС ЕСТ!.. Це — істина, що діє в цій країні, як ніде... «Бітіє визначає свідомість»... Я вас невинувачу.

І ви — Ветерани Революції, і ти, Карле Марксе, — скінчите свій історичний шлях тим, що спробуєте

ще бодай свою шкуру врятувати ціною моєї ГОЛОВИ... Так, так... Ви будете рятуватися за мій рахунок... Але не врятуєтесь... (павза) — Ні, не врятуєтесь...

Але я хочу, щоб ви тільки запам'ятали одно: (замерхтів очима) —

ШТУРМАН З КРЕЙСЕРУ УКРАЇНА

НЕ КОЛЕТЬСЯ!.. ЯСНО? Поза тим — можете йти на «Конвеєр»...

І сів. Зосередився в собі.

Раптом за дверима заклацало...

ШТУРМАН НАШОРОШИВСЯ... Всі з тривогою обернулися до нього...

9.

Відкрилась «кормушка» і просунулась ГОЛОВА. Оглянула всіх червоними від безсоння, ненавидячими очима й грізно:

— На «Ри»...

Почали перечисляти прізвища на «Ри»:

— Рибалка... Риков... Рожко... Рулько... Ремез... Рак... Рогач...

Затихло.

— Всі на «Ри», — сказав СТАРОСТА.

«Кормушка» закрилась... Через хвилину знову відкрилась і знову просунулась та сама голова і ще лютіше:

— На «РИ»!!!

Знову перечислили всі прізвища на «Ри»...

— Всі... — сказав СТАРОСТА.

Закрилась. І відкрилась втретє. Просунулась вже ГОЛОВА й РУКА, тримаючи записку перед носом. ГОЛОВА повела очима по камері...

— НА «Ри»?!!!!

— Рибалка... Риков... Рак... Рожко...

— Всі... — сказав СТАРОСТА, як затихли голоси.

ГОЛОВА подивилась в записку, а тоді глипнула в камеру:

— Кар-р-р-ри-рил Мари — рикс... Хто?

— Я... сказав дід тихо.

— Чого ж ти мовчиш, гад?!?! — гримнула ГОЛОВА люто. — Фашист!.. ЗБИРАЙСЬ НА ДОПРОС!!.

— і хряпнув «кормушкою».

10.

КАРЛ МАРКС оглянувся безпорадно... Розгладив бороду тремтячою рукою, обсмикався, причесався пальцями, кваплячись під гуркіт засовів, але ще й не пригладив як слід шевелюру, як вже

відчинились двері...

11.

— Зібравсь?..

— Вже... зібравсь...

— ДАВАЙ ВИХОДЬ!..

МАРКС озирнувся тоскно і ступнув...

А за ним ступнули всі — очима, устами, руками, подихом, цілим еством... прикованим одначе до підлоги. Ступнули серцем... Видихнули з себе, як з одних грудей тужливий шепіт:

— КАРЛ МАРКС... РЯТУЙ... НАС...

— Добре...

І ПІШОВ. Зачинились двері. Гримнули засови...

Карл Маркс пішов...

12.

А за ним пішла, потяглася крізь зачинені двері ціла камера... Самими устами, самими очима, подихом... Всі...

Лише ШТУРМАН стояв, як вкопаний. Похмурий. Окремий такий. Прошепотів:

— Так... Процес дійшов до діалектичного заперечення... І ТИ з Месії станеш Юдою і перший мене продаси... як і інші...

(і оглянувши всіх, посміхнувся):

— ТРИМАЙСЯ, ШТУРМАНЕ!..

РОЗДІЛ ЧЕТВЕРТИЙ
РОЗКОЛОТИЙ МЕСІЯ ТА ЧОГО
ХОЧЕ ШТУРМАН

1.

Та сама камера і та сама тіснота. Ніхто не спить. Всі сидять на підлозі. Шум, викликаний якимись приготуваннями... Напружене чекання... ДВОЄ стоять на варті біля дверей і що хвилини визирають в щілинку, злегка продовбуючи її дротиком.

КОМАНДАРМ метушиться, і гарячково крутячись на одному місці, дає настановлення:

— Металіді!.. Металіді!.. Ви ж якийсь пролетарський диригент і композитор!.. Не підведіть... Чуєте!?

Сидять рядом вірмени, потім жиди, кілька греків, німці, росіяни і переважна більшість — українці...

МЕТАЛІДІ — яскраво виявлений, типовий грек — стоїть перед найтісніше збитою групою сидячих, перед камерною джаз — оркестрою і шалено жестикулює, шикає, дає вказівки:

— Свистілки — сядьте там... Гребінці — там... Так, так... Ви, з тарілкою — там... Ложки, ложки!!.. Ага, так... Бубон (чиясь шкіряна подушка), бубон!.. Чорт би вас побрав... Ага, добре... Увага!!.. Як я встану і махну рукою — тоді всі разом!.. Хто Спартачить — без черги три дні носитиме парашу...

ГОЛОС несміливо:

— Але ж... заборонять...

— Що-о?.. Цієї речі не заборонять!.. Ні, брат...

СТАРОСТА бурмотить про себе, дослухаючись кудись:

— «Добу... цілу добу вже на конвеєрі!.. Пора б уже...» (дослухаючись, аж приклав руку до вуха).

В рурі парового опалення швидко й уривчасто зацокотіло... Ніби морзе.

СТАРОСТА:

— Телеграфіст!.. На місце...

Хтось повзе до рури й щіточкою від зубів запрацював на «п'ятихвостці»* Напруження... Нарешті телеграфіст підводить схвильоване лице:

— Знизу передають: — «Прибув... Виліз з чорного Ворона... Пішов до корпусу...»

Знову цокіт і знову телеграфіст приймає й рапортує:

— З другого поверху передають: — «Проїшов їхній коридор...»

Цокіт... Але телеграфіст вже гарячково дає алярмовий «одбій», бо за дверима тупіт... ВАРТОВІ біля дверей зашикали й сіли...

— Увага!.. — скомандував КОМАНДАРМ.

Але й так всі завмерли. Нашорошились, вп'явшись у двері очима. МЕТАЛІДІ сів. ОРКЕСТРАНТИ тримали свої «інструменти», поховавши їх за спинами сусідів.

ШТУРМАН весь час сидів на своєму місці, досить байдушкий до всього, задуманий, змучений...

Загриміли засови... Відчинились двері...

2.

Ввійшов КАРЛ МАРКС... Мов з хреста знятий. Двері за ним щільно закрились.

Павза.

КАРЛ МАРКС поволі звів руки... Тут саме встав МЕТАЛІДІ — джазоркестра вдарила —

«ІНТЕРНАЦІОНАЛ»...

Добре вдарила. Фахово... Грали клярнети і вибивали кастаньети... Ніби справжня оркестра!

Та й на другому коліні враз нагло урвала...

КАРЛ МАРКС

поточився, впав на віко параші... і гірко заривав... Затряся...

І одночасово відкрилась «кормушка».

* П'ЯТИХВОСТКА — абетка, розбита на п'ять рядів для зручності вистукування.

3.

... й просунулась ПИКА НАГЛЯДАЧА.

НАГЛЯДАЧ крутнув очима, як бугай:

— Що за песні!?!.

— Це не «песні»... — пролепетав Металіді. — Це «Інтернаціонал»...

— Ето всьо равно!!.. Иш ти... Я тобі як дам Єнтернаціанал!!.. Музикант!.. Начому граєш?!..

— На зубах... І на губах...

— Ніззя!!.. —

а далі НАГЛЯДАЧ широко ощерився:

— Ну, хібащо на зубах... На кутніх... — крутнув очима погрозово і хряпнув «кормушкою».

4.

Але вже ніхто не грав.

ДВОЄ обняли КАРЛА МАРКСА і, підвівши, обережно посадили його на віко... Він вже не ридав, — сидів, мов на трибуні, і лише зрідка схлипував... А далі глибоко зідхнув...

— Б-и-л-л-и?!.. — потяглися до нього всі очима, зашепотіли устами.

МАРКС покрутив головою й зідхнув:

— Ні... Але...

А що вони??!

МАРКС розпучливо простяг руки до всіх, скаржачись:

— Вони... Обвинувачують мене... (озирнувся на двері)...

Вони обвинувачують мене, що я ніби то Карл Маркс... Що я перейшов кордони ССРС із спеціальною місією — шпіонажу на користь Німеччини й Гітлера...

— Ха-ха-ха-ха-ха-...

— Ай-яй-яй-яй-!.. Га!???

— Ш-ш-ш-ш-ш...

— Га-га-га...

— О х-х-х-х-х!?!.

Власне люди не дивувалися, лише сміялись трагічним, шибеничним сміхом, сміхом людей, що все втратили, навіть віру в елементарну логіку.

Лише дехто підозріло позирав на Штурмана, вражений подібністю закидів слідчого та його пророцтвом...

ГОЛОСИ до Маркса:

— Ну і що ж?..

— Ну і як?!

— Розколовся?!

— РОЗКОЛОВСЯ?! — потяглися всі до МАРКСА.

МАРКС зідхнув, розвів руками, згорбився:

— Розколовся... (павза). Вони написали великий протокол... А в нім все це іще: — намір убити вождя пролетарської революції... і організувати збройне повстання (схопився за голову з жахом і провів витріщеними очима по камері)...

ХТОСЬ безмежно приголомшений:

— І?!... І — ВИ — підписали-и??...

МАРКС знову зітхнув глибоко і опустив руки й голову:

— Підписав... (і ще нижче спустив голову)... Все, все підтвердив... І що я — Карл Маркс... І про шпіонаж... І про терор... Все... Вони довго не могли придумати мені диверсію і нарешті придумали — я, нібито, мав очистити пролетаріатові чоботи отруєною ваксою, щоб чоботи рвалися і щоб пролетаріят лаяв совецьку владу і Світову Революцію -у-у... О т...

Камера завмерла пригноблено. Хтось безмежно-безмежно здивувався:

— І... Ви... пі-д-пи-са-а-ли?..

МАРКС повів головою, як на розп'ятті, розвів руками, зідхнув і гмикнув гістерично:

— Підписав... Аж шість пунктів статті 54-ї... п. п. 1, 2, 6, 7, 8, 10 і 11-ть...!!!... (і махнув рукою). — Вони мене переконали (схлипнув)... Кажуть:

«ТАК ВИМАГАЄ ПАРТІЯ!! І РЕВОЛЮЦІЯ!..»
Ти за?.. Чи проти?!?.

— Вас били-и?!.. — аж подалися всі до нього.

МАРКС покрутив головою:

— Ні... Обіцяли — ... (і враз потряс кулаками й бородою в нападі страшного обурення, розпачу, жаху, божевільно витріщивши очі й хапаючи повітря).

— Але ж... Але ж ЯНЕ КАРЛ МАРКС!! Ні!!.. Я не Карл Маркс... будь він проклятий!.. (і рвав на собі волосся).

— Докажи тепер... — буркнув хтось.

— ... що ти не верблю д... — додав другий.

МАРКС:

— Я професор!! Професор Марксо — Ленінського інституту і тільки!..

— А-а-а-а... — пішло, як вітер.

— Ага... Ну все одно двійник... — це хтось, зрадивши, підвів підсумки.

МАРКС:

— Це помилка!..

ГОЛОС понуро:

— Гм... Ніякої помилки...

— Еге — ге... — протіг другий журно. — Назад раки не лазять... Ми всі тут самі себе одхрищуємо... і самі себе проклинаємо... І зрікаємось власного пупа... Але — що з того!..

— Вже не одхристишся...

МАРКС:

— Я йому кажу що «я» це не я, а це — «Я»... Що я — Себто «Карл» — умер ще кількадесят років тому, себто він... А що Я властиво... А він каже:

— «А ДУДКИ... ЗНАЄМ МИ ВАШОГО БРАТА, НІМЦЯ!.. А ЩО ТИ ПРОФЕСОРОМ СТАВ, ТАК ТИ, НЕГОДЯЙ, ПРОФЕСОРОМ І БУВ!..» О таке...

ШЕПІТ:

— Авжеж...

— А хіба то не все одно, чи МАРКС, чи МАРКСИСТ ортодоксальний...

— Та ще такий-о!..

— Як близнюк...

МАРКС обвів усіх жалібним, розгубленим поглядом, шукаючи співчуття й підтримки:

— Але ж я не Карл Маркс... Ні...

— «Ваньку валяе»... — вирішив хтось, пітриманий тихо іншим:

— Розколовся старик по саме нікуди і тепер «Ваньку валяе»... Гай-га...

— А ПРО НАС ти говориш?!.. — крикнув хтось.

— Ага... Про нас говориш?...

МАРКС зідхнув:

— Говорив...

ВСІ аж подались:

— Ну, і що ж!?!...

МАРКС:

— «То, каже, фашистівська банда!.. А ти її духовний вождь і головний бандит»... Ох!..

І те «Ох» покотилося по камері, аж в найдальші кутки...

МОРІТУРІ відсахнулися... і вже дивилися косо, збентежено, підозріло... Шушкалися між собою занепокоєно...

Карл МАРКС стинався, як на розп'ятті, але ніхто вже йому не вірив і не співчував з переляку за власну шкуру... Тільки ШТУРМАН сидів і сумно посміхався... МАРКС обвів усіх очима і стрівся з співчутливим поглядом ШТУРМАНА... Хапаючись, пробрався крізь гущу до нього і заломив руки...

МАРКС:

— Штурмане!.. Слушайте, Штурмане!.. Що це таке, га... Га?..

ШТУРМАН задумливо, крізь посмішку:

— Це називається, професоре, ви потрапили в «чортове колесо» ... і тільки...

МАРКС розгублено:

— Але ж я не Карл Маркс???. Ні???. (І обмацував собі голову, вже сам почавши сумніватись... у всьому сумніватись) ...ні?..

ШТУРМАН:

— Це не має значення, хто Ви фізично... Ви е епоха...
— Але ж Яне Карл Маркс??!?!?!?...
— Ат... Це все одно... — знизав плечима Штурман.
— Ні, ні!!!. Я професор!...
— І тому саме все одно.. Ви таки Карл Маркс...
І все в порядку... Нормально...
— А-але ж ви чули, в чому мене обвинувачують?!.
— Так... І це нормально...
— Але ж я підписав...
— І це теж нормально... Ця м'ясорубка не по вашім хребті, папашо...

МАРКС:

— Ох, Боже... Боже...
Дивиться з жахом на Штурманові синці, болячки й криваві підпливи... Торкає за синці рукою... і очі йому помалу наливаються сльозами... Шепоче:
— «Він — витримав... Він — витримав... Так... Він має сильну... (торкає за синці) — сильнішу за це ідею!...»

Дивиться в лице Штурманові:

— У Вас, здається, гарячка, Штурмане...

ШТУРМАН:

— Нічого... Тут у всіх гарячка... Це не перешкоджає ясності і гостроті думки... В крайньому разі (посміхнувся) — буде виправдання, якщо всі ці розмови дійдуть до слідчого... (зареготався глузливо).

МАРКС глянув у очі пильно — і враз опускає свої, зіщу-
лився, мов зашепотів про себе:

— О, Боже, Боже... Як я низько впав... (голосно) —
Ні!.. Це Анцихрист, Анцихрист обплутав усе...
опанував землю...

ШТУРМАН:

— Соромтесь!.. Ви стали плебеєм...

МАРКС рве на собі волосся:

— Так, так... Я став плебеєм!.. Гірше, Штурмане!..
Я... Я... Я... — і не доказав, горло йому здушило ридання,
не випустивши страшного, ганебного зізнання, ким саме він
став...

ШТУРМАН подивився зі зрозумінням і, зідхнувши, махнув
рукою байдуже:

— Не треба... Це нормально... (посміхнувся гірко) —
Все нормально...

МАРКС в розпучі:

— Алеж — це все неправда...

— Що?..

— Те, що вони закидають мені... Навіщо вони
закидають мені такі страшні, ганебні вчинки... Ви вірите
в це?..

— Ні... Вони теж не вірять... Але...

— Нащо ж вони закидають?!.

ШТУРМАН, продовжуючи свою думку:

— ... але я вірю, я знаю гірше...

МАРКС вжахнувся:

— Що саме?!.

ШТУРМАН:

— Що це Ви їх всіх породили!.. Їх і систему... Себто
все те, що Ви називаєте Анцихристом...

МАРКС перелякано озирається, шепоче:

— Це неправда... Це неправда... Я не хотів...

— То не має значення... Але це правда... І тепер от,
гм... Ви знаєте таку істоту, що називається скорпіоном?..

Отож... Це в людській природі — одиниць, клас і цілих спільнот, суспільств... (помітив шушукання і переляк Карла Маркса) — Так!.. Але...

МАРКС, перелякано озирнувшись:

— Але... Облишмо про це...

ШТУРМАН посміхнувся і махнув рукою:

— Це не допоможе... На цій «Фабриці-кухні» майже не потребують допомоги сексотів і «стукачів»... В кожному разі рідко... Тут знають, що роблять... Знають і те, на що Вам такі закиди роблять, такі злочини шиють...

— На що ж їх шиють?!

— Бо — «мета виправдовує всі засоби»... Мета ж — знищити Вас. Ви їм вже не потрібен. Вони вже вас ненавидять, бо через Вас їх мучать викиди сумління. Або ще ось... Вони ненавидять вас так, як ненавидить дегенерат свою рідну матір... Те, що тут сталося з волі Вашої доктрини — є суцільним злочином. І насамперед супроти вас же, — вони вас використали, як прикриття, як ширму, за якою зробили свою епоху...

ХТОСЬ з тих, що нашорошено дослухались, сміється...

МАРКС:

— То це є породження...

ШТУРМАН:

— Так... Це є ваше породження... І це ваше породження хоче вас вбити... Мусить... Вбило вже!.. Лишилася лише сама машкара, фікція... Отже — діалектично — ви самі себе вбили... І це закономірно... Ви стали стягом реакції супроти самого себе...

МАРКС витріщившись:

— Чортяча діалектика!..

ШТУРМАН поправляє:

— Звичайна діалектика... Діалектика Історії... Гм... Зброя, яку Ви дали — є диявольськи сильна, могутня... Зараз вона обернулася супроти вас і ви маєте її на собі випробувати...

Всі, що стояли, слухаючи пильно, враз зареготались, кожен по-своєму — нервово, обурено, злорадно, гістерично, тихше, голосніше, одверто, яхидно-нишком... Особливо НЕНЬКАЛО — хіхікав, аж ковтав слину й потирав руки. І пішов сміх той по камері, як хвиля од берега, — спереду замовк, а покотився вглиб десь.

МАРКС відсахнувся, знітився, розгубився. До Штурмана, повівши очима навколо:

— І це є... пролетаріят... Трудовий народ... Вони ж мене б!...

ШТУРМАН:

— Ні... Вони сміються самі з себе... Вони сміються шибеничним сміхом, бо що їм ще лишилось в цім «царстві свободи?..»

— Алеж вони глузують... Це ті, що просили, благали, а тепер злорадіють...

— Ні... Хібащо одиниці...

— Алеж оці... (І не обертаючись, Маркс нишком показав через плече пальцем, повівши ним од лівого плеча до правого). — Хто вони?.. Га?..

ШТУРМАН ні до кого:

— Це одпрацьований пар Історії... Ідейні старці й банкроти... Приречені не тільки «Цезарем», а й Історією, проте ніяк не хочуть вмирати... Праві, ліві, різні «бувші», всеросійські і всесвітні «істи» і так бідолашні «просвіт'яни»... Вони ненавидять режим, але хочуть компромісу з ним і... повзуть перед ним. Бо хапаються за крихітку віри в колишні свої, та вже безповоротно розтрошені, ідеали... Вони ще вірять... Вірять у «Всесвітню Революцію»... І — вірять в Тебе... Їх пхають на смітник Історії і вони покійрно йдуть і... ще й славлять тих, що пхають, бо думають, що так треба для тії «Революції»... Вірять, що все йде так, як треба... Вони не бачать... А як прозріють — аж тоді з них вибухне полум'я... Тоді з них родяться герої... І аж тоді вони й тебе зненавидять, але іншою

зненавистю... Покищо ж — вони хапаються за тебе...

А аж тоді — вони вхопляться за мене...

МАРКС:

— А інші?.. Всі оті... Весь народ?..

ШТУРМАН — загадково посміхається...

МАРКС:

— Вони — теж банкроти?..

— Ні... Народ не може бути банкрутом... Бо ж це є «рушійна сила Історії»... (посміхнувся) — Доказом є те що ми тут...

МАРКС:

— Але ж вони мовчать...

ШТУРМАН:

— Нічого... Вони заговорять... Вони вчилися в грандіозній школі найтрагічнішої епохи, а тепер готуються до велетенського іспиту... Їхній час говорити надходить...

МАРКС:

— І що ж вони скажуть?..

ШТУРМАН, примруживши очі:

— Про це знає — принаймні вгадує — той, хто масами жене їх на смерть, втративши спокій і сон, убезпечуючись від їхньої мови в майбутньому... Але то не допоможе... Ви його називаєте Анцихристом... А він Анцихристом називає нас, бо тремтить перед нами (сміється).

МАРКС:

— Вони з тобою?..

ШТУРМАН:

— Ні, я з ними...

МАРКС хапається за голову:

— Штурмане!.. Тут є щось таке, що я не збагну...

ШТУРМАН:

— Слушно. Бо це все є проблиски епохи, яку

таки ви спричинили, але якої не передбачили, та й не схочете її... Вона Вас теж...

МАРКС глибоко зідхає, хитає головою й схилиє її, знизує плечима розгублено.

ШТУРМАН:

— Гм... Цікаво, скільки тут провокаторів сидить?... Ну, добре. (злісно враз до Маркса) — Міт про «світову Революцію» скінчився. Вже. І забили в нього кілок В и теж, руками ваших сатрапів з ВКПб й цілого «Комінтерну»... Кришка!.. А ми вже розвіємо попіл... по ньому і — по сатрапах.... Зрозуміло?..

МАРКС:

— Хто ж ВИ?... Хто Ви?..

ШТУРМАН, не обертаючись, показав рукою на цілу канеру, на цілу тюрму — широким жестом:

— Це не випадковість... Мільйони таких...

МАРКС раптом:

— А коли це у вас говорить тимчасова злість і тільки... Особиста злоба... Га?... А злоба ніколи не була конструктивним чинником... А це — може ж це все випадкове таки, скороминуще...

ШТУРМАН:

— Це, звичайно, минує, але не так скоро, бо... н і, не випадкове це все. Мільйони не можуть отак опинитися випадково... Це боротьба... І ми тут, бо нас на цім етапі ще перемагають. Ми тут — бо ми є небажана, але незнищима закономірність. Ми є заперечення. Всього. І цілої «світової Революції»... І доктрини її... Відколи народ прийшов до історичного пробудження, до історично-творчого буття і заявив свої права на своїй землі, — ми від його імени маршуємо з наростаючим темпом на арену, на передову лінію Історії... Ми — його герольди! Ми перекидаємо геть міт про ту «Світову Революцію», що виродилася в блеф, в спекуляцію ціною нашої крові і наших інтересів... На зміну мітові про «Світову Революцію» доктринерів і схолястів

приходимо ми... Але цей міт був потрібен, вірніше, він виконав певну функцію, — як могутнє впорскування, ні, як могутня підойма, щоб зрушити мертвих, не діявших, отих «рабів німих»...

Але як тільки вони вступили в дію і обрели голос і силу — міт став непотрібен. Вони хочуть утвердити саміх себе в історії і на своїй землі. Не в теорії і не в фікції, а на своїй землі і в Історії, — себто в часі і просторіні. Вони маршують... І горе тому, хто нині вставляє палку в колеса...

Хто це сказав? — «Чорнозем підвівся і дивиться в вічі!..» Так. Вони маршують — «раби німі», що перестали бути німими... Ви не чуєте?! А попереду йдуть перші хоробрі! — Герольди нової Революції...

КАРЛ МАРКС дивився, не моргаючи, завмерши. Інші — також.

ШТУРМАН:

— Що... Дико?..

МАРКС шепоче:

— Тоді... Я вас розумію... Боже!.. Та ж «Інтернаціонал» став контрреволюційним гімном!.. Чи не так?..

МАРКС, озирнувшись назад, і аж наче по-змовницькому:

— Тоді... Тоді... Тоді режим допомагає вам, діє на вашу користь, ламаючи їх он... розстрілюючи «стару революцію»...

ШТУРМАН:

— Так... Об'єктивно так... (сміється) — «Бітіє визначає свідомість»... Їхня свідомість на добрій дорозі...

МАРКС:

— Режим допомагає вам самим своїм існуванням...

ШТУРМАН:

— Так... Об'єктивно так... Але він і не може не допомагати. Хоче він чи не хоче — ми є, бо ми неминучість.

МАРКС:

— Але я не розумію... Ви будете співати «Інтернаціо-

нал», щоб зруйнувати те, що зродив той самий інтернаціонал!.. І щоб прийти до того ж самого у висліді... Якесь зачароване коло.

ШТУРМАН призириливо:

— Ніхто вже не буде співати «Інтернаціонал»... Він потерпів таке ж повне фіяско і таку ж подвійну трагедію, як і ВІ, як і все. З гімну революції він став гімном імперії, реакції, і потім уже вийшов в тираж... Історія не повторюється... Як і «Марсельеза» теж, будучи маршем революції, а потім зробившись гімном імперії, вже ніколи знову не буде прапором революції...

МАРКС про своє:

— ... Зачароване коло... Чортове колесо...

ШТУРМАН:

— Дійсно... (роздумливо) — Ви кажете, режим працює на нас?... Так. Але чи ви розумієте процес, ЩО власне ось тут відбувається?

МАРКС підводить брови запитливо...

ШТУРМАН:

— Вони ось — оці «Морітурі» — сидять тут помилково, власне не помилково, але не їх ловлено... Йде ловитва за тими Герольдами... І в цій шаленій ловитві хапають всіх, бо ловлять мене... Так, ловлять мене... Всюдисущого і невловимого насправді, і не знищимого... Хапають ідею, що просякла саме повітря... В сліпій розпущі опричники хапають людей жужмом і знищують, як цар Ірод дітей, — масово, в надії в тій масі убити й мене... Ні, нас!.. І це робиться в грандіозних масштабах і скрізь, бо МІ є скрізь. Ми є в Україні і в Узбекиї, і... навіть в Росії... Чуєте, в Росії!.. Ба... Втім, власне, й секрет цілого цього «чортового колеса»... Парадокс, але факт! Слушайте лишень:

Оце «чортове колесо» — це результат нашого приходу і спричинене нами... І навіть кероване нами... Так, так, — такими, як ми... ЙДЕ ПРИХОВАНА,

ЗАМАСКОВАНА АБСУРДОМ, СТРАШНА БОРОТЬБА:

Штурман з Росії ловить Штурмана з України... Білорусії... Грузії... Йде боротьба за «бути чи не бути»... Не випадково в апараті цього «чортового колеса» діє сама молодь... І б'є тебе старого по голові зелена молодь... Вона сміється з твоєї доктрини і з всієї тієї світової революції... і навіть з власного вождя, як з «вождя світової Революції»... «Для досягнення мети» всі засоби хороші» і вони пускають в хід всі — геть всі — засоби...

Міт про «світову Революцію» зів'яв...

Штурман в Росії хоче вести свій корабель-корабель відновленої Імперії... І це його невидима рука повертає руля!.. І помикає самим «вождем»... Це його рука!.. Він не хоче «Світової Революції» — для революції. Він хоче її для власного панування...

ШТУРМАН в **УКРАЇНІ** теж не хоче «Світової Революції», бо не хоче бути ягням на жертovníку міту, а тим більше на жертovníку чужих імперіялістичних забанок... Він не хоче її ні для «гри в революцію», ні для устійнення чужого панування...

Штурман ХОЧЕ САМ ВЕСТИ СВІЙ КОРАБЕЛЬ!!

Ось так... Тож наступна ера тут — це не ера «світової революції» в лапках і без лапок... НІ!.. Наступна ера — це ера остаточного розламу її збірної, на фікції утримуваної ескадри... В ім'я Свободи (справжньої Свободи) і Справедливості (тієї великої справедливості, людської, на якій ми стужилися протягом цілої історії)... Скажу більше: це власне й буде Світова Революція, але розіграється вона на цій території, Революція світового значення, бо направлена на розгром згубної, фальшивої доктрини в світовому масштабі, що стала гальмом, зняряддям гноблення і поневолення — і то поневолення саме тих,

чийм іменем і в чийх, ніби, інтересах має бути здійснювана, обертаючи їх в своїх рабів.

МАРКС пригноблено:

— Але... Чи ж була вона цілком невиправданою помилкою?..

ШТУРМАН:

— Ні. Тут вона виправдала себе історично... Бо вона породила нас... Без прикладення її до життя, ми не мали б історичної можливості прийти, нагоди родитись. Це могло статися в бурях і потрясеннях нею спричинених... Ми приходимо, щоб здійснити ту революцію — революцію на знесення гальма, яке обернулося проти нас, — знесення в ім'я поступу вперед... Завершити один етап історичного процесу і почати новий...

В цьому, власне, і є сенс, теоретично угаданого Вами діалектичного заперечення... І ось тут — Ви маєте безперечну перемогу, учителю (посміхнувся)... Тут ви безсмертний... при всім вашім падінні...

(І раптом закінчив):

— Ось так думає Штурман... І — **ОСЬ ЧОГО ХОЧЕ Штурман...**

.... А тепер мова йде про те, хто з вас його продасть... Хто буде ЮДОЮ... (і втопив погляд в свої синці, шруби, на свої побиті груди й рамена)...

ГОЛОС раптовий:

— «СТУКА Ч!!» — скрикнув тихо й зашипів, перестереігаючи. Це котрийсь з тих, що стояли й сиділи тіснішим колом, пильно, з завмиранням все слухали.

ХТО?.. — підвів очі Штурман; і подивився кожному з тих, що близько стояли в очі — Командармові, Троцькістові, Ненькалові і т. д. — по-черзі. І кожен не витримав погляду й схилив голову. На останнім зупинився на МАРКСІ — і Карл Маркс помалу похилив голову... Не схилив тільки один — дід ЧУМАК, що дивився на Штурмана мовчки

(як і весь час тримався мовчки) і радісно одверто посміхався... Похилили люди голови, а очима боязко позирали на один бік.

До гурту, переступаючи через лежачих, підходив

ДОКТОР ІВАНОВ:

— Ви іскажаєте великій русській язик!.. — говорив він на ходу, повернувши голову назад, до когось в глиб камери, продовжуючи гарячу суперечку. Говорив гонористо, з ехидною усміщечкою, самозадоволено і самовпевнено... Він відрізнявся від інших своїм спокійним і незалежним виглядом, та солодкими-солодкими рухами й гримасами... Трохи картавив...

Порівнявшись з Штурманом, Іванов підвів на нього очі... Потім до всіх солоденько так:

— Продолжайте, продолжайте, гаспада...

Всі одвернулись.

ІВАНОВ посміхнувся до Штурмана:

— А-а... Наш героїчеській молчальник оказиваетя прекрасний собеседник?.. Об чем его Ви?.. Тоєсть... Так, так... Я с вами вполне, знаете, согласен... Во всьом... — (і хотів поплескати по плечі).

ШТУРМАН звівся насупроти нього, подивився пильно, аж той втягнув голову в плечі, а рука так і повисла в повітрі. Іванов забелькотав, захіхікав:

— Ну, ну... Матрос... Хі-хі... Я шучу... Іш ти какой... страшний... — і пішов собі до дверей, а од дверей обернувся назад, принохуючись та приглядаючись...

А ШТУРМАН помалу протиснувся до вікна. Він сперся на бетонове скісне підвіконня. Хапав жадібно тонюнькі струмочки повітря, ловлячи їх ротом по над ребром муру, де вони проходили, просякаючи з-за ґрат, з-за щитка... Раптом зупинився лицем і довго дивився в забите щитком вікно, власне вниз, десь межі щитком і муром, зводячись навшпиньки...

— Прокляття!..-з силою вирвалось йому з грудей. — Ви ж гляньте!!.. Гляньте...

Всі потислись до вікон... А ШТУРМАН одійшов і — вернувся на своє місце, підказуючи:

— Дивіться в щілини, вниз... вниз... Туди геть за мур... На вулицю...

Всі дерлись один з одного... Далі — з більшим хвилюванням і розпукою... Ожкали... Жалісно, вражено скрикували!..

— МАТЕРІ... — промовив Штурман ні до кого, стиснувши руками голову.

— «Матері... Матері»!... — захлипав гістерично хтось з юрби. Один... Другий... Третій:

ЛЮДИ божеволіли з жалю і туги...

— Ох... Жінки!.. І дітки!..

ШТУРМАН, про себе понуро:

— Матері... Сестри... Жінки і діти... Вони стовбичать там дні і ночі... Як на молитві... З вузликами — для передачі... (гнівно) — І їх не підпускають на гарматний постріл... Вони ждуть милосердя — дозволу передати останню скоринку... хусточку... а на ній нашите нишком дитяче ім'я...

А АРЕШТАНТИ в нападі психози дерлись на ґрати, як мавпи в зоопарку, запихаючи голови, зазирали вниз, у щілиночку межі щитком і муром, робили карколомні пози, приноровляючись таки заглянути... побачити... побачити!.. Намагались чимось продовбувати дірочки... Одпихали один одного, в надії вглядіти «своїх»... І тоскно мліли...

ШТУРМАН задумано, про себе:

— Вони прийшли... Довго йшли... І нарешті прийшли... Ха!.. З «Царства необхідности в Царство свободи!... (до Карла Маркса) — Так чи що?.. До тюремного муру...

ГАРЯЧКОВІ ГОЛОСИ:

— Збивайте щитки!!!! Збивайте к чорту щитки!!..

— кричали вже в кількох місцях гістично, божевільно.
— Збивайте!.. Там МАТЕРІ... Діти...

РАПТОМ НА ДВОРІ ЗАСЮРЧАЛИ СЮРЧКИ... ЗА-
ГРИМІЛИ ПОСТРІЛИ... Хтось скрикнув в глибині камери,
ранений... ЛЮДИ обсипались з вікон і вклякали... Вк-
лякнули всі... Пригнічені, остаточно перелякані... Знову
так, як і було, лише зробилась гнітюча, гробова мовчанка...

— Стріляють... по вікнах... — нарешті проше-
потів хтось приголомшений.

А ДОКТОР ІВАНОВ, що зупинився був і стояв посередині,
скептично посміхаючись, повернувся й поплентався через
лежачих, хіхікаючи тонюнько — зухвалий невідомо до кого
й призорливий.

ОСТАННІЙ, що ще зухвало й уперто висів на ґратах сторч
головою, здіз униз і осів, як лантух з половою на підлогу,
блукаючи витріщеними, безтямними очима:

— Вони... їх... розігнали... Вагнетами...
Вони їх розігнали...

— Вагнетами... — прошелестіло по камері і завмерло.
Все завмерло пригноблено. Зайшла понура мовчанка.
Тягуча... ЛЮДИ ті, що стояли і ті, що сиділи, і навіть ті,
що лежали, — обхопивши руками голови, погойдыва-
лись, як від зубного болю... Кожен думав своє, безмежно-
трагічне, до крику, до розпуки.

ШТУРМАН дивився просто себе. КАРЛ МАРКС дивився
на штурмана — і руки йому тряслися, кліпали очі...

5.

Нагло — в напруженій тиші, десь з коридору розітну-
вся чітко, голосно виразний дитячий плач...
Сперш залунали кроки — одні грубі, чоловічі, другі — дрібні,
жіночі, — а над ними дитячий плач... Плач немовляти.

— У-в-а... У-в-а... у-в-а... —

По камері ніби хто батоном вривав... Всі обернулись до две-
рей... Потяглися очима й вухами... Вся камера...

— у-в-а!.. у-в-а!.. у-в-а... — ішов дитячий плач по коридору...

Скільки тут не було сердець — кожне стиснулось, мов у лещатах, витискаючи мовчазні, бентежні сльози і страшний здогад, запит:

— «Чи не моя?!. Чи не мое?!.»

ШТУРМАН теж повернув голову і завмер, слухаючи широко відкритими очима та стиснувши щелепи.

— Повели з жіночої камери... — тихо доложив хтось з тих, що лежали біля дверей, припавши обличчями й вухами до порогу...

— У-в-а... у-в-а... — завмирав десь дитячий плач.

І раптом в камері, в гнітючій тиші прогуло, як з бочки, саркастичне і таке щире, до трагізму щире, на повен голос:

— АГА!.. ПОПАВСЯ!?. СТАРИЙ... ЗЛОСНИЙ ВРАГ НАРОДА!!.

Це ДІД ЧУМАК, що сидів при вікні й досі не пускав пари з вуст, пильнуючи за всім байдуже-примруженими, насмішкуватими очима. (Лише десь на початку ще на запитання Карла Маркса про соціальний стан він був проговорив — «Я голова колгоспу...»)

— ПОПАВСЯ, ВРАГ НАРОДА!?.

— ... В тюрмі народилось... — зідхнув хтось.

А хтось комусь шепотів жаске, неймовірне:

— ... Беруть груди... Отак от... Беруть молодюнькій і ніжній... Отак відтягають і отак от б'ють ребром долоні... Згори вниз... — Р-РАЗ!! — А ж тріщать жили... А з сосків бризкає кров... «ПРИЗНАВАЙСЯ... ТРАМ-ТРАМ-ТАРАРАМ!!.»

ДРУГИЙ ГОЛОС понуро:

— І «признається»...

ТРЕТІЙ:

— Х-ха!.. «Ставлять банки»!..

ШТУРМАН заплющив очі й стиснув з усієї сили щелепи. Потім, випустив з шумом повітря крізь роздуті ніздрі й

вигрищився до Маркса:

— Чув?... іменем «Революції»... і «диктатури пролетаріату»!.. Ха-ха-ха (крізь зуби)... Аве, ЦЕЗАР!..

— Ох... — зідхнув КОМАНДАРМ з трагічною розпукою і заметався серцем, а голос його віддався луною десь, з щирим відчаєм:

— Аве, Цезар...

І ще гірше заметався інший:

— Аве, Цезар! Морітурі те салютант!..

— Анцихрист... Анцихрист... — зашепотів Ненькало...

ШТУРМАН подивився пильно на них, на Маркса, на Ненькала — і засміявся... Сміх той клекодав йому глухо в грудях з безмежним глумом і призи́рством... Нагло урвавши, зідхнув і промовив тихо, зворушено:

— «Аве, Марія, калино моя!..»

І знову зайшовся сміхом... І вже не в силі подавити той сміх, сміявся з тим самим глумом, призи́рством, сарказмом...

6.

Тут — відчинилась «кормушка». Просунулась голова наглядача, тримаючи перед носом записку, і наставилась на ШТУРМАНА... Витримавши павзу, НАГЛЯДАЧ зашипів злобно:

— На «Ем»...

— Матяж... — промовив ШТУРМАН, не перестаючи сміятись.

НАГЛЯДАЧ подивився якийсь час пильно, а тоді процідив помалу:

— Збирайсь на допрос... — і закрив «кормушку».

7.

По камері пішов гамір.

Ціла камера обернулася до ШТУРМАНА. Наставилась переляканими очима...

А ШТУРМАН зідхнув. Закусив міцно губу, з шумом випустив повітря з раптово набряклих грудей... і, не поворухнувшись, промовив насмішкувато:

— Вже зібравсь... — і став спокійно крутити цигарку, за тим зовнішнім спокоєм напружуючи всю силу волі, щоб не хвилюватися.

КАРЛ МАРКС шарпнувся, заметушився раптом, заламав руки...

Він то доторкався до плечей ШТУРМАНА, то враз хапав зубами за свої пальці безпомічно... А тоді до всіх, мечучись очима від одного до другого, тремтячим голосом благально:

— Йому зараз знову йти... на допит!.. Ох... Ви не знаєте... Ви не знаєте... В нього опухли плечі і не позасихали шруби!.. В нього гарячка... РУШНИК!! Мокрий рушник!!.. Рушник сюди...

— «Рушник...» — «Мокрий рушник...» — пішло, пішло по камері.

З ГЛИБИНИ КИНУТО РУШНИК... І ДРУГИЙ... Вони, маючи по руках, наближались...

МАРКС схопив рушник і тремтячими руками став обкручувати ним Штурманові плечі... Йому подали й другий... ШТУРМАН не протестував, навіть не реагував, щось думаючи... А МАРКС шепотів:

— Так буде легше... Це буде панцир... Так буде легше... Витерпиш... Ти витерпи!.. Витерпи!!.

Обвинувши плечі й рамена, Карл МАРКС звернувся до ШТУРМАНА:

— А тепер — зверху сорочку... Де твоя сорочка?..

ШТУРМАН — подивився на Маркса здивовано...

А хтось відповів:

— У нього немає сорочки...

— Сорочку!.. — звернувся МАРКС до всіх поблизу. Ніхто не рушився.

— Сорочку!.. Дайте сорочку!.. — чомусь витри-

щився Марк на НЕНЬКАЛА. Той одвернувся... Марк — до ЧУМАКА...

ЧУМАК зідхнув щиро:

— Попріли... сорочки...

МАРКС очима до інших по-черзі...

І всі інші по черзі одвели свої очі...

— «Одпрацьований пар історії»... — прошепотів Марк

і враз затужив в нестямі:

— О, мій нещасний, справжній... Єдиний з усіх!.. Наймужніший... Мученик Свободи... (і опустився на коліна, намагаючись здерти з себе сорочку) — Ти для мене чужий, не збагнений... Але я... я схилиюсь перед тобою...

Сорочка не скидалась...

— Сорочку — у!.. — зойкнув МАРКС до камери.

Та тут ШТУРМАН встав:

— Не треба... — і посміхаючись здер з себе мокрі рушники геть...

МАРКС завмер на пів-слові, на піврухові...

ВСІ принишкли...

а ШТУРМАН здер рушники й кинув їх:

— Це ніякий панцир... — (Випростав груди й плечі — голі груди й плечі):

.... Ніякий панцир проти «Анцихриста» (посміхнувся). А найменший — проти ницости... й зради... (нахмурився, постояв мовчки, а тоді з ледве прихованою розпукою:) —

І жалість така... ваша — ніяка підпора...

І співчуття — ніяка потіха...

Штурман захищає свою честь, життя і свободу ПОКИЩО САМ... Сам...

Загриміли засови...

МАРКС заломив руки в жахові...

А ШТУРМАН оглянув усіх, зідхнув і, дивлючись на двері,

що от-от мали відчинитися, промовив; промовив тужно і наче іронічно, в глибокій роздумі, з трагічним переконанням:

— Христа зрадив Юда і зрікся Петро... Мене зрадять (оглянув усіх)... вже зрадили... Всі мої майбутні ДВАНАДЦЯТЬ АПОСТОЛІВ... Так... (павза). Перше зрадять (павза), а вже через зраду й відречення (павза) через муки безмежного падіння — прийдуть до ствердження (павза) і до власного оновлення...

(зідхнув і закінчив раптом іронічно, з гірким сарказмом) —
— «БІТІЄ визначає свідомість».

Відчинились двері.

Охнули і розступилися, ні, роздалися люди — стоячі, сидячі й півлежачі...

Випроставшись і намагаючи ногами ґрунт, як на палубі розгойданого корабля, ШТУРМАН пішов. Пішов, не озируючись, твердою моряцькою ходю.

Його проводжала гнітюча тиша... Лише хтось глибоко зідхнув:

— ПІШОВ...

То МАРКС, тягнучись очима услід і аж піднявшись навшпиньки...

РОЗДІЛ Ц'ЯТИЙ ОЧНА СТАВКА

Або «Зречення апостолів».

1.

ВЕЛИКА КІМНАТА СЛІДЧОГО... ОДНА ІЗ БЕЗЛІЧИ ТАКИХ КІМНАТ ПРИ РЕСПУБЛІКАНСЬКОМУ УПРАВЛІННІ т. зв. «ОРГАНІВ РЕВОЛЮЦІЙНОЇ ЗАКОННОСТИ». Кімната великого модерного будинку... Горішній (4-й або 5-й) поверх...

За великим вікном, заставленим дротяним рідким ситом, — темна ніч. Ледь-ледь пробиваються контури покрівлі сусіднього будинку.

Біля вікна стіл, на нім настільна лампа під зеленим абажуром, купую лежать папери, якісь папки... телефон...

Крім стола та трьох дубових стільців, в просторій кімнаті ніяких меблів. Два дубових тих стільці лежать перекинені, з розібраними спинками...

На третьому, поставленому з протилежного боку кімнати — біля дверей, щойно посадили ШТУРМАНА... Два дебелих ХЛОПЦІ в цивільних літніх строях — в спортивних сорочках- «шведках», в черевиках «шіммі» і модних брюках, з грубими, наспортованими біцепсами на руках, тримаючи його під пахви неприємного, посадили... І, відсапуючись, обтираючи піт та покинувши дві грубі, ребрасті палки на підлогу, вийшли... ОДИН з них зупинився в дверях, вернувся до столу, налив склянку води з карафки, підійшов і — вилив її з силою неприємному ШТУРМАНОВІ в обличчя... ШТУРМАН сапнув... А ХЛОПЧИНА, засміявшись, кинув склянку через усю кімнату до столу і — вийшов...

Склянку впіймав на лету СЛІДЧИЙ, що розхристаний стояв при столі, тримаючи в руці грубе мармурове прес-пап'є і тяжко відсапуючись.

СЛІДЧИЙ поставив склянку на стіл і ще якусь мить стояв. А тоді важкими кроками підійшов до ШТУРМАНА... Сам тонкий і цибатий, і зовсім молодий, був він в «могутнім» ежовським галіфе, що кінчалися грубими, кованими чобітьми; він розкидав ті чоботи й галіфе монументально і саме тому хода його трохи нагадувала карикатуру... Обличчям нагадував стомленого науками одначе безмежно зарозумілого семінариста... Крім галіфе й чобіт, більше ніяких зовнішніх ознак репрезентованої ним всемогутньої інституції. Замість тієї верхньої частини уніформи, на якій звичайно бувають відзнаки, на нім була біла, накрохмалена сорочка «під краватку», але без краватки, розхрістана рукави сорочки над ліктями перехоплені гумками... СЛІДЧИЙ зупинився перед непритомним ШТУРМАНОМ, що возив мокру голову по спинці стільця непритомний, — подивився пильно йому в обличчя, нахилившись... Погойдав преспаяє в руці, ніби зважував і... опустив руку. Випростався. Призирливо скривився:

— Сьогодні ти заговориш... Нарешті ти вже заговориш... Нарешті вже я скінчу з тобою...

І, засміявшись безвучно, поправив чоботом Штурманові розкидані ноги, звівши їх до купи, та випроставши ліву, підкорчену, — що були простягнуті «по формі»... Потім вернувся до столу і сів. «Заглибився» в папери, байдуже перекладаючи їх сюди — туди...

ШТУРМАН сидів, безживно опустивши руки та простягнувши ноги. Мокре обличчя поволі-поволі приходило до пам'яті... З голови й з побитих плечей стікали поруділі краплі, бігли по руках і капали з пальців на підлогу...

А на блискучій, натертій паркетній підлозі, посеред кімнати розповзлась руда пляма... Від неї навколо і по всій кімнаті хаотично натоптані сліди підшов — темні відбитки, — гостроносі, тупоносі і так — смуги ковзання.

СЛІДЧИЙ сидів мовчки, зрідка з-під лоба позирав на Штурмана...

Вдвері постукало...

— «Так!..» — сказав СЛІДЧИЙ.

3.

До кімнати увійшла молода, чепурна ДІВЧИНА В БІЛОМУ ХАЛАТІ, з тацею на руці і заграла очима, заграсувала своїм голоском, кокетуючи:

— Вам пива?.. Крем — соди?.. Кави?.. Чи?..

СЛІДЧИЙ вишкірився по-парубоцьки до дівчини, а потім значуще показав їй очима на пляму, потім на двері...

ДІВЧИНА, вже знаючи в чім справа, відхилила двері і тукнула в коридор наказуюче:

— Зоя!!.. — а сама підійшла з тацею до столу.

4.

ЗОЯ — як вродилась. Байдужа, замкнена, дисциплінована, «бела ЗОЯ, — молода, але вже добре вимучена такою ось «лічною» роботою... Змахуючи пасмо волосся із спітнілого обличчя, вона увійшла з великою, місцями рудою, ганчуркою із відром і, не промовивши ні звука, — зітерла пляму й позатирала сліди, поки слідчий залицявся до дівчини з тацею... Потім ЗОЯ підняла дві ребрасті палиці, що як перед тим кинули ХЛОПЦІ, попіднімала стільці і звичним рухом, байдуже вправила ребрасті палиці на місце — в спинки стільців... І поставила стільці біля стіни... Потім узяла ганчірку й відро і вийшла. По дорозі лише крадькома глянула — а може й не глянула — на неприємного ШТУРМАНА.

За нею вийшла і ДІВЧИНА З ТАЦЕЮ, лишивши на столі в слідчого тістечка й каву. Кокетуючи, помахала Слідчому рукою... і зачинила двері.

5.

ШТУРМАН приходив до пам'яті, а СЛІДЧИЙ сидів собі за столом, сьорбав каву і «пильно» читав якісь листи, гортав папери... Нудився...

— Ну?! — повторяв байдуже до Штурмана, не підводячи очей, коли-не-коли. І знову повторив, коли той зідхнув.

— Ну?!..

Але ШТУРМАН не відповів. Не чув... Лише помалу-помалу розплющував каламутні очі... А тоді враз глипнув ними... заморгав як од блискавки... Зціпивши зуби, через силу звів голову і здрігнувся увесь...

Широко розплющеними очима дивився ШТУРМАН десь просто себе — поза кімнату — десь у вікно...

У ВІКНІ ЗАРОЖЕВІЛО — надходив світанок... Все яскравіше й яскравіше...

ШТУРМАН з мукою одвів очі, тоскно оглянув кімнату, слідчого, стіни, помалу підтягнувся на руках і, сівши зручніше, знову втопив очі в сяйво світанку...

— Ну?... — озвався СЛІДЧИЙ, не підіймаючи очей, — не то питає, не то підганяє.

ШТУРМАН мовчав... Він був далеко-далеко... По обличчю йому вже блукала мрійна, болісна посмішка, уста йому ворухнулись, а великі, до краю розширені очі, запливли вологою... За горло хапали корчі... Він ковтав слину, аж Адамове яблуко ходило ходуном, і, не кліпаючи, дивився... тягся тими очима кудись, мов душа хотіла вискочити крізь них...

— Ну?... — повторив СЛІДЧИЙ так само байдуже і, не діставши відповіді, підвів очі і... аж скинувся вражений:

— КУДИ ТИ ДИВИШСЯ?!?..

Мовчанка...

— КУДИ ТИ ДИВИШСЯ?!?... — далєбі злякався СЛІДЧИЙ того маніякального погляду, бо не один уже збожеволів на цім стільці.

ШТУРМАН тихо, замріяно:

— ГОЛУБИ... НА ДАХУ... ЦІЛУЮТЬСЯ... — і зідхнув... Облизав посмаглі губи...

СЛІДЧИЙ шпарко обернувся...

... Дійсно. У вікні, як у рямі, на покрівлі буди-

нку, ніжно рожевіючи проти зорі, голуб вклопється біля голубки... Цілуються...

— Ха — ха — ха!.. — зареготався СЛІДЧИЙ. — Ах, ти ж!.. Хто б подумав, що отака жила волова, що отакий кам'яний ідол — і... такий романтик!.. Ха — ха — ха... — а далі СЛІДЧИЙ урвав сміх. Пильно подивився на ШТУРМАНА і заскалив око — щось йому стрельнуло до голови. Нотуючи олівцем те щось на папері, зняв рурку телефону... а тим часом промовив до ШТУРМАНА, пильно дивлячись усторч:

— Ти, здається, маєш дівчину?.. Ти її любиш?.. (вдмухнув у рурку).

ШТУРМАН байдуже:

— То... моя... приватна... справа...

СЛІДЧИЙ у рурку:

— Так... Це Я!.. (послухав, подивився на Штурмана)... Ага... Готово???. Чекай... Так, так!.. І ще дещо!.. (потім, чіпляючи рурку, глянув на Штурмана, піймав його нашорошений відрух):

— Ха — ха — ха!.. Нічого не зрозумів?!.. Нічого, зрозумієш скоро...

Павза. СЛІДЧИЙ зручно вмощується на кріслі, приготівляючись до цікавої розмови.

— Ну?.. Отже я слухаю... Може ти вже нарешті щонебудь таки скажеш?.. Нарешті...

— Хто ти — нам добре відомо, а тепер може б ти все ж таки сказав хто твої спільники?!

ШТУРМАН не реагує, підкреслено-байдужий, стомлений...

СЛІДЧИЙ знизав плечима:

— Ну, що ж... Обійдемося і так... Але — облишмо про це. Єрунда... Повернімося до дівчини... Отже — ти маєш дівчину... І цілувався з нею?.. Адже так?.. Мабуть гаряча якась, гарна... Моряк мусить мати гарну любку...

ШТУРМАН зціплює зуби і примружує очі, а СЛІДЧИЙ

пильно дивиться йому в лице, полюючи за найменшим відрухом, і продовжує:

— Так, так... я теж маю... (зідхнув)... Знаєш, брат... Ех... (на цей раз зідхнув щиро) — цвітуть акації і солов'ї божеволіють... В неї бюст... і сині очі... і... (враз злісно) — а тут з тобою, чортом, мучитись доводиться... Доки ти мене мучитимеш, га?! Через тебе пропадає моя любов!.. На чорта їй потрібен такий кавалер, що й днює й ночує тут, з вами — гадами — бабраючись?!.

ШТУРМАН мовчить. Бо Штурман дивиться у вікно замріяно... Щось думає своє...

а СЛІДЧИЙ вів далі:

— І твоя любов пропадає... На чорта їй потрібен такий кавалер?!.

Тут ШТУРМАН подивився на Слідчого пильно-пильно, аж той похлинувся на слові, зніжковів...

СЛІДЧИЙ:

— Закуриш?..

ШТУРМАН покрутив головою. Слідчий закурив сам:

— Боїшся, що треба буде платити?.. Гм... І так заплатиш... (пильно наставився очима:) — Так ти мав дівчину?.. Га?..

ШТУРМАН байдуже:

— Справа... приватна...

СЛІДЧИЙ:

— А от і не приватна!.. А сина любиш?! (і вп'явся примруженими очима).

ШТУРМАН помітно скинувся... але запанував над собою:

— Якого сина?.. (запанував над собою. «Провокація!» — посміхнувся).

СЛІДЧИЙ теж посміхнувся загадково:

— СИНА... Твого, скажем...

Але ШТУРМАН зник до провокацій, до різних; він уже не слухає. Замкнувся. Одвернувся очима. Дивиться в вікно...

А СЛІДЧИЙ веде своєї:

— Отже... Якщо ти любиш дівчину, то в ім'я неї, в ім'я щастя, в ім'я своєї матері, нарешті, — КИНЬ УПИРАТИСЬ Годі! Краще буде. Чуєш? Востанне попереджаю... Бо вже в мене і в усіх терпець урвався... Нам треба небагато — лише імена твоїх спільників... Цього вимагає Революція... І Партія!... і Родина, нарешті!.. Чуєш?! Не бійся, — за щире зізнання будеш помилуваний і... прощений. Як і інші... Ми не звірі... Але за упертість!..

ШТУРМАН дивиться в вікно замріяно... Нічого не чує. Зовсім. Зігнувши все, дивиться широко відкритими очима, посміхається, ворухить губами...

СЛІДЧИЙ роззлостився:

— Куди ти дивишся? Вже голуби полетіли... Га!.. Де ти блукаєш баньками, що ти там бачиш? (Озирнувся на вікно, знизав плечима) — Що ти думаєш?..

По ШТУРМАНОВІ пройшло тремтіння, як лихоманка... Він був у гарячці... Він явно галюцинував, мов у сні, в малчунні:

— Ух!.. Соняшно -о... І корабель на рейді... «У-к-р-а-ї-н-а» на рейді!.. Альбатрос... рие, як блискавка!! Над морем!.. під небом!.. над морем... Ш-ш-ш-ш-і-і!.. Ух... Межи сонцем!! Сліпить... Ой, як сліпить... (закриває очі рукою) — (пояснює комусь) — Його звать буревісником... (маячить) — Дельфін стріляє, мов ракета, у небо... А хлопці... хлопці... (сміється грудним сміхом, тріюмфуючи) — Альбатрос!.. Альбатрос!.. (і махає рукою).

СЛІДЧИЙ шарпнувся, злісно подивився на ШТУРМАНА, що явно галюцинував, налив у склянку води з карафки, набрав у рот і, підійшовши, линув йому в обличчя...

ШТУРМАН, враз опритомнівши, промовив глузливо:

— Не шпуй... Я не божевільний... Альбатрос таки літає!.. Ха!..

СЛІДЧИЙ:

— Ага... «Ваньку валяеш»?!. Ну, стривай!..

6.

До кімнати забігає один з тих ХЛОПЦІВ, що були на початку... Пошепотілись схвильовано, позираючи на Штурмана... Вибіг знов.

7.

СЛІДЧИЙ гарячково, хапливо заходив по кімнаті. Закрив щільно двері. Закрив вікно, що було розчинене всередину, і опустив тяжку штору. Сів на стіл... Пересів на крісло... Гортає папери...

Чути біготняву по коридору... Біготняву і гуркіт меблів та дверей у горі, над стелею.

СЛІДЧИЙ дослухається туди — вгору...

ШТУРМАН помічає все, але стиснув щелепи і не реагує. Зосередившись, чекає... Ні, не чекає, — «сидить байдужий до всього світу»...

РАПТОМ — ГУПАННЯ ВГОРІ, аж посипались шпаруни зі стелі... А за гупанням — нелюдський жаский крик, пригдушений рев, стогін...

СЛІДЧИЙ зблід:

— Чуєш?... — проговорив грізно.

— Чую... — відповів ШТУРМАН байдуже.

— Ну, як?... (грізно).

— Здорово... кричить... — (іронічно).

— ОТАК І ТИ РЕВТИМЕШ ЩЕ, ЯК ПАРОТЯГ!..

ШТУРМАН знизав плечима байдуже...

Знову гупання і знову жахливий крик...

СЛІДЧИЙ дужче зблід, те гупання наче віддавалося Слідчому по голові, — він дивився на стелю й здригав за кожним ударом; аж на чолі йому виступив піт, і він його витирав долонею:

— Чуєш?!.. — питає грізно, але вже тремтячим голосом.

— Чую...

— Ну як?!..

— Здорово кричить...

— О так ти ревтимеш тепер, як паротяг...

ШТУРМАН зідхнув і знизав плечима байдуже...

Ще більший грюкіт і гупання і ще більший крик...

СЛІДЧИЙ зовсім зблід, не в силі опанувати нерви, забігав біля столу, спітнілий, розкуйовджений, і не витримав, — хотів геть відчинити вікно, хапнути повітря... але замість того, ще щільніше нап'яв штору... А тоді, вирячивши очі на Штурмана, майже гістерично, плаксиво:

— Ч-чу-уеш?..

— Чую... (іронічно).

— Ну як?! (плаксиво-люто).

— Здорово кричить... (глузливо).

— Отак... і ти... ревтимеш... гад... як паротяг...

ШТУРМАН глибоко зідхнув і дивився на Слідчого пильно... і насмішкувато... Дивився, як він витирав піт, втрапивши панування над собою, як він тіпався, може дужче ніж той, що його б'ють там вгорі... Як він зиркав на стелю й мінився з лиця, шарпав ті нещасні папери... ШТУРМАН дивився, дивився та:

— Слідчий!.. — (так спокійно, сердечно).

— Ну? — зрадів той.

— Дозвольте слово мовити...

— Ага, надумав... Ну давай. Говори... Нарешті... — (аж посміхнувся Слідчий від раптового відпруження нервів).

Гупання на стелі тривало, але слідчий намагався не реагувати, хоч це йому й не зовсім вдавалося, — ні-ні та й здригав, зиркаючи, та обтирав чоло:

— Ну, говори...

ШТУРМАН, хвилево скривившись від незвичного поруху плеча, почав поволі, не зводячи очей із Слідчого:

— Гм... Дивлюсь я на Вас — і мені Вас жаль...

— Що ж ти, агітувати слідчого здумав? Га?... але це скорше розгублено, аніж злісно.

—... Мені Вас жаль... Скільки Вам років?.. Ну

все одно... Ви — юнак, і життя Ваше ще не жите... Так, так... І мені Вас жаль... Ви думаете, що Ви є диригентом тут... А ви лише коліщатко в «Чортовому Колесі» і теж приречене... Гм... Ви кажете, що я «ворог народу»... Добре... І той, на горі, — теж... Добре... Сотні нас — добре... Тисячі — теж може бути... Але сотні тисяч, але мільйони нас — НІ!!! Це бо вже народ!.. НАРОД!!! Ви розумієте?.. Мільйони нас, що отак кричать, захлинаючись власною кров'ю, і скавулять в муках, під хряскіт власних кісток, — це вже народ? НАРОД!..

І от Ви... ДИВІТЬСЯ МЕНІ В ВІЧІ! Так... Ви чалапаєте по наших суглобах кованими, тяжкими і великими не по номеру чобітьми... І ніби стираєте нас з землі... Ніби...

Але Ви ніколи не матимете щастя!.. Чусте?.. Ви, коли навіть зітрете нас, однаково ніколи не матимете щастя, — ми переслідуватимемо вас все ваше життя!..

Ви от говорили про дівчину... Так от:

Ви за кохаетесь — і не матимете щастя. Ви цілуватимете її — а МИ кричатимем, кричатимем ось так!.. Ви дивитиметесь їй в очі — а ми скавулітимем... і ви не матимете щастя... Ви одружитесь — і прокленете той день: в шлюбну ніч ми обступимо ваше щастя і КРИЧАТИМЕМ, і РЕВТИМЕМ, і СКАВУЛІТИМЕМ... і ви не здібні будете оволодіти коханою... Ви будете жити з дружиною і серед ночі покидатимете ложе, утікаючи геть, утікаючи з дому переслідувані нашим криком... Ви, нарешті, матимете сина і при його народженні МИ ревтимем і кричатимемо, й стогнатимемо так, що геть зблідне і щезне радість отцівства... на все життя... Ви дивитиметесь в очі дітей — і втікати будете геть, бо з тих очей дивитимемось МИ своїми закривавленими зіницями...

ШТУРМАН говорив, а СЛІДЧИЙ все більше й більше

приголомшений слухав... Щелепа йому тремтіла... Мав такий вираз, ніби його спіймано на найбільш інтимному, ніби розшифровано ось так його найглибшу й трагічну таємницю... А як ШТУРМАН урвав, СЛІДЧИЙ опустив очі, повів рукою по них, по чолі і запустив пальці в волосся. Гупання і крики давно вщухли, було тихо. СЛІДЧИЙ повів плечима, а тоді запитав тихо, не підводячи очей:

— Гм... Звідки... звідки Ви це... знаєте?... (і зніяковів, насупився.)

ШТУРМАН зідхнув:

— Знаю... Але — ВИ НЕ ЗІТРЕТЕ НАС!.. Ні... (в цей час Слідчий, маскуючи замішання, шарпнув за шнур і відкрив штору) — Ах!.. (вхопився Штурман за очі, заморгав у сонце, засліплений, і знову закрити очі долонею)... Альбатрос!.. І «Україна» на рейді... Вона мені сниться щоночі... І Альбатрос!.. Чуєте?! Ні... (зідхнув) — це вам недоступне... (і замовк. Задумливо занурився очима в сонце).

СЛІДЧИЙ розгублено тер скроні, потім тремтячою рукою дістав портсигар:

— Закурите?..

ШТУРМАН покрутив головою — «Ні»...

СЛІДЧИЙ посміхнувся ніяково, іронічно і тому дурнувато:

— Та я... Гм... Не вимагатиму за це від Вас свідчень... Гм... З тебе — чорта — все одно нічого не витянеш... (і знизав плечем) — Знаю вже...

Закурив сам, глибоко затягнувся. Нарешті зідхнув і з ширим співчуттям:

— Ех, Штурмане!.. Свій ти парень, але... (зідхнув) — щож... Кришка, брат... (і розвів руками, насупився) — Справа мусить дійти і діходить до логічного кінця. Діходить, Штурмане...

ПАВЗА.

Ми що — ми є лише «коліщатка в «Чортовім колесі», це правда... І нічого вже не вдієш... Сам ви-

нен... А втім (озирнувся і потер чоло) — чорт його вже знає, хто тут винен!.. у цім... всім...
(Та тут Слідчий враз стає суворий, сухий, офіційний, ого-втавшись остаточно):

Ну... Програма вичерпалась! Пісня твоя проспівана, це я тобі мушу сказати. Чуєш, Штурмане?!

ШТУРМАН посміхнувся скептично. СЛІДЧИЙ глянув на нього з — під лоба:

— Так... Шкода мені тебе. Знаменитий ти хлопець, та... (раптом злісно кинув цигарку, зідхнув і, набравши номер на телефоннім диску, насупився в рурку, послухав і гостро):

— ТАК!.. ДАВАЙ!!.

Почепив рурку і став біля вікна — лицем в сито. Якусь мить дивився... А коли обернувся — його не можна було впізнати, — споважнів, обличчя зробилось непроникливе, погляд холодний, сталевий... Мов би переродився, мов би це не він, отой недавній слабонервний юнак.

8.

Відчинились двері й пропустили ЛЮДИНУ. Згорблена, пошарпана, з руками назад вона слухняно попростувала туди, де показав рукою слідчий, поставивши стілець біля столу... Сам Слідчий знову сів на своє місце — в крісло:

— Сідайте...

Людина обернулась, сідаючи... Це був КОМАНДАРМ!.. Але який змінений! Мов зацькована звіринка... Сів, простягнувши за правилом ноги і опустивши руки...

СЛІДЧИЙ досить чемно хоч з легкою іронією:

— Можете сидіти вільно....

КОМАНДАРМ зідхнув і сів досить зручно. Намагався не дивитися в той бік, де сидів ШТУРМАН, що змучений ледве тримався на стільці і не знав, де діти йому голову — вона йому паморочилась... КОМАНДАРМ одразу впізнав Штурмана, ШТУРМАН командарма теж, й усмішка майнула йому по устах і зчезла, така скептична і — вибачлива.

СЛІДЧИЙ:

— Ви курите?..

КОМАНДАРМ:

— Так...

— Будь ласка... Беріть, беріть... Ну!

КОМАНДАРМ тремтячою рукою взяв з простягнутого портсигара цигарку, потім прикурив її з простягнутого сірника і жадібно затягся димом.

СЛІДЧИЙ дивлячись в папери пильно:

— Ну, от... Прізвище Ваше, ім'я і все... як слід, тут є... (Бере окремих аркуш папери, лаштуючись нотувати) — Отже... ВИ ЗНАЄТЕ ЦЮ ЛЮДИНУ?.. — показав на Штурмана.

КОМАНДАРМ тихо:

— Е... е... Так... Знаю...

— Попрошу голосніше!..

— Знаю...

— Можете назвати його правдиве прізвище?

— Здається... Матяж... Микола...

— Здається?

— Ні, ні... точно...

— Давно знаєте?

КОМАНДАРМ мнеться; Слідчий глянув на нього люто, той зів'яв і, зідхнувши:

— Так... Давно...

СЛІДЧИЙ (пише):

— Що ви можете про нього сказати?

— Та... Хто зна...

— Що-о?! — визвірився Слідчий. — Ви що говорили на допиті?!.

КОМАНДАРМ аж затремтів і, глянувши скося на Штурмана, спустив очі:

— Але ж мене...

— Що-о?.. — перебив Слідчий, і скривився призириливо,

і так, значуще: — Ви хочете сказати, що вас би —
и —ли?! Га?!.

— Ні... Але...

— От же — ви давали попередні свідчення... Я вас питаю
— при тому вас били?! — (і тримав ручку над папером,
щоб нотувати).

КОМАНДАРМ — глянув і аж цигарку впустив:

— Ні... ні, ні!... ніхто не бив...

СЛІДЧИЙ:

— Так і запишем... (записує) — А тепер — до діла:
— ВИ підтверджуєте попередні свідчення?!

— Так... (ледве чутно).

— А саме?... Повторіть!

— Він... він агітував... Він є непримиренний ворог... Він
називав режим — неокapіталістичним!.. Вождя —
Бонапартом, а Революцію — переродженням в
реакцію, неомонархізмом... Деспотією... Він про-
рокував свою Революцію проти «контрреволюції»...

— Що розуміти під «Контрреволюцією»?.. Прощу
точніше!

— Сучасний стан...

— Добре. І..?

— І вбачав завершення етапу... н-н-нашої Революції...
розпадом Тюрми Народів... і осягненням справжньої
свободи для трудящих всіх...

— Як, як?... Кого «всіх»?..

— Всіх націй — України, Білорусії, Грузії...

— А-г-га-а!!.. Добре... Значить — Україна
насамперед?!.. Ха!.. Хто ж ВІН по вашому?

— Мені здається він... він...

— Ну!..

— Фашист...

— Голосніше!

— ФАШИСТ...

— Чому Ви так думаете?

— Бо він... Ну... Бо він не комуніст і не капіталіст...
— Добре. А тепер будеш говорити — хто з ним у спілці. В організації себто.

КОМАНДАРМ опустил голову...

СЛІДЧИЙ:

— Ну?! Хто симпатизував йому?..

КОМАНДАРМ ЗІДХНУВ З МУКОЮ...

СЛІДЧИЙ постукав по столі долонею, дивлячись пильно:

— Чорт візьми!.. Ви будете говорити чи?!

— Так... Мені здається — йому симпатизувала вся камера, а може й вся тюрма...

— Але конкретніше, конкретніше!.. Імена!!.. І то імена тих, кого ви точно вважаєте, що вони в одній з них організації...

КОМАНДАРМ зідхнув:

— Добре... Пишіть... Той, що которий «Директор Тракторного», і той! що «Троцькіст — бухаринець»... І той, що зветься Ненькало... І той, що зветься Карл Маркс... Всі...

СЛІДЧИЙ записав:

— Добре... А тепер — ще раз питаю Вас: ХТО Ж ВІН по вашому?

— Думаю — фашист...

— Голосніше!

— ФАШИСТ...

— Все!.. Підпишіть ся.

(КОМАНДАРМ підписався)

СЛІДЧИЙ до Штурмана:

— А ви цього чоловіка знаєте?

— Знаю...

— І що ви можете сказати?

— ... Що ви його здорово били!..

— А ще?

— А ще... Поганяй далі...

— Ви підтверджуєте, те що він сказав?

ШТУРМАН посміхнувся і махнув рукою мляво:
— Поганяй далі...

СЛІДЧИЙ

— Отже, Ви уперто заперечуєте?..

— Ні... (зідхнув Штурман) — Я — ігнорую... Так і запишіть... Далі...

— Гм... Добре (записав)... Ідіть (це до Командарма. Довів його до дверей, взявши перед тим записку із столу... Випустив Командарма просто в руки вартовим і, глянувши на Штурмана скоса, передав їм і записку:) — От!.. І давай слідуєчого...

9.

По хвилі — увійшов наступний... Це був ДИРЕКТОР ТРАКТОРНОГО...

З цим та сама процедура, але стисліша. Після запитання, чи «знаєте цю людину», запитання руба:

— Вас на попередньому допиті били?!.

ДИРЕКТОР мнеться розгублено...

СЛІДЧИЙ:

— Ну?!.

— Ні...

— Так і запишемо... (записав). — Ви підтверджуєте попередні свідчення?!.

— Т-так...

— Повторіть.

ДИРЕКТОР повторює майже те саме, що й Командарм...

СЛІДЧИЙ:

— Добре... А тепер — як на вашу думку, — ХТО ВІН ТАКИЙ?!.

— Мені здається... він.. він...

— Ну?

— Петлюривець...

— Голосніше!

— ПЕТЛЮРІВЕЦЬ...

— Чому ви так думаєте?

— Бо... бо він хоч і пролетар, а за національну революцію...

— Гарзд... (пише) ... А тепер скажете — ХТО з ним у спілці. Хто йому симпатизує?..

— Мені здається... йому симпатизує вся камера, а може й вся тюрма...

— Стисліше! Хто саме?.. Прізвища тих, що іменно є в одній з ним організації!..

ДИРЕКТОР мнеться... Слідчий дивиться пильно і стукає ребром долоні по столу:

— Ви будете говорити самі, чи?..

— Я буду говорити... Пишіть: — Той, що «Командарм»... Той, що добродій Ненькало... Той, що «Троцкіст — бухаринець»... І той, що зветься «Карл Маркс»...

СЛІДЧИЙ (записав):

— Гарзд... І нарешті — ще раз питаю вас, — ХТО ж ВІН ТАКИЙ, по вашому?

— Думаю — петлюривець...

— Голосніш!

— ПЕТЛЮРІВЕЦЬ!..

— Розпишіться...

(розписався).

СЛІДЧИЙ до ШТУРМАНА:

— А ви знаєте цю людину?

ШТУРМАН махнув рукою:

— Знаю...

— І що ви скажете?

— Давай далі... (і махнув рукою аж наче з розпукою, покотивши по спинці стільця гарячу, півпритомну голову).

СЛІДЧИЙ до Директора:

— Ідіть — (махнув рукою до дверей).

Заклавши руки за спину, Директор вийшов. Двері сами перед ним відчинилися... за дверима прийняв Директора вартовий.

СЛІДЧИЙ зняв рурку телефона... крутнув диск...:
— ДАВАЙ!..

10.

До кімнати увійшла інша постать... Це був ТРОЦЬКІСТ-
БУХАРИНЕЦЬ.

Процедура повторюється, але ще стисліше, коротше. Після запитання «чи знаєте ви цю людину» йде зразу:

— Ви підтверджуєте свої попередні свідчення?!

Той мнеться.

— Гаразд. Почнемо з другого кінця, — ВАС
БИЛИ?!

— Ні, ні... (злякано втягнув голову в плечі, зідхнув).

СЛІДЧИЙ пише:

— І ваше зідхання записати?..

— Не треба... (тихо так, заломано).

СЛІДЧИЙ читає якийсь папір, ніби про себе:

— «Ну, тут те саме!..» — Ви це підтверджуєте?

Це ваші свідчення, попередні...

— Так...

— А тепер — скажіть, — ХТО ВІН по-вашому?

— По-моєму... він...

— Ну!?!.

— Мені здається — він Анархіст...

— Як? Як?!. Точніше?..

— НАЦІОНАЛ — АНАРХІСТ...

— Ви хочете сказати — махновець?..

— Ще гірше... Націонал — анархіст...

— Гм... Чому ви так думаете?

— Бо він ні троцькіст, ні бухаринець і, взагалі, проти
всіх...

— Добре... А тепер ви скажете, ХТО ще з ним у
одній організації... Хто симпатизує... Та не
мніться, ну?! (і долонею руба по столі).

— Боюсь...

— Не бійтесь.

— Боюсь, що симпатизує ціла камера і вся тюрма, і...

— Стисліш. Хто іменно? хто іменно належить до його організації? Кого він вже завербував?

— Ну добре... Пишіть... Той, що КОМАНДАРМ... Той, що ДИРЕКТОР ТРАКТОРНОГО... Той, що НЕНЬКАЛО... І той, що зветься КАРЛ МАРКС...

— Гарзд. І нарешті — ще раз питаю: ХТО Ж ВІН по-вашому?!

— Анархіст...

— Голосніш!

— НАЦІОНАЛ — АНАРХІСТ...

— Підпишіться.

(Підписався)

СЛІДЧИЙ до Штурмана:

— А Ви цього чоловіка знаєте?... Якщо тих знаєш, то цього мусиш!..

— Знаю...

— Ну, і...?

— Далі... (махнув рукою, ледве тримаючись, щоб не впасти із стільця).

СЛІДЧИЙ засміявся і не то із співчуттям, не то з лютим глумом:

— Нічого, тримайся!.. (зідхнув) — Це, БРАТ, ВСЕ ТАКІ ПРАХВОСТИ, ЩО ТОБІ ДА-АЛЕКО ДО НИХ!! Найбільші прахвости ще впереді, побачиш їх... (до Троцькіста-бухаринця) — Ідіть... (і махнув рукою на двері).

Той пішов. А СЛІДЧИЙ взяв рурку, гримнув у неї:

— ДАВАЙ!! — і, чіпляючи рурку, покрутив головою злісно:

— От, брат, волинка!! А все через тебе і твою чортячу впертість... Все одно — один кінець!..

(і зареготався)

— Ф-фу-у-у!.. Це дійсно «Чортове Колесо»!!.

Увійшов добродій НЕНЬКАЛО... Колишній земський чиновник і дідич. Позирав з-під волохатих брів, як вовк, на слідчого і так само на ШТУРМАНА. Далєбі на цього останнього з ще більшою ворожістю...

— Знаєте Ви цю людину?

— Аякже... — буркнув. — Та ви його ліпше знаєте, це ж...

— Ти, діду, не пащикуй... Бо я не подивлюсь!.. Твоя старість мені до лямпочки, зрозумів?

НЕНЬКАЛО знітився...

СЛІДЧИЙ:

— Говори, що питають, і тільки правду... Бо чорт вас усіх розбере зрештою... Добре знаєш?

НЕНЬКАЛО:

— Добре... пізнав... Матрос...

— Ну?

— Я цих матросів ще раніш пізнав...

— І що ж ти скажеш?

— Що ж... Ракло і все... Не одного видно задушив... Не він, так його батько...

— А певно... (Слідчий замислився на хвилину) — Ти, як бачу, діду, дуже його ненавидиш... Чи не скажеш, за що саме?

НЕНЬКАЛО промовчав, невиразно знизавши плечима. Махнув рукою розпучливо і зідхнув:

— Я... Я вже сам себе ненавидю... От...

СЛІДЧИЙ:

— Ха-ха-ха-ха!.. Це здорово... А головне — це ти правду сказав... Отак говори всю правду, що думаєш. Свідчення мусять бути правдиві і об'єктивні!.. Підтверджуєш все, що говорив раніше?

— Так... підтверджую...

— Повтори.

— Ну... Заядлий троцькіст... Маскирується... Ще й буха-

ринцем тхне... Враг народа (блїмнув очима набїк) безперечний... І несправимий... Всїх має за ніщо... Злигався з тими сїонїстами і вїрменами... Нащот терору видко мастак... Тїльки глянути... Ух!.. (повїв плечима)...

— Добре, а як ти думаєш, хто він в дійсності? Хто він?.. Чи він не петлюрївець часом?

НЕНЬКАЛО, сплюнувши набїк, мов від навроку:

— Де-е... Гїрше петлюрївця...

— А хто ж він?

НЕНЬКАЛО мнеться, а як Слїдчий підїгнав своїм недвозначним «ну!» — зїдхнувши, розводить руками і, «здаючись»:

— Ви вимагаєте правди, що я думаю... Я думаю, що він комунїст...

СЛІДЧИЙ вражено:

— Ого-го...

НЕНЬКАЛО поправився:

— Комунїст — троцкіст...

— Аа!.. А може бухаринець?

— Все одно... Може й бухаринець — комунїст...

Зрадник.

— Отже?... Як ти думаєш?

— Думаю, що... замаскований комунїст...

— Добре. А тепера скажи, ХТО з ним в організації? ХТО йому симпатизує?

— Ніхто не симпатизує... А організація Є... Є... А як же!..

— Хто в нїй?

— Отой КАРЛ МАРКС... І той падлец КОМАНДАРМ... І той ДИРЕКТОР... Ну і ТРОЦЬКИСТ-БУХАРИНЕЦЬ... От...

— А ти?

НЕНЬКАЛО замахав руками:

— Та БОГ з вами... То пак, що ви, ви!..

— Добре. Підпишись... (підписався). (Слїдчий подивився на нього та:)

— Дурний ти, діду, як черевик... Йди... Стривай... (до ШТУРМАНА) — А ти знаєш цього чоловіка?

— Знаю...

— Чув, що він говорив?

— Чув...

— І що скажеш на своє виправдання?

ШТУРМАН зідхнув, заплющивши очі:

— Одшвартуй його... хай пливе собі... Йому вже небагато й так... (і тяжко зідхнув, зіціпив зуби від болю) — Далі!.. О, чорт...

СЛІДЧИЙ:

— Не квапся... (до Ненькала, махнувши рукою) — Іди...

НЕНЬКАЛО вийшов. А СЛІДЧИЙ ухопив рурку, витираючи чоло:

— ДАВАЙ ОСТАННЬОГО!.. — і наставився пильно очима на Штурмана...

12.

До кімнати увійшов КАРЛ МАРКС. Так само руки за спиною, зігнутий, змочалений, як викручена ганчірка.

— Сідай, дед!.. (подивився в папери) — Ага, це ти — Карл Маркс...

МАРКС сидів убитий, ворущачи щось губами, і не дивився на Штурмана...

СЛІДЧИЙ:

— Куриш, дед?

Маркс покрутив головою...

— Може нюхаєш?

Зідхнув і хитнув головою заперечливо...

— Ну, от ти дожив до сивого волосу, не куриш і не нюхаєш, сто років маєш, скажи, — ти знав колинебудь цю людину раніше?

МАРКС похитав головою заперечливо:

— Ні...

— А бачив щось подібне?

— Ні...

— А передбачав собі?..

— (зідхнув) Ні...

— Отож... (немов ще й згорда, хвалькувато) — Це «чудо» тільки в нас могло трапитись... (читає папери) — Ну, ти підтверджуєш попередні свідчення про нього?..

МАРКС низько-низько опускає голову, мовчить. Слідчий крутить рукою мармурове преспап'є за ручку, як дзигу, і пильно дивиться на Маркса. МАРКС зідхнув:

— Так... підтверджую...

— А саме?.. Повтори основне.

— Це є загрознає явище... Ну, Господи... Я ще не знаю точно сам, але мені здається... що це є могильщик... Ні, ні, не Ваш персонально!.. Могильщик системи... і мій також...

— Дозволь!.. А хіба система ця твоя?.. При чім ти?

МАРКС розвів руками й зідхнув:

— Я теж причетний...

СЛІДЧИЙ:

— Ага... Ну, гаразд. Він контрреволюціонер?

— Діалектично — ні...

— Що ти мудруєш там?! Ти ж твердив, що він контрреволюціонер... Га?!.

— Так... Якщо «революцією» називати те, що ви заступає тут, — так, він контрреволюціонер...

— Ну от... Знаменито!.. Непримиренний?

— Непримиренний...

— Він агітував?

— Так (опустив голову, зиркнувши на Штурмана)... своїм прикладом і... і... всім...

— Як ти думаєш, він ось — це є продукт збочення... Ухилу... Патологічне явище чи?..

МАРКС заперечливо:

— Ні... Боюсь, що це є основне явище тут, тип самої субстанції в її історичному розвитку... (і розвів руками).

- Дуже мудро говориш. Скажи простіш і прямо
— хто ж він по-твоему?
— По-моему?... По-моему — він є страшна шарада...
— Чому страшна?

МАРКС, помовчавши:

- Він є діалектичне заперечення вчорашнього і сьогоднішнього...
— Ага, нігіліст??.
— Гірше...
— Анархіст?
— Гірше...
— Чорт візьми!.. Скажеш ти нарешті?!.
— Він (глянув на Штурмана і одвернувся, боючись зустрітися з ним поглядом)... він є... інкасатор по Ваших історичних векселях...

СЛІДЧИЙ безглуздо витріщив очі, подивився ними на Маркса, на Штурмана... І зареготався.

А МАРКС прошепотів:

— «Буревісник»... Але я не можу збагнути й сприйняти тієї бурі...»

СЛІДЧИЙ покрутив пальцем навколо лоба і посвистів...
А далі насупився, щось згадавши, занепокоєно знизав плечима:

— Гм... «Бу-ре-віст-ник!..» (а далі гримнув) — Ти от скажи ліпше — ХТО з ним у спілці, га?!.

— Думаю, що з ним у спілці є, а як ні то буде, — і КОМАНДАРМ, і ДИРЕКТОР, і ТРОЦКІСТ, і — всі... хто лишиться живий...

— І ТИ?

МАРКС зідхнув:

- Я вже старий, та й вже не можу заперечити себе...
— Ну і ХТО ще?
— ВСІ... і — ВИ!..
— Що — о?!.

МАРКС подивився в очі пильно:

— Так... Об'єктивно... Ви спродували це яви-

ще. Ви його підсилюєте. І ви плодите його одностудумців, катастрофічно збільшуєте його спілку... Система себто, режим... (розвів руками) — Але це поза вашою волею, це результат непередбачених, фатальних протиріч... Ви не можете цьому запобігти, — це є неминучість... Ви пішаки на історичній дошці... всі... і він також... Але він ПІШАК ЗАВТРАШНЬОГО ДНЯ, а МИ (зідхнув) ПІШАКИ ВЧОРАШНЬОГО.

СЛІДЧИЙ призираливо:

— Болтай, д е д!.. Підпишись ось ліпше... Так... Іди собі...

(МАРКС вийшов).

13.

а СЛІДЧИЙ відкинувся в кріслі, поторсав чуба і зареготався.

Злісно. Спантеличено:

— Ха-ха-ха-ха-ха!.. Це і називається «ЧОРТОВЕ КОЛЕСО»... Фу!! (кинув перо, почухав голову) — Чо р-р-р-рт!.. Справа не тільки не стала яснішою, а безконечно заплуталась... І її можна розплутати тільки одним ударом (зціпив оскаженіло зуби і зробив пальцем виразний рух натиску на гашетку уявного револьвера. Зідхнув і кризь зуби:) — усунути саму причину радикально, з гамузом — і баста... І к чорту подробиці, філософію, мудрування і всякі комбінації. Суть справи — є суть справи, незалежно від того, більше подробиць, чи менше, точно записано всю цю галімацію (пхнув папери) чи не точно!.. —

і наставився очима на ШТУРМАНА, примружився:

— Ну... Ось... Проти тебе посвідчило досить. Всі. І твої свідчення непотрібні вже... і не матимуть ваги... Так лише, цікаво, що ж ТИ скажеш про все це. Що їм здається — ми чули, а тобі що здається?

ШТУРМАН засміяся болісно:

— Я приречений згори, це ясно і... мені не здається

нічого... Думаю тільки, що ця комедія могла би бути коротшою... (і враз наставився очима усторч:) — Перед ким ви хочете виправдатись?!

СЛІДЧИЙ закусив губу...

ШТУРМАН:

— Чи вам здається, що ви таки змусите мене закричати... і поповзти на колінях... Чи що вам здається?

СЛІДЧИЙ насупився. Холодно:

— Гм... Я слідчий і мені теж нічого не здається. Я знаю, що я мушу з тобою дати раду... і я, здається, даю уже...

ШТУРМАН засміявся; довго сміявся і нарешті видав з себе:

— А все ж таки... тільки... здається... А коли Штурман пересміявся, помалу погамовуючи останні корчі в горлі,

СЛІДЧИЙ промовив:

— А тепер... — може ти САМ скажеш ХТО Ж ТИ і ХТО твої спільники?

Мовчанка.

— Гм... Ну то я тобі скажу, хто ти... (упевнено розгортає якісь папери, ляпає по них рукою та:) — Ти «син Дмитрія Карамазова і Аглаї...» Так?..

ШТУРМАН витріщається з великим здивуванням, а тоді береться за голову:

— У когось з нас тут — себто у ДОНОЩИКА, чи в МЕНЕ, чи у ВАС — м'яко висловлюючись, голова болять... Я не можу бути сином Дмитрія Карамазова і Аглаї тому, що я реальність, а то фікція...

СЛІДЧИЙ перебиває:

— Що — о?!. Хто фікція?!. То ДМИТРІЙ КАРАМАЗОВ і АГЛАЯ по — вашому фікція?!. Прошу повторити... То по-вашому ПАРТІЯ ВОЮВАЛА і ВОЮЄ з ФІКЦІЄЮ?!?. (дивиться в папери) — То може й ХВИЛЬОВИЙ фікція?!. Чи ви часом не забули, де ви зараз знаходитесь?!.

ШТУРМАН:

— Те все — не фікція, то епоха... Але... Ну, я не можу бути сином Дмитрія Карамазова й Аглаї вже хоч би тому, що Карамазов, якщо вірити Миколі Хвильовому, зустрівся з Аглаєю в 1927 році. Зараз 1937-й. Отже — коли б я народився навіть в перший день їхньої зустрічі, то й тоді б я мав оце тільки 10 років...

СЛІДЧИЙ:

— Що там ти мені говориш...

ШТУРМАН:

— Крім того, — і Дмитрій Карамазов і Аглая є літературні герої, а я реальність, як і Ви... Словом, я не син літературних батьків, як ви не аксесуар літературних творів Едгара По.

СЛІДЧИЙ:

— Поговори мені!.. (читає про себе) — Е-е... Тут написано — ідейним сином... ТИ ідейний син!.. Пойняв?!

ШТУРМАН мляво:

— Повторюю... Коли б я родився навіть в перший день їхньої зустрічі — я мав би всього 10 років. А я маю 27 і родився десь напередодні великої революції...

СЛІДЧИЙ:

— Якої? Лютневої чи Жовтневої?..

ШТУРМАН:

— А от це інша справа. (посміхнувся) — Не пам'ятаю, бо був маленьким.

СЛІДЧИЙ визвірівся:

— Ви ідейний син Аглаї!..

ШТУРМАН іронічно:

— В цім стільки ж правди, як і в твердженні навпаки, тобто, що АГЛАЯ Є моєю дочкою...

СЛІДЧИЙ:

— Вам тоді було 17 — років — це саме той вік, коли людина родиться ідейно...

ШТУРМАН підкреслено резонерськи:

— Людина родиться одразу — і фізично й ідейно, — беручи в історичному аспекті... Я родився разом з моїм поколінням...

СЛІДЧИЙ запаморочений, потер лоба... Потім довго дивився на ШТУРМАНА, ніби вагаючись. І враз стріпнув чуприною:

— Ну добре... І — н-а-р-е-ш-т-і... (взяв рурку телефону і, поглядаючи з-під лоба на Штурмана, промовив у неї тихо, але виразно своє останнє «Давай!»)

— ДАВАЙ...

ШТУРМАН помітно занепокоївся, нашорошився... А Слідчий примружив очі. А коли в коридорі зненацька почувся плач немовляти, Слідчий особливо пильно зиркнув на Штурмана... Але той не zareagував на плач, сидів, нахмуривши брови байдуже.

Плач втих. Через хвилину відчинилися двері — і «стрілок» пропустив у них ДІВЧИНУ...

14.

Це була ВАЛЕНТИНА.

ШТУРМАН, змобілізувавши всі рештки сил, зціпив зуби. Обличчя йому зробилося, мов кам'яне; примружившись, дивився на Слідчого байдуже, апатично...

А ВАЛЕНТИНА пройшла до столу і стала спиною до дверей, лицем до Слідчого. Уперто не хотіла повернутися, бодай боком стати... На руках вона тримала НЕМОВЛЯ, прикрите марлевою хустиною. Була дуже вродлива і дуже змучена, з великими синіми колами під очима...

— Сідайте, — показав Слідчий рукою на стілець.

Щоб сісти, треба було обернутись лицем до дверей, до Штурмана... ВАЛЕНТИНА стояла, не обертаючись. Вона хвилювалась... і не в силі була опанувати над собою.

СЛІДЧИЙ ехидно посміхнувся:

— Ви хвилюєтесь?!

— Ні... (прошепотіла, задихуючись) — Я дуже швидко йшла, мене дуже квапили... і на шостий поверх...

— Сідайте!.. (вже гримнув Слідчий).

ВАЛЕНТИНА враз блиснула очима, насупилась... Запанувала над собою... Гордо закинула голову і так стояла... А в ШТУРМАНА стислись кулаки і набрякли жили на шиї...

Але — нічого...

СЛІДЧИЙ:

— Гм... Далі своє?... Норовиста... Ну, добре... Як Вас звати?

— Валентина...

— А прізвище?

— Там... же ж... Відомо...

— Я прошу повторити... Прізвище?! (а очима на ШТУРМАНА).

(Обличчя в ШТУРМАНА кам'яне, невизразне, посіріле)

СЛІДЧИЙ:

— Добре... Ви знаєте цю людину?

Покрутила головою...

— А гляньте пильно (посміхнувся), не глянувши, легко заперечувати...

ВАЛЕНТИНА враз обернулася всією постаттю і подивилась пильно-пильно, хмикнула призириливо, не пізнаючи, низчала плечима:

— Ні, не знаю!..

СЛІДЧИЙ витискав власні очі з лоба і аж водив носом, як пес, але не вловив жадного підходящого знаку, жадного поруху жадного м'язка — ані в обличчі ДІВЧИНИ, ані в ШТУ-

РМАНА... Почухав голову:

— Гм... Так Ви не знаєте?

— Ні... Не знаю...

— А Ви — (до Штурмана) — знаєте цю ДІВЧИНУ?..

ШТУРМАН покрутив головою байдуже:

— Ні... Та й — (посміхнувся) — навіть вдавати з себе Пінкертона?.. У вас є ліпша метода—метода,

що примушує навіть слона визнати за родича... (глушливо) — Пустить в дію залізну палку!

СЛІДЧИЙ хмикнув і, спустивши очі, буркнув:

— Буває так, що палка не діє... Чорт...

ШТУРМАН при тих словах здригнув і глянув на Валентину, але та вчасно одвернулася...

СЛІДЧИЙ:

— Те-е-кс... Так, кажете, не знаєте одне одного... Гм... (до Валентини) — А підійдіть ближче... Пригляньтесь...

ВАЛЕНТИНА ступила крок, з мукою... Подивилась пильно, так як і перше, і покрутила головою:

— Ні, не знаю...

(і ШТУРМАН не zareагував)

Тоді СЛІДЧИЙ взяв якийсь папір і, тримаючи його, довго дивився на обох, хитаючи головою... А далі труснув тим папером і промовив з несподіваною щирістю, з справжнім жалем, зідхнувши:

— Ех, ви... Ось... (і карбуючи повільно кожне слово)

— ВИ... ОБОЄ... засуджені... ДО РОЗСТРІЛУ... (і тихо, з жалем) — Може хоч тепер ви впізнаєте одне одного?...

ВАЛЕНТИНА не дослухала кінця фрази, — її наче громом ударило... Нерви її не витримали... Затремтіла... Глянула божевільно витріщеними очима на ШТУРМАНА... потім на дитину... і поволі, ступнувши двічі, простягла немовля, витиснувши крізь корч з горла:

— Синочок... в тюрмі... народився...

І втратила свідомість.

ШТУРМАН шарпнувся і, підхопивши, не дав їй впасти... Він притис її разом з немовлям до себе... Метнув на слідчого поглядом повним безмежного призирства і прохрипів:

— Добрав способу...

А СЛІДЧИЙ натис гудзик електричного дзвінка на столі, до варті (що враз вскочила в двері) і зайшовся реготом:

— Ха — ха — ха — ха!..

ГОТОВО!!.

РОЗДІЛ ШОСТИЙ

В КАМЕРІ СМЕРТНИКІВ

Звідси вони виходять в небуття. Це остання станція, за якою життєвий поїзд вже не йде нікуди, а, підступно скеерований зрадливим стрілочником, нагло летить у провалля, а його пасажери несподівано й катастрофічно вибувають з цього реального на «той» уявний і ефемерний світ, якого не існує, або який існує лише в розпучливій уяві засуджених, як та єдина соломинка, за яку хапаються ті, хто вже немає нічого... А не мавши нічого — хапається за фікцію. Але блажен хто вірить.

Нині через цю станцію великими масами переходять ті, що не вірять «ні в чих ні в дих»... Вони дотлівають тут серцем, спалюють рештки своїх вогнів — нездійснених мрій, надій і сподівань, — б'ючись в агонії... І так вимаршовують в смерть... Несуть з собою таємницю в могилу... в могилу, якої ніхто ніколи не бачитиме, яка те ж буде таємницею...

Тут вони говорять останні слова і думають останні думи... Найширші слова і найщирші думи, нікому не звірені і ніким навіть не підслухані. Слова, думи і прагнення без фальшу і лицемір'я, без фарисейства, без пози. І ніхто про те не знає і не визнає...

Багато, мільйони їх так пішло з життя і перед смертю нікому їм було тих дум звірити, — вони вмерли разом з тілом.

Іноді коридорний наглядач підслухає крізь двері уривки скупих фраз і вичитає в очах крізь поволоку божевілля, уривки тих дум... Але це вже навіть не для того, щоб доложити начальству, а так, за професійною звичкою... Він підслухає і підглядає, але вже, коли б навіть і хотів, — не зможе зліпити ті череп'я докупи й уявити цілість... Думки цілого покоління, силою викреслюваного з життя...

Камера смертників...

Тут люди підводять найщирші підсумки, тут вони раптом

прозрівають, хоч уже й пізно; тут вони нагло пізнають істину і одно одного, але вже марно, тут вони, мов би в сповіді перед смертю, розкривають серце, але що ж... Тут проходить останній і найбільший іспит сила людського духу, глибина переконань, віра, дружба... І це, може, єдине місце, де люди говорять щиро... Бо це остання життєва станція взагалі, а в цій тюрмі, розгалуженій на тисячі точок і філій, ще й остання ланка страшного «великого Конвеєра» — конвеєра цинізму, тортур і наруги...

Місце, де приречені хапають трохи повітря перед смертю...

1.

ШТУРМАНОВІ доля прирекла в супутники добродія НЕНЬКАЛА, — ненавидящого і терпкого навіть перед смертю, жовчного і плескатого, як витертий шаг, — витертий і позеленілий...

КОМАНДАРМ, КАРЛ МАРКС, ТРОЦКІСТ-БУХАРИНЕЦЬ і дід ЧУМАК — мали йти на «той світ» в четвірку...

ВАЛЕНТИНА лаштувалась в дорогу з синочком, а з нею ДРУЖИНА Командарма — сива, гордочола, мовчазна жінка, що стала на тернистий шлях «по делу мужа»...

Всі вони сиділи б одному коридорі, але в трьох окремих, сумежних камерах. Сиділи поруч, та нічого не знали про те, розділені суворим муром і ще суворішим наглядом... А найбільше розділені подихом смерти, що десь безперервно віяла над ними крилом, не відступаючи ні на хвилинку, змушуючи зобути про все, відкриваючи їм широко-широко очі, задивлені в безвість, напорошуючи їм вуха, наставлені до найменшого шарудіння.

Коли б зняти зовнішню стіну і заглянути у них — в ті три келії, овіяні подихом жаху!.. Дивись, Світе!.. Їх тисячі, сотні тисяч таких ось домовин... А в них тіні людей, про яких ти нічого не знаєш і ніколи-ніколи не знатимеш...

КАРЛ МАРКС змучений спить на голім помості-ліжку горілиць... Коло нього скраєчку сидить КОМАНДАРМ, обхопивши коліна... ТРОЦКІСТ-БУХАРИНЕЦЬ забився в куток, гриз свої пальці, маніякальним зором блукав, як зацькований вовк, гостро шарпав головою на найменший шелест... А дід ЧУМАК, звисивши вуса, (неголена борода їжаком), «ремонтував» пальцем зовсім уже подертій опорок і хмурих брови, і позирав із співчуттям на своїх співкамерників...

В середній камері: ШТУРМАН ходив розміреним кроком вздовж камери — од дверей до стіни, од стіни до дверей, — склавши руки на шиї. І так само вздовж камери бігав добродій НЕНЬКАЛО, зворотнім маршрутом; шарпався, ходив нерівною нервовою ходою, — при зустрічі з ШТУРМАНОМ стріляв йому під ноги очима...

А в камері зліва: притиснувшись до дверей, стояла ВАЛЕНТИНА з дитям і тоскно дивилася просто себе нерухомими, великими своїми очима... Край ліжка сиділа сива ДРУЖИНА КОМАНДАРМА, безнадійно опустивши руки...

ДРУЖИНА КОМАНДАРМА, мліючи, про себе:

— Боже, Боже... Тридцять шостий день... (з жахом) — в камері... смертників... Вже тридцять шостий... (зідхнула глибоко-глибоко і покрутила головою)... Скільки ж... Скільки ж можна!?

Десь на Кремлівській вежі загреміли куранти... Десь з-за мурів, через гучномовець на площі столиці, добуваючись в це капище смерти, трансльовані через радіостанцію, «Комінтерн», вони б'ють дванадцять годину...

Все на мить принишкло, тоскно завмерло...

.... Гримить «ІНТЕРНАЦІОНАЛ»... Десь здалеку-здалеку, мельодійними акордами вдирається з волі в цю могилу й вібує в тишині...

КОМАНДРМ, схопивши крізь маріння мотив, задумано чіпляє на мелодію слова, наспівує про себе:

— «Вставай, проклятьем заклеймьонний»!..

Наспіває. Дивиться на МАРКСА і надає словам гіркого звучання, повторюючи:

— «Вставай, проклятьем заклеймьонний!!»

МАРКС ворухиться у сні, глибоко-глибоко зідхає...

ШТУРМАН стоїть і слухає, дивлячись десь у діру вікна, звідки долітають звуки, й теж зідхає, роздимаючи ніздрі... а НЕНЬКАЛО зірвався від тих звуків і ще швидше заходив, з ще більшим роздратованням, мнучи собі нервовими руками груди...

КАРЛ МАРКС звівся, як лунатик і маніякальним зором наставився в ніщо ще й рот розкрив, ловлячи очима й ротом звуку з повітря...

— «Вставай, проклятьем заклеймьонний!..» — пояснив КОМАНДАРМ.

МАРКС провів очима, пробігся, а потім став посеред камери, розчепірівшись весь — очима й ногами, — стоїть, погойдується заглиблений в себе, заглиблений в стелю, заглиблений в потрясаюче безглуздя ситуації...

— Тридцять сьомий пішов... — послухавши «Інтернаціонал» сконстатувала дружина КОМАНДАРМА тоскно, перелякано...

ВАЛЕНТИНА бавить дитину скорбною посмішкою, гойдає її, тихенко ходить по камері; зупинилась біля товаришки, що простягає до дитини руки, та:

— Скажіть же мені нарешті, хто ви?..

Озираюлась ДРУЖИНА КОМАНДАРМА, пошепки:

— Я — дружина Командарма, сестро... (і повівши очима за юною матір'ю з дитям, що пішла собі по камері, заломила руки шепчучи про себе:) — «Милосердя... Це є верх милосердя — дозволити матері тримати дитя перед смертю... (подавила гістичний сміх)

ВАЛЕНТИНА не чула. Вона зупинилась, послухала коло дверей і рвучко обернулася до жінки:

— Скажіть!.. нас (глянула на дитя)... нас розстріляють обох?!

— Та що Ви, Бог з Вами!!.. (і з мукою схилила голову набік) Та ніхто нас не розстріляє... Що це Ви!?!..

ВАЛЕНТИНА заломила брови:

— Я знаю... Мені дозволили мати дитину при собі... (сміється) — Це є «пролетарська великодушність»... Поступка «революційної законності»...

ДРУЖИНА КОМАНДАРМА:

— Та ні... ні... (без віри в слова) — Вас звільнять... Звільнять... (та й закрила лице руками, а плечі їй заходили ходором).

ВАЛЕНТИНА до дитини, голублячи її голосом:

— Нас... ви — ри — ва — ють... з корінем... «Виполюють чортополох»... Ха-ха-ха!.. Як сказав Вишинський!.. —

і притисла дитину до грудей, і поточилась... Змучена сіла на ліжку... І нахмурилась, заломивши брови...

ДРУЖИНА ж КОМАНДАРМА дивилась на неї збоку, а в очах — безодня жаху...

МАРКС шепоче десь вгору, мов у сні, розв'язуючи тяжку шараду:

— Га!.. Цього не може бути... (цитує з пам'яті) — «Диктатура пролетаріату — це є засіб Революції проти класового ворога» — раз!.. «Пролетаріат не має Вітчизни» — два!.. А через те...

— Три!.. — сказав КОМАНДАРМ злісно, дивлячись на Маркса запаленими очима; і відчужено: — Коли Ти не маєш Вітчизни — то й умирай тут... на «нашій не своїй» землі...

МАРКС здивувався, а далі, мов на хресті мліючи:

— Але ж за що?!.. за що?!..

КОМАНДАРМ саркастично, уривчасто:

— За Маніфест... За «Світову революцію»!.. За Царя Івана Грозного!.. За!.. За!.. (заломив безтямно руки й крізь зуби:) — О, Аве, Цезар!.. Га!.. Га!.. (злісно, гістерично засміявся, а тоді враз зів'яв і з трагічною

експресією:) — А х, ШТУРМАН, ШТУРМАН!.. (зідхнув з безмежним жалем, з тугою, з каяттям, з сарказмом, з побожністю) —

— А х, Штурман!.. Штурман...

І віддалось луною в зідханні МАРКСА трагічно?

— ... Штурман...

а ТРОЦКІСТ-БУХАРИНЕЦЬ маніякально, гістерично закихкотів, а тоді зашепотів гаряче, мов божевільний, перші слова з маніфесту:

— ... «Прірзрак... Бродить...» г-га-га!..

МАРКС обернувся до нього й дивився, мацаючи голову... ТРОЦКІСТ-БУХАРИНЕЦЬ кінець фрази утопив у кихкотінні. За ним почав нервово сміятись КОМАНДАРМ... А тоді й МАРКС... Вони втрьох сміялися моторошно, впівголоса, без гримас, самим звуком...

Дід ЧУМАК оглянув їх, встав і, притримуючи штани рукою там, де мав бути гапличок або гудзик, підійшов до дверей. Постукав, позираючи на своїх сокамерників. Покликав у глухі двері:

— О-д-д-е-л-ь-о-н-н-и-й!..

Павза.

— О-д-д-е-л-ь-о-н-н-и-й!!!

3.

Відчинилась «кормушка» і в неї заглянуло байдуже, тупе обличчя ВАРТОВОГО з запухлими очима:

— Чого товчеш!?. Ну?!.

ДІД ЧУМАК благально, найщирішим голосом:

— Оддільонний!.. Дайте голку...

— Навіщо тобі голка?.. (злісно).

— Гудзик ось пришити...

НАГЛЯДАЧ визвірився:

— «Гудз'ік... Гудз'ік...» Завтра здихати, а він... (хряпнув) «кормушкою».

ДІД ЧУМАК почухав голову, подивився на штани, по-

дивився на своїх товаришів примруженими очима і... пішов на своє місце. Товариші никли над своїми думами.

4.

— Так... — сказав ШТУРМАН спокійно, продовжуючи обірану «Інтернаціоналом» розмову. Це «так» він сказав, вгамовуючи гнів, зупинився біля дверей і дивився на товариша по- камері. Стояв, упершись ногами в підлогу, мов у чардак корабля.

— Та-а-к... — із зневажкою фуркнув НЕНЬКАЛО і найжачений, як до скоку, зупинився з протилежного боку; з-під волохатих брів дивився очима, повними безмежної зневажкою на ШТУРМАНА. — Так... так... — і визвірився самими очима...

ШТУРМАН з сумним докором:

— Всі думали, що вислужаться на мені і врятуються... І Ви теж... Ех, Ви!.. Ще ж вас і на палю не саджали, а ви... «Козарлюга» Ви!..

НЕНЬКАЛО пирснув:

— А що я маю... Жаліти?... Кого жаліти?... Зрадника Неньки?

ШТУРМАН:

— Ви правдався... Де ж твій «бунчук» і де твоя «булава», і хто ти, запорожцю ти кооперативний!?. І де твоя «Ненька», га, отакого от?..

Запінився, затремтів, ощерився НЕНЬКАЛО, задихався від люті і не в силі був слова промовити. А ШТУРМАН стояв заглиблений в собі, зідхнув роздумливо і промовив з гіркою іронією:

— Так, кажеш, «Ненька»?.. І це ти в ім'я неї такий...

НЕНЬКАЛО враз аж підскочив:

— Так! Ненька!.. Ненька!!.. (задихався від злості) — Не плюгав святого імени... Ти!.. Чуєш?!.. Не торкай її своїм поганим язиком... післанець Анцихриста...

ШТУРМАН іронічно:

— «Ненька»... (і враз ступнув два кроки, вибухнувши гнівом, аж суперник позадкував, а Штурман викарбував) — Слухай, старцю ти, злидню душевний!.. За мри і слухай, як завмирав там... (показав очима нагору. Ненькало злякано знітився, а Штурман стояв перед ним, — груди йому ходили, як ковальський міх, він дивився в саму душу. Ненькало не витримав того погляду, одвів очі й опустив голову, а Штурман викарбував:) —

— Нема!.. Ти чуєш? нема... «Ненька ваша, сплджена вашим ледачим розумом фікція, вмерла давно!.. нема... А Є (гордо) — Є НАША МАТИ!..

НЕНЬКАЛО відскочив, затіпався, забігав, заскімлив, мов би його біла пропасниця:

— Повія... Повія твоя «мати»!.. Твоя мати така, як і ти!.. (перекривляє) — «Вмерла»... А не діждеш!.. Ненька не вмерла і не вмре!.. Ви її, ледачі, тягнете до смерти... Каїни... Яничари... Га!!.. Але не вам, запроданці, доканати сироту... Ми... Ми...

ШТУРМАН:

— Чого ж ти не заступав ІІ ТА М.?. (показав очима на гору й зідхнув:) — Ех, ви, ледачі матнепоклонники!.. «Лицарі абсурду»... (гірко) — Століття пройшли відтоді, як плавали ваші романтичні байдаки з «оселедцями», вже кораблі стоять на сонячній рейді... стоять і чекають, щоб нацадки в бушлатах прийшли й підняли якоря... А ви — наче обпилися дурману й марите сп'яну під чумацькою мазницею:... «Вітер віє-повіває... Козаченько конем грає... Пугач на могилі... І оттакий от «козарлюга» кує зозулею, тужить-ридає... Б'ють пороги, нема Січі, очерети...» — Тьху ти, як гливка лемішка, все це заліплює горло, зліплює крила... А ворог...

НЕНЬКАЛО ощерився, дивиться з-під лоба; мов кіт, приготувався до скоку...

ШТУРМАН:

— А ворога охрестили «Анцихристом» і вклякнули перед ним, про «страшний суд» нявкаєте... У, «німії, подлії раби!.. «Герої»... вимахувати кадилом та показувати «запорізьку дулю» в запічку... (відсапнувся) — Ех, ви осуга малоросійська!.. «Мрії» ваші куці, як і ви самі: ...шматочок стрічки, вишня під тином, степ з «татарвою» і штани з матнею... Байдаки... Бунчуки... Ну, а далі?.. Все те порохом припало... Чуєте?.. І її не було такої Неньки, це самі вигадали по міщанських запічках... Не було і немає! Фікція!!.

НЕНЬКАЛО:

— Будь ти проклятий!! Диявол... Диявол... (хреститься, а далі аж тупотить) — Революції вигадали!.. Стоптали, розп'яли ще й глумляться... Ні, брат, Є!.. Є!.. Є!.. Є!.. І буде!.. По вас вітри попел рознесуть, а вона є!.. Чуєш?!

ШТУРМАН вражений силою переконань, з раптовим звурушенням:

— Гм... Ми ніколи-ніколи не зрозуміємо одно одного... (потер чоло)... Ну гаразд. Розкажи тоді мені про неї...

НЕНЬКАЛО із сльозами на очах заломлює руки:

— О, Боже... За що ти караєш так?... Отак людей покручено!.. (дивиться на Штурмана і майже з пророчим патосом) — Оновиться земля... Оновиться... Шезне все, яко дим... І тільки тирса шелестітиме про минуле лихоліття... І знов, як колись, заголубіють могили, оновиться Січ-Мати... Зариплять мажі, з щасливими господарями по вільних степах мандруючи до щасливої оселі в гаю... Встануть гетьмани, й блисне булава... І військо заграє, як море... Підуть байдаки, ге-ей!.. Кари ляхам, кари... І нарешті усміхнеться «заплакана мати»...

ШТУРМАН посміхається задумливо:

— Усміхнеться... Це правда... Але не так, як ти думаєш, діду...

НЕНЬКАЛО:

— І земля оновиться...

ШТУРМАН задумливо:

— І земля оновиться... І земля оновиться... але не так... тай не сама (дивиться на свій м'язистий кулак і тормосить стрижене волосся на голові)... Ех, ви, мрійники... Тирса... Могили... Мажі... (стоїть задумливо) — Ні, брат... (стріпнув головою) — Поїзди землею!.. і літаки горою!!.. Дівчина на автостраді із швидкістю 400 кілометрів поспішає через чортову вашу тирсу, як вітер, до милого в гості до велетенського порту... А в порту на рейді могутні кораблі сяють на сонці... І милий вирушає в далеке плавання, в океани широкі, і тулить мальви до серця, дівчину забирає, а матері авіоліста пише...

А по степах — тирсу чорти вхопили... І могили не сумують, а пшеницями золотіють... І не мажі риплять шляхами, а веселі діти мчать вельомашинами по дорогах ясних, блискучих... І ревуть машини, а на них військo — не військo, — нащадки гречкосіїв — трактористи й комбайнери на сонці грають — в похід степами рушають...

І такі ж діти чумацькі в містах великих, в селах ясних, на заводах і руднях руками своїми порядкують, розумом господаркують... Ось вони — на танках їдуть... На літаках гудуть... Кораблями моря обплівають... По шляхах маршують... Аж земля дуднить, оновлена земля, діду!..

А на великих аеродромах срібні літаки колами іскри крешуть, кругом забігають... — то наші туристи — школярі з кругосвітніх екскурсій повертають...

А мати мичку не миче, очей не сліпить, сльо-

зами не сходить, — од сина листа читає і онучата бавить...

МАТИ...

ТО НАША МАТИ!.. Чуєш?..

Україна, діду!..

НЕНЬКАЛО регочеться саркастично:

— А моя хата!.. Де ж буде моя хата?! (вибухає обуренням) Большевизм!!.. До чорта!!.. Знаєм!.. Хаха!!.. Цього ніколи не буде...

— Буде, діду!

— Не буде, не буде!.. Будь ти проклятий!..

— Добре... Але буде!..

— Не буде... не буде... (Ненькало заткнув вуха, перелякано застогнав): Ох... А як же ж... моя... земелька-а?..

ШТУРМАН засвистів:

— Я не агроном, діду... Я моряк.

— Будь же ти проклятий... Яничар... Я вмру за ідею, за свою землю, за свою Неньку, а ти... ти... Безбатченко!.. Зрадник... Запроданець!!.

ШТУРМАН спалахнув:

— Ах, ти ж... (ступнув до діда, той забився в кут) — Га!.. Так ти он як!..

5.

В цей час відкрилась «кормушка», в неї просунулась РУКА з вузликом і ГОЛОВА НАГЛЯДАЧА, але не того бруталного, а того, що читав «Капітал». Великі сумні його очі глянули на ШТУРМАНА і підкликали до себе поглядом... РУКА вручила вузлика...

— Спорожніть... Передача... — промовив Наглядач.

ШТУРМАН приголомшений взяв передачу і тремтячими руками розв'язав вузли, швидко виклав усе на край ліжка: — хлібину, кілька грушок, кілька яблук... Подивився на хустину, поцілував і вернув.

НАГЛЯДАЧ подивився якусь мить пильно... і закрив «кормушку».

... відкрив «кормушку» в сумежну — жіночу — камеру, подивився, подивився пильно... і промовив підкреслено суворо, а очі йому підозріло замерехтіли, наче запливли сльозами:

— Лягайте спать...

(і закрив «кормушку»)

А ШТУРМАН сів на край ліжка. Дивився великими очима на передачу і ворухив губами зворушений... Брав яблука, грушки, — обдивлявся їх і шепотів:

— Від матері... Мати... Мати... Це — мати...

Дивився тоскно по камері і знову на грушки... Навіть не помічав Ненькала, що, вискочивши з кута, іскрив очима, ходив стороною розюшений, згорблений, з ненавистю... ШТУРМАН поклав грушки до яблук і схилив голову на груди, тяжко зідхнув і сидів пригнічений... Його вивело з забуття стукання в стіну, далеке, ледве чутне...

То ВАЛЕНТИНА. Вона з нудьгою оглянула камеру, підійшла до стіни справа — постукала щиколотками, послухала... Мовчанка. Підійшла до стіни зліва — постукала... Раз... Удруге...

Як в могилі... Відчай...

Знову підійшла до стіни справа — постукала... Мовчанка
Знову до стіни зліва...

ШТУРМАН нашорошився... Підповз по ліжку до стіни і застукотів щиколотками дрібно, швидко... — Послухав — озвалось!.. ШТУРМАН застукотів гарячково сигнал «Увага» і почав вибивати за т. зв. «П'ятихвосткою» запитання «Хто?..»

— Хто?.. — повторив устами сам до себе.

ВАЛЕНТИНА відповіла...

і та відповідь наче громом ударила ШТУРМАНА. Він вибив в крізь товстий, мертвий мур своє ім'я...

І так само, мов би риба викинена з води, забила ВАРЕНТИНА по той бік муру... Схопила пальці в уста, щоб не закричати дико...

А ШТУРМАН товк щиколотками в стіну і прикладав вухо... А тоді схопився за голову з одчаєм:

— Валентина... З дитям... Вона з дитям!.. О, прокляття...

Дико озирнувся по камері... На передачу... Враз безтямно зріб грушки й яблука, і хліб — і все те притис до грудей, тикав у стіну... «Люба... Чуєш?... Від матері... це від матері...» — жалібно так. А далі кинув усе геть, аж воно розкотилось по підлозі, і впав лицем на ліжко, дико застогнав, як зацькований, смертельно поранений звір...

Через деякий час звівся, тиняючись, і вийшов на середину камери. Став перед НЕНЬКАЛОМ, заступивши дорогу. Дивився на нього великими очима, повними безмежного трагізму і помалу прохрипів зміненим голосом:

— Слухай, батьку... (павза) — Завтра нас поведуть на розстріл... обох... Га... Нащо ж ми... (і махнув рукою, зідхнув тяжко, пригноблено)... Ти підеш умирати за Україну з тирсою... Добре... Ну, а я?... Га?... А я хіба за себе піду?... Га?... Вкинуть нас у одну яму... — і не договорив, одвернувся.

НЕНЬКАЛО похнюпився, стояв наче водою крижаною облитий. Дивився в дебелу спину ШТУРМАНА і — руки у нього тремтіли...

КОМАНДАРМ, що сидів, мов заворожений, обхопивши коліна й зідхав про себе, — зідхнув уголос з нудьгою, з каяттям, з жалем:

— Ах, Штурман, Штурман!..

МАРКС:

— А?... Де Штурман?!.

КОМАНДАРМ:

— ... Він мав рацію...

МАРКС схиляє голову:

— А... Так, так... Що ж... (шарпнувся) — І світ не знає... Умру я... Я вже вмер... А світ не знає... І не знатиме.

ТРОЦКІСТ-БУХАРИНЕЦЬ:

— Ха-ха-ха-ха... Розколовся... Весь світ розколовся на «великому конвеєрі»!.. Ха-ха!.. А його ще й не били!.. (саркастично) — О, Аве, Цезар!! (закриває лице руками).

МАРКС дивиться на Троцькіста-бухаринця з надією:

— А може б... (заводить очі під лоба і складає руки, як на молитву) — Цезар... (зідхає) — О, Цезар!.. Якщо ти... (і крутить головою) — Ні... Ні-ні!.. ні...

КОМАНДАРМ І ТРОЦКІСТ сміються...

МАРКС:

— Чортове Колесо!.. Діалектично не передбачено... Апокаліптично виправдане...

КОМАНДАРМ і ТРОЦКІСТ сміються... МАРКС теж починає сміятись спазматично...

ДІД ЧУМАК встає і підходить до дверей і, тримаючи штани рукою, гукає в двері, стукає:

— Оддельонний!! Оддельонний!..

6.

Відкривається «кормушка» і просувається обличчя нового наглядача, того, що читав «Капітал». Він дивиться на діда й питає журно:

— Що, дідусю?

— Дайте голку...»

— Нащо Вам голка, дідусю?..

— Гудзика пришию, ось (показує на штани)...

НАГЛЯДАЧ зідхнув смутно:

— Не треба вже... (і махнув рукою) На тім світі...

ДІД ЧУМАК гаряче, з ширію розпукою:

— Та ви ж гляньте, який шкандал виходить, га!..

— Ну?..

— Та я ж голова колгоспу імени Сталіна...

— Ну?..

— Ну, от вмру я і вмре Сталін... І покличуть нас до Бога... Так, що ж Ви думаєте, як же ж я???. Як же Я перед Богом і перед Сталіном — штани в руках тримати буду, га!?.

НАГЛЯДАЧ, посміхнувшись, закриває «кормушку»...

А Дід ЧУМАК стоїть перед дверима й хитає головою...

7.

Тюрма впада в трагічну мовчанку, в нашорощене очікування, передсмертну млюсть...

І ось...

Це сталося несподівано...

ШТУРМАН тримав хлібину, сидючи біля стіни, упершись в стіну плечем, а в хлібину очима. Він її пестив. Щось шепотів до неї... Він розмовляв з матір'ю. А потім переломив... З хлібини стирчала газета...

І в цей саме час піднявся стук по всій тюрмі... Так наче клюйдерева тукали десь... Ні, то в стінах манюнькі гноми тукали молоточками...

І припадали арештанти до стін — приймали й передавали телеграми... Новина йшла блискавкою через найтовщі мури...

— Га!.. Що-о!?. — схопився МАРКС і засміявся... І засміявся КОМАНДАРМ і ТРОЦКІСТ-БУХАРИНЕЦЬ... Вони цілувалися, обіймалися... шаліли...

— НЕМА!! ЄЖОВА НЕМА!! Живі... ЖИВІ... ЖИТИМЕМ!! Хай живе Революція!! Хай живе... — і обіймалися, дуріли...

МАРКС розгубився:

— Значить... Значить...

КОМАНДАРМ:

— Значить... Все в порядку... Аве, Цезар!..

І ДРУЖИНА КОМАНДАРМА, схопившись від стіни, де слухала телеграму-стукіт, кинулась ВАЛЕНТИНІ на шию:

— Люба моя!.. Сестро моя!! ЗНЯТО... ЄЖОВА ЗНЯТО!! Ми врятовані!.. — і цілувала її, цілувала дитя... І сміялась з сльозами на очах... — Все піде по-новому... На перегляд!.. Є правда!.. Я ж казала... Я ж казала...

— Я ж казав!.. Ага... Я ж казав!.. — кричав КОМАНДАРМ, одурівши від радості, вернувши втрачену надію. — Ні таки... Ф-фу-у... Хай живе Революція!.. Хай живе...

ТРОЦКІСТ-БУХАРИНЕЦЬ:

— Справи йдуть на перегляд!.. Ура!.. Житиму!.. А ве, Цезар... (і стрибав і бив себе в груди в нестямі) — Каюсь!.. У всіх гріхах каюсь... Розколююсь!! Ось моя голова!!

КОМАНДАРМ теж патетично:

— Ось моя!..

МАРКС, посміхаючись з воскреслою надією, з вірою:

— Значить!.. Значить?..

— Значить — чотири!.. — Все добре, Учителю!! (це КОМАНДАРМ).

Лише ДІД ЧУМАК дивився і посміхався скептично, тримаючи руками штани...

А в середній камері стояв ШТУРМАН...

Він розгорнув газету. Прочитав впівголоса:

— «ПРОМОВА НА 16-му ПАРТЗ'ЇЗДІ...» Гм... ЄЖОВА знято... Гм... — читав, читав та:

— Паскудство!.. Паскудство!.. — (геть кинув газету додолу ще й піддав ногою). — Хм... Паскудна ганчірка!..

Припав до стіни — слухав радісний стук і хмурився...

Газету підхопив НЕНЬКАЛО. Він впився в неї очима... Читав... Читав... А тоді заморгав очима і аж присів, розжарячившись посеред камери, приголомшений, зраділий... Шепотів:

— «Сам... Сам Сталін сказав... На Шістнадцятімоце з'їзді!..»

Не ймучи віри очам, знову впився ними в газету і тремтячим від хвилювання голосом прочитав-процитував:

— «ВРОГИ НАРОДУ ПРОЛІЗЛИ В АПАРАТ НКВД І ПЕРЕБИЛИ... ЧЕСНИХ... ПАРТІЙНИХ І... БЕЗПАРТІЙНИХ БОЛЬШЕВИКІВ...» Хо-о-о!..

Озирнувся кругом, озирнувся на себе — і раптом ошалів від буйного нападу радості:

— Бож-ж-же мій... Га!... Та ж це... Га!.. Житиму!!.. Правда! Є Правда!!.. Ох, ти, Боже мій... Ох, ти, ти, Боже мій!.. — забігав.

І раптом розхристаний став посеред камери, та й вдарив себе в груди, роздер сорочку, віддаючи комусь душу і серце, видихнув гаряче з шаленою, радісною самопожертвою:

— Я... Я... Я ЧЕСНИЙ БЕЗПАРТІЙНИЙ БОЛЬШЕВИК!!..

ШТУРМАН подивився на нього мовчки... Ненькало аж підскочив і засичав...

НЕНЬКАЛО:

— А — а... Не подобається?!.. Ха-ха-ха-ха!.. Знаєм... Знаєм... (цілував газету і бігав по камері) — Ногами?.. Ногами бити?.. Ух, ти!.. Скажу!.. Про все скажу... Ух, ти!.. Я БЕЗПАРТІЙНИЙ БОЛЬШЕВИК!!..

ШТУРМАН не чув... Відслонившись від стіни, дивився мов би крізь неї, туди, де була друга половина його серця, шепотів: —

— «Нехай... нехай потішитися...» (посміхнувся гірко, покрутив головою). Тільки ж... Справа не в Єжові, ні... Мурин зробив своє діло — мурин може йти геть!.. Система лишилась... От...

8.

І, мов би на потвердження його слів, загрюкали «кормушки», відкриваючись по черзі, а чемний вартовий з печальними очима кидав у кожную камеру тривожне, пошепки:

— Зберіться з речами! (закрив).

— Зберіться з речами! (закрив).

— Зберіться з речами! (закрив).

9.

Люди завмерли, спаралізовані...

а ДІД ЧУМАК, тримаючи штани в руках, оглянув з-під волохатих брів камеру та сердито, на повен голос:

— Оддільонний!!.. Дайте голку-у!!..

10.

На цей раз на дідів голос відчинилися двері... В дверях став черговий КОРПУСУ (відомий з другого розділу) і ще ОДИН. — в білому халаті й з машинкою для стрижіння... З-під халата визирає військовий однострій. Цей, останній, увійшов у камеру:

— Хто тут КАРЛ МАРКС?... (вглядів) — Ага!.. Сідай тут, дед!..

І поки черговий стояв у дверях, ТОЙ, ЩО В ХАЛАТІ, всадовив Карла Маркса посеред камери на поданий з коридору табурет... А потім, поклацавши машинкою в повітрі, урочисто обстриг йому спершу шевелюру...

А потім бороду...

Борода й шевелюра впали на підлогу й лежали хвилями, а КАРЛ МАРКС кліпав очима, зморщений, жалюгідний, розчавлений, — розстрижений...

— Баста! — сказав той, ЩО В ХАЛАТІ, продмухав ма-

шинку, взяв табурет і вийшов. В дверях вони оглянулись удвох з черговим і зареготались...

— Підеш на етап, дед... — промовив черговий і закрив двері, утявши тим сміх.

11.

Всі приголомшені...

— «Це напевно перед розстрілом...»

КАРЛ МАРКС, сидів і дивився на свої утяті клейноди, що ключчям валялись на них решта, завмерши.

— От тобі... й «зняли Єжова»... — прошепотів КОМАНДАРМ розчавлений.

12.

Знову заклацали «кормушки» — відкрилися у всіх камерах одразу...

НАГЛЯДАЧ і ЧЕРГОВИЙ, і ЩЕ ХТОСЬ там — підкликали кожного до віконечка «кормушки» і тикали кожному окремий папірець...

— «Помилювання... — прогудів хтось в коридорі глухо, глузливо.

— Прочитай... розпишись...

— Прочитай... розпишись...

— Прочитай... розпишись...

Всі прочитали і всі розписались... І в всіх наче хто оглушив довбнею...

13.

Вже й «кормушки» закрились, а вони стояли роззявивши роти, по всім коридорі далєбі так...

Одна лише ВАЛЕНТИНА плакала, притискаючи дитя до грудей...

— «На повільну смерть...» — наче зідхнула сама тюрма.

— Двадцять п'ять років каторги... — промовив КОМАНДАРМ і заридав нагло...

— Двадцять п'ять років!?. — зрадів НЕНЬКАЛО.
— Ну, от...

— Двадцять п'ять років!! — прошепотіла ДРУЖИНА КОМАНДАРМА і схопилась руками за горло, її душили корчі...

— Двадцять п'ять років!! Ага — а!.. промовила ВАЛЕНТИНА люто і рвучко тулила дитя до грудей. — Ох... Ну, добре... Синочку, добре... Добре!! — і гірко плакала.

Двадцять п'ять... — понуро промовив ШТУРМАН. Він стояв посеред камери і, примруживши очі та стиснувши щелепи, дивився десь геть поза мур, аж геть поза ті 25 років. Закам'янів.

— Оддільонний!! — вигукнув дід ЧУМАК і зідхнув іронічно: — Не треба голки...

14.

Залунала глуха команда десь в коридорі:

— По одному... на етап... виходь!!.

Забряжчали замки. Загриміли засови... Здригнули всі двері, помалу-помалу відхиляючись...

— «НА ПОВІЛЬНУ СМЕРТЬ!..» — сказав невідомо хто, як сама думка.

— Ех, Штурман, Штурман!! — зойкнув КОМАНДАРМ.

А КАРЛ МАРКС, відсахуючись від дверей, повторив, як луна:

— «... Штурман... Штурман!..» — безнадійно, жалісно, наче кликав на допомогу хрипким голосом.

Всі обернулись до дверей, відсахуючись, ні, вагаючись зробити перший страшний крок... Всі обернулись до дверей...

Лише ВАЛИНТИНА не зрушила з місця:

— Може ж ти житимеш... Може ж ти житимеш... — в нестямі тулила дитя до грудей, цілувала його та й билась, мов чайка:

— Може ж... ти... ж и т и м е ш...

А в середній камері

ШТУРМАН

підняв мозолясті п'ястуки, стиснувши їх до хрусту, і потряс ними шалено, погрозово, закинувши голову в стелю, в саме небо, до цілого світу, злорадно:

— А-а-а... Ну... то ми ще по-ди-ви-мось...

РОЗДІЛ ОСТАНІЙ.

1.

Глупа ніч... Над тюремним подвір'ям нависла темрява, і шарпає темряву всюдищій радіомовник:

— Галльо! Галльо!..

Говорить радіостанція «Комінтерн»...

Слухайте улюблену пісню вождя... з часів заслання й каторги...

І журно пливе пісня в етері:

«.....»

Дінь-бом!.. дінь-бом!.. —

Чути дзвін кандальний...

Дінь-бом!.. дінь-бом!.. —

Шлях сибірський дальній...

Дінь-бом... дінь-бом... — чути там і тут:

Товариші...

робітники...

на каторгу ідуть...

Товариші робітники...

на каторгу!..

ідуть!!.»

— Смірррр — на!! — розтинається команда на тюремному, подвір'ї. — Ша-а-гом... МАРШ!!.

Рідка шереха силветів з примкненими багнетами маршує гусячим кроком поуз тюремний спецкорпус...

— Стій!!.

Силвети стають черідкою, поставивши рушниці до ноги.

— Ліво-руч!..

Повертаються і так стоять. Через все подвір'я рідкою шпалерою.

— «Приймай «люді-і-шек!!.» — розтинається десь тягучий голос команди...

І поуз шпалеру силветів з багнетами проходять зігнути з руками за спину...

Перший-ШТУРМАН... Другий — хтось напнутий ковдрою... Третій... четвертий... ідуть і йдуть...

— «Дінь-бом... дінь-бом...» — завмирає, губиться пісня.
... Її заливає темрява... Івсе заливає темрява...

2.

.....
— «Товариші-робітники... на каторгу... ідуть...»

Загратований вагон гойдається, мов від пропасниці, і це в нього приніс хтось кінець «улюбленої пісні вождя», пісні з радіостанції «Комінтерн», — і доспівав її в кутку вагону, етапного. Проспівав в два голоси... І схлипнув... І промовив, зідхнувши, сардонічно, роздумливо:

— «Говорить радіостанція Комінтерн...»

І віддалось в другім кутку, наслідуючи диктора:

— «Вніманіє... Товариш Голод заступив товариша Єжова...»

Посеред вагону на пічці горить свічка. Вагон набитий людьми, що лежали покотом і сиділи понад стінами... А справа —

притиснувшись до стінки, стояв Карл МАРКС, пригноблений, скулений, розстрижений, напнутий коцом, знищений... роздавлений... і нікому не потрібний...

А зліва стояв ШТУРМАН біля загратованого люка і дивився у ніч... А потім перевів задумливий погляд на «КАРЛА МАРКСА»...

Люди жадібно почали гризти знайдені в лахмітті сухарі, визбирувати крихти в убогих торбинках і в кишнях...

«Карл МАРКС» дивився голодними, запаленими очима і ще дужче скулився, кутався в коц. Непомітний. Сухенький. Як грибок, серед розкиданих пеньків. Всіма геть зобутий... Він був голодний... Він хотів їсти... Але лише ковтав слину... Простяг був руку... та й зідхнув, опустив...

ШТУРМАН повів очима по вагону, оглянув «Карла МАРКСА»

і звернувся до КОМАНДАРМА, що сидів біля його ніг:

— Слухай, Командарме... Чи черговий нашу посылку передав до жіночого вагону?..

— Так, Штурмане... Він передав... І яблука передав, і хліб... Але записки від неї не взяв...

ШТУРМАН посміхнувся:

— Добре... — а тоді взяв пакунок, завинений в газету, розвинув ту газету... Там була половина хлібини з передачі матері. Довго дивився на неї молитовно, ворухив задумливо устами... Потім подивився на «Карла Маркса» і помалу переломив хліб надвое... Простяг половину Марксові...

МАРКС злякано витріщив очі, водив ними від хліба до Штурманових очей, від очей — до вагону — і знову до хліба... Голод світився з його погляду, кричав з кожного руху...

ШТУРМАН терпляче тримав простягнутий хліб, посміхнувся:

— Ну ж...

Тоді «Карл Маркс» ступнув крок і нерішуче простяг руку... Взяв... Не в силі відірвати від хліба очей, затремтів, впився в хліб зубами... і — враз нестримно заривав... Він тіпався в корчах розпуки, зрощуючи сльозами хліб, не в силі опанувати собою...

— От, — промовив ШТУРМАН нарешті: —

А ТИ КАЗАВ, ЩО УКРАЇНИ НЕМАЄ...

Тоді — держучи перед собою обома руками хліб, наче жebraк, завинений в коц «МАРКС» підвів вогкі, глибоко запалі очі на ШТУРМАНА і, мов би в нудзі передсмертній мліючі, прорік, майже викрикнув:

— Ах, Штурмане, Штурмане!.. (і схилив голову, глибоко-глибоко зідхнувши) —

Процес остаточно дійшов до діалектичного заперечення...

(і в роздумі додав, підвівши очі на Штурмана) —

Твоя ера починається завтра, Штурмане!

